

TÜRKMENİSTAN'IN ÇİN POLİTİKASI VE STRATEJİK İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Toyly ERGASHEV

Kütahya 2023

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKMENİSTAN'IN ÇİN POLİTİKASI VE STRATEJİK
İLİŞKİLERİ**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ

Hazırlayan:
Toyly ERGASHEV

KÜTAHYA 2023

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana bilim dalında, 201991171010 öğrenci numaralı TOYLY ERGASHEV 'nın hazırlamış olduğu “TÜRKMENİSTAN’IN ÇİN POLİTİKASI VE STRATEJİK İLİŞKİLERİ” başlıklı yüksek lisans/doktora tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı jüri tarafından yapılmış ve adayın tezinin OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

16/01/2023

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ Danışman		
Doç .Dr. Üyesi Cantürk CANER Üye		
Dr. Öğr. Üyesi Volkan TURAN Üye		

Doç. Dr. Arif KOLAY

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

“Türkmenistan’ın Çin politikası ve Stratejik İlişkileri” adlı yüksek lisans tezine başladığım ilk aşamasından son aşamasına kadar ki geçen süreçte bilimsel ahlak ve akademik kuralların dışına çıkmadan tezimi devam ettirdiğimi, tezi yazarken elde ettiğim bilgileri bilimsel ahlak kurallarına riayet ederek yazdığımı, tezle alakalı enstitünün belirlediği yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, ve çalışma esnasında gösterdiğim bütün kaynakları kaynakça bölümünde gösterildiği gibi olduğunu beyan ederim.

...../02/2023

Toyly ERGASHEV

Özgeemiş

TOYLY ERGASHEV 2011 yılında Türkiye Cumhuriyeti Anadolu Üniversitesinin Eğitim Faköltesinin Örgün İngilizce Öğretmenliği bölümünü kazandı. 2011-2013 yılları arasında Üniversitenin Zorunlu İngilizce Hazırlık Kursunda Eğitim aldı. 2012-2013 yılı ara döneminde eğitime başlayarak 2017 yılında Türkiye Cumhuriyeti Anadolu Üniversitesinin Örgün İngilizce Öğretmenliği Bölümünden mezun oldu. 2019 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisansı kazandı. 2019-2020 yılları arasında Bilimsel Hazırlık Eğitimi aldı. 2020 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde Yüksek Lisans Eğitimine başladı.

ÖZET

TÜRKMENİSTAN'IN ÇİN POLİTİKASI VE STRATEJİK İLİŞKİLERİ

ERGASHEV, Toyly

Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ

Şubat, 2023, 111 sayfa

Uzun yıllar Sovyetler Birliğine karşı bağımsızlık mücadelesi veren Orta Asya ülkeleri 1991'de bağımsızlığını kazanarak kendi kimliklerini ve devletlerini tekrardan inşa etme yoluna gitmiştir. Türkmenistan bildiğimiz gibi Orta Asya ülkeleri arasında en çok enerji kaynaklarına sahip dünya genelinde 4. sırada yer almaktadır. Türkmenistan'ın 1991 yılı öncesi ve sonrası diğer ülkeler ile olan dış politikasını ele alındı. Özellikle Çin Halk Cumhuriyeti ile olan ilişkileri ele alındı. SSCB döneminde Türkmenistan'ın Çin ile olan ikili ilişkileri nasıl başladığı ve bağımsızlık sonrasında günümüze kadar ki iki devlet arasındaki birçok alandaki antlaşmalara değinilmiştir. Ayrıca tez 'in ikinci ve üçüncü bölümlerinde Türkmenistan'ın iki devlet başkanının Çin ile yaptıkları antlaşmalarda ne seviyeye geldiği ve bu antlaşmaların daha çok enerji kaynakları üzerinden devam edip kültürel, eğitim, turizm ve bunun gibi birçok alandaki gelişmelere değinilecektir. Bununla beraber Çin ile Aşkabat arasındaki yıllık ihracat ve ithalat meseleleri ve Doğu Türkistan konusundaki Türkmenistan'ın tutumu ele alınacak. Günümüzde İpek ve Demir yolu gibi projelerin yürürlüğe koyma çabaları ve iki ülke arasındaki bu ticari ilişkilerde yaşanan sorunlara değinilecektir. Çin Hükümeti'nin Orta Asya ülkelerine karşı olan politik anlayışı ve Orta Asya üzerinden oynamak isteği oyunlara karşı Türkmenistan'ın tutumu gibi konular üzerinde yoğunlaşılacaktır. Bunlara ek olarak 'ta Türkmen Gaz'ının Çin'e uzanan boru hattı ile alakalı ve Hazar Denizi havzası gibi meseleler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkmenistan'ın Çin Politikası, Doğal Gaz boru hattı, Orta Asya ülkelerinin Çin için önemi, Ekonomik ve Ticari ilişkiler.

ABSTRACT

Turkmenistan's China Policy and Strategic Relations

ERGASHEV, Toyly

M. Sc. Thesis, Department of Political Science and International Relations

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ

February, 2023, 111 pages

Central Asia Countries had been struggling to gain their independence from SSCB for a long time. They were under control of SSCB until 1991 year. In 1991, When they became independence, they immediately started to build their own nations and states. And Turkmenistan was one of the countries which comes at the front of these countries. Turkmenistan is also the fourth country in producing natural gas in the world. In our thesis, we are going to focus on the foreign policies of Turkmenistan with other countries and especially its relations with China. We will try to explain it before SSCB periods and after independence time together. We explained how started Turkmenistan and China relations during the SSCB and how these two countries relations come to now by developing without any problems. Additionally, it will be explained on the second and third chapter of our thesis which are about Turkmenistan and China relations during two leaders period of time. And what kind of collective agreements they signed and that agreements' position from now and on. These two countries' relations especially focused on Natural Resources, Cultural, Education and Tourism sectors. However, it will be explaining such as many points among Turkmenistan and China relations. As we know that Ashgabat and China are deep relationships as economical and other points and in our thesis we will be expounding some issues such as the problems of East Turkic self governed country in China and Turkmenistan's attitude in that problems as the same nations through China. There are many projects between these two countries and one of the projects of them is Silk Road and Rail Road projects from China to Turkmenistan and Europe. This manner will be expounding in our thesis. I will also maintain to China and Central Asia political relations and the big game of China over Central Asia Countries. And Turkmenistan's attitude through China's policy. In addition to all this, the paper will explain the pipeline from Turkmenistan to China and Caspian Sea manners.

Key Words: Turkmenistan's China Policy, Natural Gas Pipeline, The importance of Central Asia Countries for China, Economic And Commercial Relations.

Önsöz

Türkiye Cumhuriyeti Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde Yüksek Lisans Tez Çalışmasına başladığım günden itibaren her türlü desteği esirgemeyen ve tez çalışmamın bütün aşamalarında konu ile alakalı bilgilerini ve tavsiyelerini en iyi bir şekilde sunan ve bu süreçte biz öğrencilerini yalnız bırakmayan Tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi sayın Barış Adıbelli hocamıza desteklerinden dolayı içtenlikle ve hürmetle teşekkürlerimi sunarım. Gerek tez aşamasında gerek bilgi paylaşımında her türlü desteği veren Reşit Meredov arkadaşşıma da ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Türkiye'deki lisans ve yüksek lisans eğitimlerim sürecinde maddi ve manevi desteklerini hiç esirgemedi kuvvet olan Anne ve Babama da ayrıca hürmetlerimi sunarım.

SEVGİLİ AİLEME

İÇİNDEKİLER:

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
TÜRKMENİSTAN'IN ÇİN POLİTİKASI VE STRATEJİK İLİŞKİLERİ.....	vii
ÖNSÖZ.....	vii
GÖRSELLER LİSTESİ.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN'IN COĞRAFİ ÖNEMİ

1.1 TÜRKMENİSTAN'IN ÖNEMİ VE JEOPOLİTİK KONUMU.....	7
1.2 SSCB DÖNEMİNDE TÜRKMENİSTAN VE ÇİN İLİŞKİSİ.....	10
1.3 SSCB SONRASI TÜRKMENİSTAN'IN YENİ POLİTİKA ARAYIŞI.....	16
1.4 TÜRKMENİSTAN'DA YENİ DÜZENİN KURULMASI.....	19
1.5 1991'DEN SONRA TÜRKMENİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI.....	21
1.5.1. Türkmenistan-Rusya İlişkileri.....	27
1.5.2. Türkmenistan-Türkiye İlişkileri.....	29
1.5.3. Türkmenistan- Çin İlişkileri.....	30
1.6 BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKMENİSTAN ÇİN İLİŞKİSİ.....	31
1.7 ÇİN İÇİN TÜRKMENİSTAN'IN ÖNEMİ.....	33

İKİNCİ BÖLÜM:

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKMENİSTAN VE ÇİN İLİŞKİLERİ

(1991-2021)

2.1 S Niyazov Dönemi Türkmenistan Çin İlişkileri.....	36
2.2 İki Ülke Arasında Yapılan Anlaşmalar.....	44
2.2.1. Ekonomi ve Ticari İş Birliği.....	44
2.2.2. Eğitim Alanında İş Birlikleri.....	46
2.2.3. Doğal Gaz Alanında İş Birliği.....	47
2.2.4. Kültürel Bağlamda İş Birlikleri.....	49
2.3.Berdimuhammedov Dönemi Türkmenistan Çin İlişkileri.....	50
2.3.1. İktisadi ve Enerji Alanındaki Antlaşmalar.....	54
2.3.2. Ekonomik Alanındaki İş Birlikleri.....	58
2.3.3. Eğitim Alanındaki İş Birlikleri.....	60
2.3.4. İki Ülke Arasındaki İpek Yolu Anlaşmaları.....	62
2.4. İki Ülke Arasında Yaşanan Sorunlar.....	66
2.5. Yıllık İthalat ve İhracat Anlaşmaları.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN'İN ORTA ASYA'DAKİ VARLIĞI VE TÜRKMENİSTAN

3.1.Çin'in Orta Asya Üzerindeki Politikası ve Türkmenistan.....	70
3.2.İki Ülke Arasındaki İleriye Yönelik Ticari Hedefler.....	76
3.3. İki Ülke Arasındaki Uygur Sorunu.....	77
3.4.Şanghay İşbirliğinde BDT ve Türkmenistan.....	79
3.5. Türkmenistan ve Çin Doğal Gaz Boru Hattı.....	82
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	87
DİZİN.....	97

GÖRSELLER LİSTESİ

Sayfa

Görsel 1.1: Türkmenistan'ın Coğrafi Konumu Gösteren Harita.....	9
Görsel 1.2: 2017 Yılı Türkmenistan'ın Yurt Dışı İthalat Rakamları.....	45
Görsel 1.3: 1998- 2018 yılları arası Çin'in Türkmenistan'dan İthalatı.....	66
Görsel 1.4: 2017 yılında Türkmenistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti'ne Olan İhracatı.....	72
Görsel 1.5: Demir İpek Yolu Güzergâhı.....	76
Görsel 1.6: Türkmenistan ve Çin Doğal Gaz Boru Hattını Gösteren Harita.....	83

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: Türkmenistan'ın Yıllara Göre Çin ile Olan Toplam İthalatı.....65

Tablo 1.2: Türkmenistan'ın Çin ile Olan Yıllık İhracat Ve İthalatı67

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AB:	Avrupa Birliği
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM:	Birleşmiş Milletler
BMGK:	Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
BUÇM:	Beijing University Of Chinese Medicine(Pekin Çin Tıbbi Üniversitesi)
BRI:	Belt and Road Initiative(Kuşak ve Yol Girişimi)
CASIC:	China Aerospace Science and Industry Corporation(Çin Uzay Bilimleri Ve Sanayisi İş birliği)
CNPC:	Çin Ulusal Petrol Birliği
EİT:	Ekonomik İş birliği Teşkilatı
ÇHK:	Çin Halk Kongresi
ÇDB:	Çin Devlet Bankası
HGİ:	Halkara Gatnaşyklar İnstitüsü(Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)
IEA:	Uluslararası Enerji Ajansı
PÇTÜ:	Pekin Çin Tıbbi Üniversitesi
PSA:	Production Sharing Agreement (Üretim Paylaşım Antlaşması)

RSFSR:	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
TANAP:	Trans Anatolia Natural Gas Pipeline(Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı)
TAPI:	Türkmenistan- Afganistan- Pakistan- Hindistan Boru Hattı
TDDDE:	Türkmen Devlet Dünya Dilleri Enstitüsü
TDÜ:	Türkmen Devlet Tıbbi Üniversitesi
TSSC:	Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TSSR:	Türkmenistan Sovyet Sosyalist Respublikası
SSCB:	Sovyet Sosyalistik Cumhuriyetler Birliği
SUOB:	Sincan Uygur Otonom Bölgesi

GİRİŞ

Türkmenistan, devlet olma yolunda uzun süre uğraş veren Orta Asya Ülkeleri'nin başında gelmektedir. Kendi hukuki statüsünden ve tarafsızlık ilkesinden dolayı, bölge ülkeleri ile stratejik ilişkiler kurmak yönünde çaba sarfetmekte ve gelişmiş ülke olmak için ticari ve ekonomik anlaşmalara açık olan ülkelerin başında gelmektedir. Bu maksada binaen Aşkabat, her ülke ile iyi geçinme, güvenliği sağlama ve ikili ilişkiler yönünde istikrarlı adımlar atma yönünde iç ve dış politika siyasetini yürütmüştür. Bu politikaya layık bir şekilde dünya ülkeleri ile olan ikili görüşmelerinde devlet ve milletin çok yönlü esaslarına göre hareket etmiştir.

Türkmenistan, başta bölge ülkeleri olmak üzere Güney Doğu tarafından Çin Halk Cumhuriyeti ile iki yönlü ilişkilerini geliştirmek yönünde devamlı bir siyasi hareketlilik içinde bulunmuştur. Türkmenistan'ın Çin ile olan siyasi ilişkileri SSCB döneminde başlayıp günümüze kadar devam etmiş ve hala sağlıklı bir şekilde sürmektedir. Her iki ülke ilişkilerini geliştirmek yönünde politik adımlar atmakta ve bu konu dış politikada önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Türkmenistan ile Çin arasında başlayan siyasi ilişkiler her iki tarafın siyasi işlerine karışmamak ve özellikle Aşkabat Hükümeti'nin kendi iç işlerine başka ülkelerin karışmaması yönündeki hassasiyetine saygı duymak noktasında anlaşarak bu yönde dış politikasını şekillendirmektedir.

Türkmenistan jeopolitik ve coğrafi konumu açısından Asya ve Avrupa'nın ortasında yerleşmesinden dolayı önemli bir konuma sahiptir. Tarihte Çin'den başlayıp Avrupa'ya doğru uzanan İpek Yolunun, Türkmenistan üzerinden geçmesinden anlıyoruz ki iki devlet arasındaki ilişkiler çok eskiye dayanmakla birlikte şimdiki siyasi ilişkilerin öneminde de bunun önem arz ettiğini vurgulamak istiyorum. Ayrıca Aşkabat ve Pekin arasındaki iki yönlü dostluğun en önde gelen sebeplerinden birisi de Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanır kazanmaz ilk tanıyan ülkelerin başında Pekin yönetimi olmasıdır. Türkmenistan, Çin ile olan dış politikasına önem vermektedir. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, ilk defa Çin Halk Cumhuriyeti ile resmi ve siyasi ilişkilerini 6 Ocak 1992 yılında gerçekleştirmiştir. Türkmenistan Hükümeti, Çin ile olan ikili ilişkilerinde ve resmi ziyaretleri esnasında Çin'in kültürel, tarihsel, siyasi, ekonomik ve bunun gibi birçok yönünden faydalanmayı amaçlamıştır. 1992'de her alanda anlaşmalara açık olan iki ülke ilişkilerinin daha ileriye taşınabilmesi için karşılıklı büyükelçiliklerin açılması kararını almışlardı. Uzun süre dış işleri seviyesinde siyasi

ilişkilerini devam ettiren iki ülke, zaman zaman devlet başkanları nezdinde de resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir.

Türkmenistan'ın Uluslararası Enstitüsü (HGI) binasının açılışı esnasında devlet başkanın önemle vurgu yaptığı konuların başında Çin ile yapılan anlaşmaların, ülkesi ve milletin geleceği için önemli gelişme olarak ifade etmiştir. Ayrıca geçmişten günümüze kadar birçok alanda anlaşmalar yapan iki ülke, günümüze kadar 150'den fazla resmi anlaşmaya imza atmışlardır. Günümüzde bildiğimiz gibi Çin, nüfus olarak dünyanın en kalabalık ülkesine sahip olmasıyla birlikte gelişen ekonomik durumu ile de dünya da en önde gelen bir devlettir. Türkmenistan ile Çin Hükümeti'nin çok yakın ilişkilerine ehemmiyetle değinen Berdimuhammedov bir konuşmasında 'Çin Halk Cumhuriyeti, Türkmenistan ile olan ilişkilerinde güveni elde etmiş bir devlettir' diye iki ülke arasındaki ilişkilere bu şekilde değinmiştir. 2013 yılında Türkmen Devlet Başkanı ile ikili görüşme gerçekleştiren Çin Dış İşleri Bakanı Wang Yi Türkmenistan ile olan ilişkilerini daha da ileri boyutlara taşımaya hazır olduklarını belirterek iki ülke arasında sıkı bir iş birlikteliğinin var olduğunu vurgulamıştır.

Türkmenistan ile Çin Hükümeti arasındaki diplomatik ilişkiler hakkında araştırma yapmaya karar verirken bu iki ülke arasında daha çok enerji kaynakları üzerinde yazılan birkaç makaleye denk geldim. Ayrıca iki ülke arasında diplomatik ve ekonomik birliktelikler ne zamandan başladığına dair derinlemesine bir araştırma yapılmadığından yazmak istediğim konu daha çok iki ülkenin arasındaki stratejik ilişkiler nasıl başladığına dair konuları ele almak istedim. Bununla beraber Türkmen ilim insanları, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilere çok değinmemek ile Çin tarafı, bununla alakalı meselelerden ziyade ülkenin enerji kaynakları konusuna önem vermiştir.

İpek Yolu ile başlayan iki ülke arasındaki gidiş gelişler çok tarihsel sürece dayanmaktadır. Rus ve İngiliz kaynaklarına da bakarak bu konu ile alakalı yazılan eserler veya kitaplar var mı diye araştırma yaptığımda karşıma çok bir şey çıkmadığını gördüm ve derinlemesine iki ülke hakkında araştırma yapma kararı aldım. Günümüzde Pekin ve Aşkabat arasındaki dış politika siyaseti enerji kaynakları üzerinden devam etmektedir. Çin, dünya da en çok enerji kaynakları ihtiyacını Türkmenistan'dan temin etmektedir. Bundan dolayı Türkmenistan ve Çin arasındaki stratejik ilişkiler günden güne önem arz etmektedir ve dünyanın dikkatini üzerine çekmektedir.

Türkmenistan'ın dış politikası, tarafsızlık statüsü ve enerji kaynakları üzerinden olmasından Çin ile olan dış politikasında bunlar karşımıza çıkmaktadır. Konu ile alakalı en çok kaynak Türkmen Dilinde yazılan kitaplara bakmak ve onlardan yararlanmak oldu. Daha fazla kaynağa ulaşmak zor olduğundan 3 dilde araştırma yaparak Tez'e o şekilde devam edilmiştir ve Türkmenistan'ın Çin politikası üzerinde yoğunlaşmıştır.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmamda Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrası Çin Halk Cumhuriyeti ile olan ikili ilişkileri ele alınmıştır. Ayrıca Türkmenistan, enerji bağlamında dünya ülkeleri arasında ilk dördüncü sırada yer almasından dolayı bölgede enerji anlamında büyük öneme sahip olmasından bahsedilmiştir. Özellikle Türkmenistan'ın Çin ile stratejik ilişkileri ve enerji alanındaki iş birliğinin üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın ilk bölümünde Türkmenistan'ın jeopolitik öneminden bahsedilmiştir. 1991 yılından sonra ülkenin dış politikasından ve diğer ülkeler ile olan ikili ilişkilerine kısaca değinilmiştir. Ayrıca bağımsızlık öncesi ve sonrası ülkenin Çin Halk Cumhuriyeti ile olan ikili ilişkileri ele alınmıştır. Bununla birlikte Çin için Türkmenistan'ın öneminden bahsedilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde Türkmenistan'ın kurucu lideri Saparmurat Niyazov dönemi ile Berdimuhammedov dönemindeki Çin ilişkileri ele alınmıştır. İki lider döneminde Türkmenistan ve Çin ilişkilerinin birçok alandaki iş birlikteliklerine değinilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise Türkmenistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile olan doğalgaz boru hattından, ileriye yönelik ticari hedeflerinden, Uygur sorunundan ve Çin'in Orta Asya politikasından bahsedilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Çin Halk Cumhuriyeti ile olan ikili ilişkileri gittikçe artmıştır. İki ülke arasındaki stratejik ilişkiler birçok alanda yayılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkmenistan ile olan ikili ilişkileri enerji ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Enerji zengini ülkelerin başında da Rusya, Suud Arabistan, Katar gibi ülkelere sonra da Türkmenistan gelmektedir. Türkmenistan ise bölgede Rusya'ya rağmen en çok Çin Halk Cumhuriyeti ile enerji alanında ikili ilişkilerini

geliştirmeyi başarmıştır. Bu ise dünya ülkeleri arasında büyük yankıya neden olmuştur. Ayrıca Türkmenistan, Çin ilişkilerini geçmişten günümüze kadar ki sürecinin incelenmesi gerekmektedir. Bununla ilgili araştırmalar çok nadir olmasından iki ülke arasındaki stratejik ilişkileri detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bununla birlikte Çin'in Orta Asya ülkeleri üzerindeki etkisini ve Türkmenistan'ın bu noktadaki rolünü ele almaya ihtiyaç duyulmuştur.

Araştırmanın Hipotezi

Günümüz dünyasına baktığımızda gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında ciddi bir enerji ihtiyacı olduğunu görüyoruz. Çin Halk Cumhuriyeti, her geçen gün gelişen ekonomisinden dolayı enerji ihtiyacı gittikçe artan ülkelerin ilk sırasında yer almaktadır. Bundan dolayı Çin Türkmenistan arasındaki ikili ilişkiler diğer dünya ülkelerinin dikkatini çekmektedir. Dünya genelinde Amerika, Rusya ve Çin gibi büyük ülkeler arasında enerji rekabeti gittikçe artmaktadır. Bundan ötürü dünya genelindeki enerji pazarına sahip olmak için çaba göstermektedirler. Türkmenistan ise enerji zengini olan bir ülke olmasından Rusya başta olmak üzere ülkenin enerjisinden en çok faydalanmaya çalışan dünya ülkeleri olmuştur. Fakat Rusya ile Türkmenistan arasındaki ikili ilişkiler doğal gaz fiyatları yüzünden ara verilince Türkmenistan'ın doğal gaz kaynaklarına Çin talip olmuştur.

Araştırmanın Sınırlıkları

Bu araştırma modelinde tarihi süreç açısından Türkmenistan'ın dünya ülkeleri ile olan ikili ilişkilerine değinilmiştir. Bağımsızlık yılları öncesi Rusya'ya bağlı olmasından dolayı ikili ilişkilerini dolaylı yollardan yürütebilmiştir. 1991 yılında bağımsızlığını elde ettikten sonra doğrudan ikili ilişkilerini yürütebilmiştir. Türkmenistan'ın 1992 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ile müzakereye başladığı ilk günkü ilişkisinden günümüze kadar ki süreç değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma modelinde konu ile ilgili bilimsel literatür çalışması gerçekleştirilerek konular nitel araştırma yöntemi ile ele alınmıştır. Araştırma esnasında birçok bilimsel kaynaklardan yararlanılmıştır. Daha çok Türkmenistan'ın milli yazarları tarafından konu ile ilgili yazarların bilimsel yazılarından istifade edilmiştir. En başta Türkmen kaynaklarından istifade etmekle birlikte Türkçe, İngilizce ve Rusça yazılan

makale ve bilimsel kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra Türkmenistan'ın devlet arşiv belgelerinden de istifade ederek birçok bilgiye ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
TÜRKMENİSTAN'IN COĞRAFI KONUMU VE ÖNEMİ

1.1.TÜRKMENİSTAN'IN ÖNEMİ VE JEOPOLİTİK KONUMU

Orta Asya Ülkeleri tarihin en eski Türk toprakları diye bilinen Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi ülkelerden oluşmaktadır. Ayrıca Orta Asya konumu itibarıyla Doğu ile Batı'nın merkezi kesiştiği noktada diyebiliriz. Orta Asya ülkeleri doğusunda Çin ve kuzeyinde Rusya gibi iki büyük devletin arasında sıkışmış hatta Avrasya ülkelerinin merkezi konumunda olan ülkelerdir. Orta Asya SSCB'den önce veya SSCB döneminde fakir geçinen, geçim kaynağı tarımla sağlayan ülkeler olarak bilinir. Ayrıca bölge coğrafik yapısıyla açık denizler ile sınırı olmayan dünyadaki yegâne ülkelerdir. Orta Asya coğrafyası yıllarca Rusya'nın esaretinde kaldığından bağımsızlıktan sonra da bu ülkeler ile Rusya arasında güç dengesizliği yaşanmıştır. Ayrıca Çin ve Rusya bu ülkelere karşı kendi aralarında sürekli bir güç dengesizliği yaşamıştır. Çünkü Orta Asya ülkeleri yer altı zenginlikleri ile bölgede Çin ve Rusya gibi iki dev ülkenin dikkatlerini üzerine çekmektedir.

Bölgenin coğrafi yapısından mütevellit güvenlikten daha ziyade teknoloji ve ekonomi gibi meseleler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu bölge de ABD ve Avrupa gibi ülkelerin de içinde olduğu bir küresel rekabet pazarına, Orta Asya'nın ekonomi ve politika açısından jeopolitik ve jeoekonomik öneme sahip olduğunu anlıyoruz. Hatta büyük devletler bir taraftan Rusya ve Çin gibi ülkeler, diğer taraftan ABD ve Avrupa devletleri bu bölgelere hakimiyet sağlamak için ekonomik ve askeri güçlerini ortaya koymaktadır. Jaewoo Choo'ya göre, Orta Asya yerleşim yeri olarak başta ABD olmak üzere birçok büyük devletlerin dikkatini kendine çekmekte ve bu bölgelerdeki yer altı zenginliklerini kullanmak için rekabet içine girmişlerdir. Fakat Rusya bu bölgelere dışarıdan gelecek müdahaleleri engellemek için bu ülkelerle iş birliğini artırmayı amaçlamaktadır. Her geçen gün askeri ve teknolojik yatırımlarını arttırmaktadır. (Choo, 2018: 1-18).

Orta Asya, nüfusu itibarıyla 90 milyonun üzerinde ve jeopolitik açısından giderek hızla gelişmekte olan yerlerdir. Bu bölgelerde satın alma gücü olarak dünya genelinde önemli bir pazar konumuna gelmiştir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra bu bölgeler uzun süre kararsız bir dönem yaşamıştır fakat ardından 2000'li yılların başından itibaren ekonomik ve politika açısından istikrarlı bir siyaset seyrini yakalamışlardır. Özellikle Orta Asya'da Türkmenistan ve Kazakistan başta olmak üzere 2000'li yılların başında yüzde %7 oranında ekonomik büyüme ile dünyanın en hızlı gelişen ülkeleri arasına girmiştir. Bu ekonomik büyüme ile yurt dışından yatırımcıları kendine celp etmeyi

başarmış ve 12 kattan daha fazla artış göstermiştir. Bu sebeple Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi ülkelerde yabancı yatırımcılar çoğalmıştır.

Orta Asya dünyadaki en çok petrol rezervlerinin bulunduğu bölgelerdir. Çünkü bu topraklarda yer altı zenginliklerinin oldukça fazla olmasıyla birlikte ihracatta dünyadaki en önde gelen bölgelerin başında gelmektedir. Hususen Kazakistan geniş bir petrol sahasına sahip olmakla yıllık 30 milyar varil petrol çıkarmaktadır. Bu veri Kazakistan'ı dünya petrol üretim sırasında 11. Sıraya yükseltmektedir. Son sondaj çalışmalarına göre Hazar'ın kuzeyinde yer alan Kaşagan bölgesi petrol açısından oldukça zengin petrol yataklarına ev sahipliği yapmaktadır. Son keşiflerle birlikte Kazakistan'ın önümüzdeki yıllarda dünya petrol rezervi sıralamasında daha yukarı çıkacaktır. Bu bakımdan Orta Asya bölgeleri sair devletlere kıyasen birçok zenginliği kendisinde barındırmaktadır. (Karayew, 2017: 167-179).

Orta Asya ülkeleri her birinin yeraltı zenginliklerine sahip olduğunu görüyoruz. Türkmenistan doğal gaz bakımından dünyadaki en büyük, işlenmemiş bölgeleriyle ilk üçe girebilecek kapasiteye sahip bölge ülkelerin başında gelmektedir. Türkmenistan günümüz itibarıyla doğal gaz rezervlerinde dünyada dördüncü sırada yer almaktadır.

Türkmenistan dünya ülkelerine kıyasen en çok pamuk ihracatı yapan ülke olarakta bilinmektedir. Hudayyarow'a (2011) göre Türkmenistan'da doğal gaz rezervlerinden sonra en çok dünya pazarına ihraç ettiği malların başında Türkmen pamuğu gelmektedir ve bunu yüksek oranda dünya ülkelere satmaktadır. Türkmenistan'da yetiştirilen pamuklara dünyanın birçok ülkesinden talep gelmektedir. Tekstilin en fazla geliştiği ve dünya da önemli markalara ev sahipliği yapan Türkiye, pamuk ihtiyacını Türkmenistan'dan sağlamaktadır. Bu bakımdan Türkmenistan'ın jeopolitik ve coğrafi konumu sebebiyle başta Rusya ve Çin olmak üzere birçok devletin Türkmenistan ile iyi ilişkiler kurmasına mecbur bırakıyor. Yeni yüzyılda büyük devletler arasındaki savaşların tankla ve tüfekte değil ekonomik açıdan olması Türkmenistan gibi tarihi ve coğrafi önemi yüksek olan ülkeleri öne çıkarıyor. (Hudayyarow, 2011: 65-69).

Türkmenistan Orta Asya'nın giriş kapısı gibi önemli bir coğrafi yapıya sahiptir. Türkiye nasıl ki Orta Doğu ve Asya'yı birbirine bağlayan köprü konumunda ise, aynı şekilde de Türkmenistan bölgedeki coğrafi konumu itibarıyla Orta Asya'nın geçiş ve giriş kapısı hükmündedir. Bu sebeple Türkmenistan Orta Asya'nın güvenliğinden sorumlu ülke haline gelmektedir. Ogultaç Soyunova'nın (2019) yayınladığı makaleye göre

Türkmenistan Asya'yı Avrupa'ya bağlayan köprü konumuna sahip olmasından bahsediyor. Çin'den Avrupa'ya karayolu ile gidecek olan malların Türkmenistan üzerinden geçecek olmasından iki kıtayı birbirine bağlayan köprü olarak adlandırmıştır. (Soyunova, 2019: 25-28).

Görsel 1.1: Türkmenistan'ın Coğrafi Konumunu Gösteren Harita

Kaynak: Sinead Baker, Businnes Insider US, 2019

Türkmenistan kültür ve etnik bakımından Türkiye'ye en yakın Orta Asya Ülkesidir. Hatta bağımsızlığını kazanır kazanmaz ülkeyi ilk tanıyan devlet ise Türkiye'dir. Başkent Aşkabat'ta ilk Büyükelçiliği açılan devlet Türkiye'dir. ABD ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından bu ülkeye ilk gelip yerleşmeye her ne kadar niyet ettiyse de Türkiye bağımsızlıktan sonra bölgedeki ekonomik ve güç dengesizliğini dolduran ülke konumunda olmuştur. (Soyunova, 2019: 29-32).

Türkmenistan nüfus itibarıyla Orta Asya'nın en küçük devletidir ve en son açıklanan verilere göre 6 milyonun üzerinde bir nüfusa sahiptir. Bununla birlikte Türkmenistan bölgede tek tarafsızlık ilkesine sahip bir Orta Asya ülkesidir. Daimî tarafsızlık statüsünü kazanan Türkmenistan, bölgedeki en istikrarlı ülkedir. Bilindiği gibi dünyada iki ülke 'ye tarafsızlık statüsü verilmiştir onlardan birisi de İsviçre'dir. Türkmenistan'ın tarafsızlık politikası bölge ülkeleri ile olan ikili ilişkilerinde kendisine avantaj sağlamaktadır. (Demirel, 2019: 23-30).

Türkmenistan tarafsızlık ilkesi sebebiyle yeraltı kaynaklarını diğer ülkelere çok daha rahat ihraç edebilmektedir. Türkmenistan'ın açık denizlere bir sınırı olmamasından

dolayı elindeki ürünleri, komşu ülkelerin vasıtasıyla ihraç etmektedir. Bu sebeple Türkmenistan sınır komşuları olan İran ve Afganistan ile iyi ilişkiler yürütmektedir. Türkmenistan'ın sahip olduğu tarafsızlık ilkesi Türkmenistan'ın ekonomik gücüne katkı sağlamaktadır. Türkmenistan coğrafi yapısıyla Hazar Denizine 1200 km ile en fazla kıyısı olan bölgedeki ikinci ülkedir.

Türkmenistan 491,120 kilometrekare yüz ölçümüne sahiptir. Ülke topraklarının %'80'i çölden oluşmaktadır. Dünyanın en meşhur çöllerin biri olan Karakum Çölü 350 kilometrekare ile Türkmenistan'da yer almaktadır. Ülkenin nüfusu azlığından dolayı toplam 5 vilayetten oluşmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğu başkent Aşkabat'ta yaşamaktadır. Sırasıyla nüfusun geri kalanı Merv ve Lebap vilayetlerinde yaşamaktadır.

Türkmenistan topraklarının 2/3'ini çöl iklimi oluşturduğundan dolayı dünyadaki en çok pamuk ihraç eden ülkelerin başında gelmektedir. Hatta bölgede en çok pamuk ihrac eden ikinci ülke konumundadır. Türkmenistan'ın topraklarının çok az kısmı kullanılmaya elverişli olmasına rağmen gün geçtikçe gelişen tarımsal teknoloji ile bu verimsiz araziler kullanılmaya başlanmıştır. Devlet Başkanı Berdimuhammedov'un talimatıyla dünyanın en büyük çöllerinden biri olan Karakum çölünün tam ortasına yapay nehir yatağı geçirtmiştir. Bu gelişme ile bu bölgede tarım yapmak köylüler için daha kolay hale gelmiştir. (Geldinyázow, 2010: 17-19).

Bununla birlikte ülkede petrol, doğal gaz ve pamuk gibi kritik hammaddeler açısından zenginliklerle dolu bir coğrafi alana sahiptir. Bu ise Türkmenistan'a ekonomik ve politik açıdan çok kolaylıklar sağlamakta ve dünya da ileri gelen ülkeler ile rekabeti arttırmıştır. Bu yüzden Türkmenistan'ın coğrafi konumu itibarıyla jeopolitik öneme sahip ülkelerin başında gelmektedir.

1.2.SSCB DÖNEMİNDE TÜRKMENİSTAN VE ÇİN İLİŞKİSİ

Türkmenistan ve Çin ilişkileri SSCB döneminden çok daha eski tarihlere dayanıyor. Bu konu hakkında yeterli araştırma yapılmadığından dolayı elimizde yeteri kadar kaynak bulunmamaktadır. Türkmen hükümeti son yıllarda iki ülke arasındaki tarihi ilişkileri ortaya çıkarmak için araştırmacılara farklı teşvikler sunuyor. Son yapılan araştırmalara göre Türkmenistan'dan Çin'e 200 binden fazla kişinin göç ettiği biliniyor. Çin dili ve edebiyatını iyi derecede bilen Türkmen akademisyen Aman Saparov Çin'de bulunan Türkmenler ile alakalı yaptığı araştırmalarda Çin'de yaşayan Türkmenler hakkında birçok bilgiye Çin'ce kaynaklar sayesinde ulaşıyor. Bunu Türkmen dilinde

gerek makalelerde gerekse de gazetelerde neşrediyor. Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Salar Türkmenleri ile alakalı daha fazla malumatı elde etmek için Çin Halk Cumhuriyeti ile bu noktada anlaşmışlar. (Durdyev, 1998: 319-365).

Türkmenlerin Çin'e ilk göçünü 1891-92 tarihleri arasında Rusya'nın Türkmenler üzerindeki baskısı sebebi ile gerçekleştiriyor. Çin'e ilk giden Türkmenler Çin'in Tsinghua bölgesine yerleşmişlerdir. Türkmenler her ne kadar etnik grupların ve farklı kültürlerin baskısı altında kalsalarda dilini, örf ve adetlerini oldukça muhafaza etmeye çalışmış, günümüzdeki Türkmen diline birebir yakın konuştuklarını yazılı kaynaklardan anlayabiliyoruz. Çin'e göç etmiş Türkmenler kısmen tarih kitaplarında ve Çin'ce kaynaklarda Salar Türkleri olarak 'ta adlandırılmaktadır. Türkmen halkı her ne kadar Çin'e 1891'lerde göç etmiş olsa da daha da eskiye dayanan ilişkilerin olduğunu görebiliyoruz. Çünkü Çin'de bulunan Türkmenler ile Türkmenistan'da bulunan Türkmenlerin arasında tarihi bir bağ olmasından kaynaklıda iki devletin münasebetleri olmuştur. (Rahmanow, 2017: 142-144).

Türkmenistan coğrafi konumu itibarıyla Roma ile Çin'i birbirine bağlayan köprü konumunda olduğundan meşhur İpek Yolu, Türkmenistan üzerinden geçiyordu. Bu sebeple Roma'nın Çin ile olan ilişkilerinde aracı konumdaydı. Çin'de Milat'tan önce ikinci yüzyılın sonuna doğru İpek Yolunun başlamasından dolayı aralıksız uzun yıllar Çin malları Akdeniz'e Türkmenistan üzerinden ulaşmıştır. Türkmenistan ve Çin ilişkileri çok eskiye dayanmakla birlikte Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiştir. (Rahmanow, 2017: 13:23).

Bilindiği üzere Türkmenistan 70 seneyi aşkın bir süre Rusya'nın kontrolü altında kalmıştır. 16 yy.'dan itibaren Rus Çarlığı hep Orta Asya ülkelerini ele geçirme teşebbüsü olmuş olsa da bu ülkeler kendi topraklarını kaptırmamak için savaşmışlar ve binlerce insan hayatını kaybetmiş, nihayetinde 1800'lü yıllara kadar mücadeleleri sürmüştür. Hazar Denizi'ne kıyısı olan Balkan vilayeti Ruslar tarafından keşfedilmiş ve Rusların bölge ile ilgili bilgileri elde etmesi kolaylaşmıştır. Tarih boyunca ticaret sebebi ile Orta Asya'nın içine kadar gelen Ruslar Başkent Aşkabat'a kadar ulaşmışlardır. Ticaret vesilesi ile gelen çarlar ülkenin konumu ve zenginlikleri konusunda Rus Çarını bilgilendirdiler. Sonraki yıllarda Rus Çarlığı birkaç askeri saldırıda bulunsada yerel halk tarafından geri püskürtülüyor. Buna ek olarak Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya karşı savaşmadan tabi olduğuna dair haberler gerçeği yansıtamamaktadır. Bugün baktığımızda anlıyoruz ki

binlerce insanın ana yurtlarını savunmak için canını vermekten çekinmemiş. (Yetişkin, 2007:141-167).

Ruslar toplamda üç sefer işgal girişiminde bulundular. Rusya'daki iç savaşı kazanan Kızıl ordu birlikleri büyük bir askeri gurupla Balkan vilayetini ele geçiriyor. Türkmenistan bildiğimiz gibi nüfus bakımından Orta Asya'nın en küçük ülkesidir. O zamandaki şartlara bakacak olursak hem nüfus az hem de askeri teçhizat az olduğundan Ruslara karşı mücadelesinde başarısız oluyor. Ayrıca Orta Asya ülkeleri başta olmak üzere Türkmenistan 1915 senesine kadar mücadelesini içten içe devam ettirmesine rağmen nihayetinde Rus Bolşevik Hükümetine dahil oluyor. Ama 1915-1924 yılları arasında Rusya bu ülkelere tekrardan devletleşme hakkını kısa bir süreliğine vermiştir. Bunu fırsat gören bölge insanı kendi ülkelerinde 1915-1924 seneleri arasında hükümet kurmuş fakat yine de Rusya'nın esaretinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Türkmenistan ve diğer Orta Asya ülkeleri kurdukları hükümetler ile iç işlerinde sözde serbest ama dış işlerinde Rusya'nın idare sistemine bağlı olarak devam etmiştir (Hojageldiyew,1991: 4-28).

Türkmenistan 1800 yılların sonuna doğru Rusya'nın kontrolüne girmesiyle birlikte ülkenin topraklarıyla birlikte artan ekonomisi de Rusya'nın kontrolü 'ne girdi. Türkmenistan toprakları Rusya'nın endüstri alanındaki temel ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilmişti. Böylelikle inşa süreci devam etmekte olan Trans-Hazar Demiryolunun da inşa süresi hız kazanmış oldu. Trans-Hazar Demiryolunun inşası 1888'de tamamlandıktan sonra Rusya Türkmenistan üzerinden mal geçişlerini daha da hızlı hale getirmişti. (Hojageldiyew,1991: 30-84).

Malum olduğu gibi Türkmenistan Orta Asya ülkeleri arasında pamuk üretiminde ikinci sırada yer almaktadır. Rusya ise 1890-1915 yıllarında ülkedeki pamuk üretiminden kar elde etmek için pamuk üretimine daha fazla önem vermekteydi. O dönemde Türkmenistan'da petrol üretimi ve hayvancılık da gittikçe hız kazanmıştı. Fakat ülkedeki bu üretimlerden gelen gayri safi gelirlerin çoğu yabancılara ve başta Rusya'ya gidiyordu. Yine bildiğimiz gibi Türkmenistan'da halkın çoğunluğu kırsal alanlarda yaşadıklarından dolayı başta Aşkabat ve Balkan vilayetlerinde yaşayan Ruslar Rusya'daki Çarlık idaresinden memnun olmadıklarından yönetime karşı ayaklanmalarda bulundular. Bu ayaklanmaların başlıca sebebi ise halkın güçlkle elde ettiği ekonomik gelirlerin çoğu Rus Çarlığına gitmesiydi. Rus Devrimini 1905-1907 yılları arasında gerçekleştiren Çarlık Rusya'sı iyi bir politika izleyemediğinden egemenlikleri altında bulunan sosyal

demokratların kendilerine karşı ayaklanmalarını engelleyemediler ve buna karşıda sosyal demokratlar Trans-Hazar Demiryoluna karşı birtakım eylemlerde ve siyasi grevlerde bulunmuşlardı.

1905'te Rus Devrimi'nin bitmesiyle birlikte halkın isyanları ve siyasi grevlerde bitmiştir. Ne zaman ki Şubat 1917 yılına gelindiğinde Rusya'da tekrar devrim zaferi gerçekleşiyor ve başta Türkmenistan olmak üzere sair Orta Asya ülkelerindeki isyanlarda son buluyor. Fakat daha sonraları Bolşevik ve Sosyal Demokrat gruplar tekrar ülkenin başlıca vilayetlerinde hortlamaya başlıyor. Bunlar Aşkabat, Merv (günümüz dilinde Mary), Chardzhou ve Krasnovodsk (günümüz dilinde Türkmen başı) gibi başlıca şehirlerde tekrardan aktif hale geliyor.

Rusya'da Çarlık Devriminin bitmesi ile Bolşevikler ülkedeki siyasi iktidar boşluğundan yararlanarak her ne kadar baskınlar yapmaya çalışsa da Türkmenistan'da başarılı olamamışlardır. Türkmenistan'ın doğu bölgesinde bulunan Buhara ve Hive Hanlıkları bu isyanlara karşı dayanmış ve bu sayede Türkmenistan Sovyetler 'in kontrolüne 1920 yıllara kadar tam manasıyla girmemiştir. 1920'den sonra Türkmenistan Türkmen Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TSSR) olarak bilinirdi. (Musaýew, 2012: 177-186).

Resmi kaynaklarda 1924'e kadar Türkmenistan'ın ismi kaynaklarda Türkmen Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak anılırdı ve yönetim olarakta Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin (RSFSR) bir parçası halindeydi. Daha sonra 1924 yılı sonrasında Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TSSC) kuruluyor ve kurulma kararı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Merkezi Yürütme Komitesi tarafından bu karar kabul edilmiştir. Bununla birlikte Şubat 1925 yılında bu günkü başkent Aşkabat'ta ülkenin ilk komünist partisinin kongresini gerçekleştirdi. 1920'de gerçekleştirilen askeri başarıdan sonra Türkmenistan'da kurulan yeni hükümetin ilk yaptığı faaliyetlerden birisi de su ve toprak reformlarını gerçekleştirmek oldu. Ayrıca 1926 yılından itibaren Türkmenistan'da tekrardan tarımsal alanda gelişmeler yaşanmıştır. Bunun da başlıca sebebi daha önce köylere ait olan yerlerin tekrardan geri iade edilmesiyle toplumsal ve aşiret geleneklerinin geliştirilmesi gibi önemli adımların atılmasıydı. Buna ek olarak yine o senede çiftçi kooperatifleri kurulmuştu.

1926'da Türkmenistan'da bütün iş yerleri özellikle tarım ve petrol gibi sahalar hep kamulaştırıldı. 1929 senesine kadar kamulaştırıldı çabalarının ana hedefi pamuk

üreten yerlere yönelikti ve nerdeyse %'15 oranında bu yerlerde kamulaştırılma faaliyetleri gerçekleştirilmişti. İkinci dünya savaşı öncesine kadar bu toprakların tamamı çiftlik alanlarına dönüştürüldü. Hatta Kolhozlar (çiftçiler) sayesinde ülkede tarım ve üretim gücü oldukça arttı. Bu sayede ülke ikinci dünya savaşından önce en büyük pamuk üreten ikinci ülke konumuna geldi. Bildiğimiz gibi Özbekistan en çok pamuk üreten ülke olarak biliniyor ve ardından Türkmenistan geliyor. Ayrıca Türkmenistan'da en çok yaşanan sıkıntıların başında da tarım alanlarındaki su kıtlığı gelmektedir. O dönemde kanal ve sulama alanlarında ülkede ciddi bir iyileştirme gerçekleştirildiğinden dolayı tarım sektöründen kaynaklı diğer alanlarda da gelişmeler kat edilmiştir.

1930'larda gelişen bu gelişmelerin ardından ülke de ayrıca petrol üretimi alanında da kapsamlı gelişmeler oldu. Hususen endüstriyel alanda işçi grupları oluştu. Bütün bu gelişmelerin ardından Türkmenistan'da ciddi sorunlar da yüz göstermeye başlamıştı. Sovyetlere bağlı olan ülkelerin birçok alanda gelişme göstermesi Sovyet hükümetini rahatsız etti. Artan ayaklanmaları bastırmak isteyen Stalin Orta Asya Ülkeleri üzerindeki baskısını artırmıştır. Özellikle Türkmence de dayhan (çiftçi) dediğimiz sınıf daha fazla öldürülüyordu. Dayhanlar (çiftçiler) çalışmalarının karşılığında iyi bir gelir elde ettiklerinden o dönemdeki Rus Stalin hükümetinin dikkatini çekti. Bu ekonomik refahın önüne geçmek isteyen Stalin çoğu okur yazar ve çiftçilerden oluşan gurupları ya sürgün etti ya da ölüme terk etti. Stalin dönemi birçok bilim insanının öldürüldüğü bir dönem olarak tarihe geçmiştir. O dönemde Stalin sadece Türkmenistan'da 30,000'in üzerinde insan öldürüyor. Bunları üç grup olarak ele alabiliriz: Öğretmenler, İmamlar ve Doktorlar olmak üzere bu üç grup insan topluluğunu katletmiştir. Malum olduğu gibi bir toplumdan bu üç sınıfı çıkarırsak toplum otomatik olarak cahilleşir ve hakikati görmez bir hale gelir.

Stalin yönetiminin en başlıca hedeflerinden biri de toplumu okur yazarlıktan uzak tutarak kendi istekleri yönünde insanları yönlendirmek ve idare kolaylığını sağlamaktı. Türkmenistan'da öldürülen insanlar ile alakalı kaynaklara daha sonradan ulaşıyor ve o dönemde bunların bahsedilmesi suç olduğundan bağımsızlığını kazandıktan sonra tarih kitaplarında bu konu ele alınmıştı. Bütün bu olumsuz gerçeklerin ardından Türkmenistan halkının İkinci Dünya harbine katılması zorunlu hale getirmişlerdi. Bir alim Cihan Harbini tarif ederken diyor ki: "Harbi umumiye gören ihtiyardır" gençleri ihtiyarlatan bir savaşa Türkmenistan bilfiil iştirak ediyor ve binlerce genç hayatını savaşta kaybediyor.

Rusların Almanlara karşı elde ettiği zaferin altında Orta Asyalı gençlerin var olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü cephe de ilk saflarda hep Türkleri ön saflara yerleştirmişler ve en önde savaşan onlar olmuştur. İkinci Dünya Harbi esnasında birçok Rus sanayici Türkmenistan'a taşındı ve bu sayede demiryolu taşımacılığı, Trans Hazar Limanı ve Aşkabat Demiryolu taşımacılıkları ülke de işlevsel hala geldi. Savaşın ardından Rus sanayicilerin sayesinde Türkmenistan'da hızlı bir sanayileşme sürecine girilmiş ve ekonomi alanında önemli bir ivme kazanmıştır.

Fakat Rusya bildiğimiz gibi bu üretimden gelen payın çoğunu kendi yararına kullandıklarından dolayı Türkmenistan'ın bu gelirden faydalanması pek mümkün olmadı. Elde edilen üretim mallarını da başta Çin ve Avrupa gibi ülkelere ihraç edilmiştir. İkinci dünya savaşından sonra SSCB ile Çin arasında kurulan ittifak 1963 senesine kadar devam etmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti Sovyetler ile aynı ideolojiyi paylaştıkları için ilk ittifak dönemlerinde ikili güzel ilişkileri olmuş olsa da daha sonraki yıllar bu ikili arasındaki ittifak rekabete dönüştü. Çünkü Orta Asya ülkeleri üzerinde rekabet ettikleri için bu dostluk doğrudan düşmanlığa dönüşmesi kaçınılmaz oldu.

SSCB uzun yıllar bölgeyi idare ettiği için Çin Halk Cumhuriyeti'nin bu bölgelere yönelik herhangi bir girişimi olmamış. Fakat sınır güvenliği noktalarında SSCB ile anlaşmışlardır. Sovyetler Birliği 1980'lerin başına doğru Çin ile ikili ilişkilerini tekrardan geliştirmiştir. O dönemde SSCB'ye bağlı olan Orta Asya ülkeleri ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Başta Türkmenistan ve sair Orta Asya ülkeleri Çin ile ikili ilişkilerini hayata geçirmeye başlamışlardı ve ikili görüşmeleri dolaylı yollardan gerçekleştiriyorlardı. Bu ilişkiler SSCB döneminde Rusya vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Türkmenistan ile Çin arasında ilk defa doğrudan diplomatik ilişkiler 1950 yılında kuruluyor. Türkmenistan ve Çin arasındaki siyasi ilişkiler Çin Halk Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Türkmenistan'ı ziyaret etmesiyle başlıyor. Dış İşleri Bakanının bu ziyareti iki ülke arasındaki ilişkileri farklı boyuta taşımış ve ikili ilişkilerin gelişmesine neden olmuştu. Bu diplomatik ziyaret Rusya'nın nezareti altında gerçekleştiğinden dolayı Rusya'da bulunan Çin Büyükelçisi Wan Szyasyan ve Çjan Wen, Rusya Komünist Partisinin üyeleri, Çin Dış İşleri Bakanı bu ziyarete teşrif etmişlerdi. (Rahmanow, 2017: 23-32).

Türkmenistan ile Çin arasında gidiş gelişler 1950 tarihinden itibaren gerçekleşmeye başlıyor ve Türkmenistan'dan birçok bilim insanı Çin'e ziyaret gerçekleştiriyor ve iktisadi ve ticari alanlarda gözlemlerde bulunuyorlar. Ayrıca Çin Türkmenistan'ı Batı ülkelerine açılan bir kapı olarak görmüş ve daima ikili ilişkileri geliştirmek için SSCB döneminden beri sürekli girişimlerde bulunmuştu. Bundan mütevellit Çin SSCB'nin dağılmasının hemen ardından bu ülkelerin bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden olmuştu.

SSCB döneminde her ne kadar ikili ilişkiler kurulmuşsa da Türkmenistan'da ekonomik ve askeri olarak Çin ile kayda değer hiçbir adım atılmamıştı. Sürekli olarak bir baskı ve izin altında hareket etmek zorunda olduğu için Türkmenistan ve Çin ilişkileri gölgeli şekilde devam etmişti. 1991'den itibaren Türkmenistan Çin ilişkileri aracısız gerçekleşmeye başladı. İpek Yolu ile başlayan ikili ilişkiler bağımsızlığın ardından daha gelişmiş ve günümüzde Çin Türkmenistan'dan yüksek oranda doğal gaz ve petrol ithal etmek için antlaşmalar yapmıştı. Fakat bu durum bağımsızlık sonrası tamamen değişmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştı.

1.3.SSCB SONRASI TÜRKMENİSTAN'IN YENİ POLİTİKA ARAYIŞI

SSCB'nin 70 seneyi aşkın idaresinden sonra Türkmenistan ve diğer Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandılar. Birliğin dağılma nedenleri çok olsa da en başlıca nedeni ekonomik buhrandan dolayı SSCB'nin son başkanı Gorbaçov birliğin dağılması yönünde karar kılıyor. Bu sayede 15 ülke komünist rejim 'in idaresinden bağımsızlığını kazandı. Bildiğimiz üzere geçmiş yüz yıla baktığımızda iki süper güç ile karşılaşıyoruz. Bunlardan biri 15 ülkeyi idaresinde barındıran Sovyetler birliği, diğeri ise ABD'dir. Bu iki büyük devlet tarih boyunca dünya hakimiyetini elde etme çabası ile sürekli anlaşmazlıklar içindedir. (Giffen, Earle, & Buxton, 2005: 30-32).

1991 senesine kadar Rusya, Orta Asya Ülkeleri'nin iç ve dış politikalarında söz sahibiydi. Türkmenistan Rusya'ya bağlı olduğu dönemde sair ülkeler ile doğrudan ikili ilişkiler gerçekleştiremiyordu. Çünkü Sovyetler 'in bir parçası olmasından dolayı diplomaside sürekli sıkıntı yaşıyordu. Fakat birliğin dağılmasından sonra Türkmenistan sair devletler ile ekonomik ve kültürel bağlamda doğrudan ilişkiler kurabilmişti. 1991 senesinde Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke başta Türkiye, Rusya, AB, ABD, Çin ve diğer müslüman ülkeleri olmuştu. Böylelikle bu ülkeler ile de siyasi ve ekonomik ilişkileri doğrudan kurma imkanına sahip olmuştu. (Giffen, Earle, & Buxton, 2005: 35-71).

Türkmenistan daha önce de belirttiğimiz gibi jeopolitik ve coğrafi konumu itibarıyla Avrasya'nın merkezinde diyebileceğimiz konuma sahiptir. 1991 sonrası Orta Asya ülkeleri Kazakistan'ın başkenti Almatı'da gerçekleşen 5 ülkenin devlet başkanları toplantısında bu bölgelere yeni terim getirmek kararına varmışlardır. 1993'te gerçekleşen toplantıda Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ismini belirlemişlerdi. Günümüzde 90 milyonu aşkın olan nüfusuyla bu bölge yüz ölçümü olarak 4 milyon kilometre kareye sahip bir bölgedir. Bu Bölge'nin geniş topraklara sahip olmasından Merkezi Avrasya olarak anan bilim insanları da olmuştur. (Hüseyn, 2010:1-15).

Başta Türkmenistan olarak diğer Orta Asya ülkelerinin toprakları 1924'te SSCB tarafından belirlense de arka taraftan Rusya ile İngiltere de olayın içine dahil olmuştur. Bu iki ülke aktif bir şekilde belirleme faaliyetlerinde bulunmakla beraber üçüncü bir devlet olaraktan Çin'de dahil olmuştur. Fakat bu bölünüşümde yerel yönetimler hiçbir şekilde dahil edilmemiştir. Bu sebeple bu ülkeler arasında sınırlar konusunda anlaşmazlıklar günümüze kadar devam etmektedir.

Türkmenistan bu meseleyi en hızlı bir şekilde çözüme kavuşturan ülkelerin başında gelmektedir. Çünkü her ülkenin sınırlarında mesela Türkmenistan'ın komşusu olduğu ülkenin sınırlarına Türkmen vatandaşlarını yerleştirmesi ve bu şekilde herhangi bir olay gerçekleşmesi durumunda her iki taraf ilk önce kendi vatandaşını hedef almış oluyordu. Bu da devletler arasında ciddi bir sıkıntıya neden olmuştu. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bu bölgelerde birçok konuda belirsizlikler yaşanmıştır. Bağımsızlığını kazanan Türkmenistan yeniden devlet olma yönünde birçok adımlar atmış, fakat daha önce uzun yıllar başka bir ülke tarafından yönetilmekten dolayı böyle bir imtihan ile karşı karşıya gelmemiştir. Yeni doğan bir ülkede her şeyi yeniden belirlemek elbette uzun zaman alacaktı ve ülke birçok şeyi deneyerek yönetimdeki yanlışlıklarını giderme fırsatını elde etmişlerdi. Ayrıca Türkmenistan dünya ülkeleri arasında ve küresel çapta kendi yerini arama faaliyetlerine başlamıştı. İlk Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov dünyanın her tarafında bulunan Türkmenleri ülkeye davet ederek memleketin dünyanın her tarafında tanınması ve bilinmesi için gerekli adımlar atma noktasında yardıma bulunacağını söylemişti. (Suwhanow, 2011:56-62).

Türkmenistan'a bu dönemde en çok yardımı dokunan ülke Türkiye olmuştu. "İki Devlet Bir Millet" şiarı ile yeni bir devletin inşası sürecinde birçok ekonomik ve siyasi yardımda bulundu. Bağımsızlığın ardından yeni bir politika arayışına giren Türkmenistan birçok kapitalist ülkenin radarına girmiştir. Daha önce SSCB'ye bağlı olan bu bölge

lkeleri ile diğ er dünya ülkelerinin çok diploması ve ekonomik faaliyetleri olmadığından ikili ilişkiler noktasında oldukça zayıf kalmışlardı. Dünya'nın g   l  devletleri 1991'den sonra Türkmenistan'ı ve diğ er bölge devletlerini yakından tanıyabilme imkanlarına sahip olmuşlardı. Yeni kurulan bu devletler dünyanın değişik ülkeleri tarafından farklı şekilde yorumlanmış ve birliğin dağılmasından sonra ekonomik ve askeri olarak Türki Cumhuriyetler birliği kurulacak tarzında farklı görüşleri ortaya atmışlardı.

Kültür ve millet bakımından bir sayılan bu bölgeler kendi kaderlerini belirlemek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bildiğimiz  zere Türkmenistan'da en çok yurt dışı firması olarak Türk şirketleri önde gelmektedir. Bunun da en başlıca sebebi yeni politika arayışında ve ülkenin inşa sürecinde ilk olarak yardıma koşan ülke olmasıdır. Çünkü uzun yıllar Rusya Türkmenistan'ı ve diğ er Orta Asya ülkelerini ekonomik zarar ve yük olarak görüyordu. Bunun bir sebebi Avrupa ülkelerine kıyasen o dönemde çok az gelişmiş ve geride kalmış ülkeler olarak görüyordu. Fakat Rusya buna rağmen bu bölgelere olan ilgisini arttırıyordu. Çünkü Avrupa lkeleri ile sürekli her alanda sıkıntı yaşayan Rusya hedefini Orta Asya ülkelerine dikmişti.

1992'den sonra Türkmenistan yönetim şekliyle diğ er Orta Asya ülkelerinden farklı ve daha çok devlet başkanına göre şekillenen bir idari yapıya sahipti. Fakat bunun yanında diğ er ülkelere kıyasen daha çok istikrarı vaat eden bir devlet olma özelliğine sahipti. Bir lke de istikrar ve yönetim başarısı varsa bunun en temelinde halk ile yönetim arasında herhangi bir sıkıntı olmamasındandır. Bundan mütevellit bağımsızlık sonrası Türkmenistan Avrupa ülkelerine ve daha çok gelişmiş ülkelere kıyasen çok farklı bir politika izlemeye başlamıştı. O dönemde Türkmenistan Kom n st Partisi Lideri Saparmurat Türkmenbaşı ülkede tek söz sahibi lider olması Avrupa lkeleri ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Bildiğimiz gibi Türkmen Kom n st Partisi daha sonraki yıllar Türkmen Demokratik Partisi olarak ismini değişirmiştir. (Yıldırım, 2011: 393-395).

Türkmenistan'ın yeni politika sürecinde daha çok kendine özgü bir politikayı benimsemiştir. Türkmenbaşı'nın hedefi ise örf ve adetlere uygun bir politika sistemi geliştirmek idi. Türkmenistan'da demokratik oluşum süreci daha önce de belirttiğimiz gibi devlet başkanına göre şekilleniyordu. Bunun yanı sıra da başkan tarafından belirlenen Halk Maslahatı veya Yaş Ulular Maslahatı (Halk Konseyi) tarafından kararlar alınıyordu. (Yıldırım, 2011: 395-398).

Bu şekilde devlet idaresi yönetiliyordu. Türkmenistan diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinden ve sair ülkelerden tamamen farklı bir politika izlemekteydi. Türkmenistan'daki yönetim düzeni Batı ülkeleri tarafından her ne kadar eleştirilse de Cumhurbaşkanı ülkedeki yeni Türkmen politika modelinin doğru olduğunu savunmakta ve bunu her alanda kanıtlamaya çalışmaktaydı. Devlet Başkanı bir devlet 'in oluşumunu onun tarihi ve geçmişi belirler diyerekten milli örf ve adetlere uygun bir şekilde demokratik bir ülke olması çabasıındaydı. Fakat Başkan'ın bu yapmaya çalıştığı model dünya ülkelerine kıyasen farklı politika sistemi oluşturmaya çalışmasıydı.

Batı ülkelerin 'in ülkeyi eleştirmesindeki nedenlerin başında ülkenin tek parti sistemi ile yönetilmesi ve diğer partilere izin verilmediği eleştirisini ortaya atmaktaydı. Saparmurat Niyazov ise basın toplantılarında ve görüşmelerinde ise hep vatandaşlarının kanında demokratik bir özgürlüğün olduğunu savunmakta ve çok partili sisteme de zamanla geçileceği düşüncesini öne sürmekteydi. Türkmenistan bağımsızlığını elde ettikten sonra ilk devlet başkanı olan Niyazov'a Halk Maslahatı (Halk Konseyi) bütün yetkileri vermiş ve böylelikle devletin yeni düzeni ve politika sürecini başkan belirliyordu. (Bandyopadhyay, 2012:127-143).

Bütün alınan kararlar Halk Konseyi tarafından Başkan'ın önderliğinde alınıyordu. Halk Konseyi Meclis sisteminden farklı olarak her şehirde ve vilayette halk tarafından önder seçilen kişilerden oluşuyordu. Sene de iki defa devlet başkanı ile buluşan önderler ülkenin geleceği ile alakalı söz sahibidirler. Bundan ötürü diğer ülkelerden yeni politika sistemi ile alakalı yardımlar alsa da kendine özgü bir politika sistemi oluşturmuştu.

1.4.TÜRKMENİSTAN'DA YENİ DÜZENİN KURULMASI

Türkmenistan 1991 yılına kadar diğer devletler tarafından çok bilinmemekle beraber dış güçlerin çok dikkatini çeken bir ülke de olmamıştır. Bunun en başlıca nedeni ise SSCB kontrolünde varlığını sürdürmesiydi. SSCB dağıldıktan sonra açık dünyaya hedef olan Türkmenistan diğer ülkeler tarafından etki altına alınmak istendi. Dünyada ileri gelen devletler çıkar ilişkilerinden dolayı bu bölgeye doğru adım atma gayretleri içine girmişlerdi. İkinci Dünya Harbinin bitmesiyle ABD ve Rusya arasındaki Soğuk Savaş kavramı ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Türkmenistan'ın jeopolitik ve jeoekonomik ve enerji kaynakları açısından önemi daha da ortaya çıkmaktaydı. Önemli enerji

kaynaklarının üstünde bulunan Türkmenistan yarım asır kadar süren bu süreçte gözde bir ülke olmuştur.

Orta Asya ülkeleri içinde en çok enerji zengini olan ülkelerin arasında Türkmenistan ve Kazakistan gelmektedir. Ayrıca Türkmenistan, Rusya ve Körfez ülkelerinden sonra en çok dünyada ve petrol üretiminde 4 sırada yer almaktadır. Ve bölge bakımından ise dünya da üçüncü sırada yer almaktadır. Böylelikle Türkmenistan'ın doğal zenginliklere ve jeopolitik öneme sahip olmasından dolayı dünya ülkeleri arasında sürekli yerini arayan bir bölge ülkesi olmuştur. (Geldymuhammedowa, 2018:176-180).

Türkmenistan dünya 'da kendi konumunu ararken ve kendisini tanıtmaya çalışırken iken birçok etnik grupların ve fikirlerin çatıştığı bölge haline gelmiştir. Çünkü komünizm rejiminden çıkan ülke daha sonra laiklik, milliyetçilik, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi birçok fikirlerin dolaştığı bir yer olmuştur. Yeni kurulan ülke de her görüşten insanlar olduğu için herkes bir fikri ortaya atmakta ve böylelikle bu görüşler ülkede stratejik ve siyasi propagandaların ortaya çıkması için mümbit bir zemin haline gelmiştir. Fakat ülkenin yüzde %'90 oranındaki Müslüman halkı ve devlet yönetimi eski örf ve adetlerini düşkün olmasından dolayı çok siyasi oyunların ülkede gerçekleşmesine meydan verilmemişti. (Çakanow, 2010: 15-51).

Türkmenistan'ın bir diğer önemli noktası ise ona komşu olan ülkelerdir. Kuzey yönünde Rusya ve Kazakistan, Batısında Orta Doğuya geçiş diyebileceğimiz İran, Güney kısmından Afganistan, Doğusunda Özbekistan ve Hazar Denizi geçişi vasıtasıyla Azerbaycan ile de sınırları vardır. Fakat bölge olarak Çin ve Rusya'ya geniş bir sınırları vardır. Türkmenistan daha önce de söylediğimiz gibi her ne kadar farklı görüşlerden etkilenmemiş olsa da çeşitli komşu ülkelere sınırdaş olmasından farklı kültür, din ve etnik gruplardan etkilenmiştir. Bu şekilde ülkede ve bölge de siyasi idare ve İslamcılık düşüncesi oldukça kendi varlığını devam ettirmektedir.

Orta Asya da pek çok kültürel, ekonomik, siyasi plan ve projelerin açık bir şekilde oynandığı yer haline geldiği görülmektedir. Türkmenistan ise bu ülkeler arasında bu çatışmalardan en az etkilenen ülke olarak öne çıkmaktadır. Birliğin dağılmasından sonra kapalı bir politika izleyen Türkmenistan ilk defa 1992 yılında Birleşmiş Milletler bünyesine katılmıştır. Çünkü ülke 1995 senesinde Tarafsızlık statüsünü elde etmekle beraber kendine özgü bir siyaset yolunu tercih etmiştir. Tarafsızlık statüsünü 185 ülkenin oy birliği ile kazanmış ve bu önemli olay BM'nin 50'ci yıl dönümüne denk gelmiştir.

Aslında bu statü ülkenin dış ve iç politikasını belirlemede önemli rol almıştır. Bu şekilde Türkmenistan başta BDT ülkeleri Avrupa Birliği, Rusya, ABD ve Çin gibi ülkeler ile ikili ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirmiştir. O dönemde Türkiye, Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanınmasıyla birlikte Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) ve Birleşmiş Milletler (BM)'de ülkenin tanınması ve kabul edilmesi için en önde çaba gösteren ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde bir ülkeye ülke diyebilmemiz için onun diğer devletler tarafından tanınması ve bilinmesi lazım. Türkmenistan'da yeni düzenin kurulmasında ve ülkenin tanınmasında et etken rolü doğal gazı sahip olmasıdır. Bu sayede Türkmenistan diğer ülkeler ile ikili ilişkilerini hızlı bir şekilde devam ettirebilmiş ve günümüzde en çok gelişen ve dikkatleri üzerine çeken bir ülke haline gelmiştir. Daha sonra değineceğimiz gibi Türkmenistan ile Çin en çok iş birliği yapan iki ülke haline gelmiştir. Çeşitli alanlarda ilişkilerini geliştiren ülkeler gerek tekstil alanında gerekse de demiryolu gibi birçok alanda ilişkilerini geliştiriyordu. 1992'de Türkmenistan ve Türkiye iki ülkenin ilişkilerinin daha da hız kazanması açısından karşılıklı Yatırımların Korunması ve Teşvik edilmesi sözleşmesini imzalamışlardır. Günümüzde Türkmenistan'da 600'den fazla Türk firmasının kayıtlı olduğu ve Orta Asya'da ikinci en çok Türk firmasının olduğu ülkedir. Bu firmalar ülkenin gelişmesinde çok büyük katkısı olmuştur.

1.5.1991'DEN SONRA TÜRKMENİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Türkmenistan'ın iç ve dış politikası tarafsızlık statüsüne ve anayasaya göre düzenlemiştir. Bundan dolayı ülkenin dış politikası Anayasa'nın belirlediği çerçevede dahilinde şekillenmiştir. Türkmenistan 1995'te daimî tarafsızlık statüsünü kazandıktan sonra ülkenin dış politikası Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen yasal kurallar ve statülere bağlı olarak belirleniyordu. Ayrıca ülke Anayasası'nın 1. maddesi tarafsızlık ilkesini çok yönleriyle göstermektedir. (Nuryýew, 2012: 61-107).

Bahsi geçen madde de belirtilen Türkmenistan'ın tarafsızlık ilkesi başta BM ve diğer ülkeler tarafından tanınan ve kanunlarla koruma altına alınan bir statüden bahsetmektedir. Ayrıca Türkmenistan'ın daimî tarafsızlık statüsünün korunması ve desteklenmesi ile alakalı konular Birleşmiş Milletlerin genel kurul kararlarında belirtilmektedir. (Lottaz, & Reginbogin, 2019:273-276).

Bununla birlikte Türkmenistan'ın (Yuridikasında) Hukuki Anayasası'nda tarafsızlık ilkesinin diğer devletler ile olan politik ilişkilerinin temelini oluşturduğu vurgusu belirtilmektedir. Ayrıca Türkmenistan'da Anayasa tarafından en çok haklar cumhurbaşkanına verilmiştir ve bu haklardan dolayı devlet başkanı tarafsızlık statüsünün korunmasında ön plana çıkmaktadır. Bu madde Türkmenistan'ın 68. maddesinde yer almaktadır.

Türkmenistan bağımsızlığın ilk yıllarında daimî tarafsızlık statüsünü kazanmak için çeşitli adımlar atıyor ve devlet olarak sürekli tarafsızlık ilkesini benimsemiştir. Tarafsızlık ilkesini benimsemesindeki ana kaynak ülkenin güvenliğini ve ulusal çıkarlarını koruma altına almaktı ve bunu siyasi yollarla geliştirerek yapmayı düşünmesindendir. Bundan dolayı 1992'de ülkenin ilk Devlet Başkanı Niyazov Helsinki'de gerçekleşen Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı toplantısında tarafsızlık statüsünü dile getirmiştir. (Dailey, 1993: 7-29).

Bildiğimiz üzere tarafsızlık ilkesini aslında devletin iç işlerine karışmamak ilkesi olarak yorumlayabiliriz. Bu statü sayesinde Türkmenistan sair ülkelerin siyasi işlerine karışmamakla birlikte diğer ülkeler ile pozitif ilişki içinde olacağını da belirtmektedir.

1995'te Pakistan'ın Başkenti İslamabat'ta gerçekleştirilen Ekonomik İş Birliği Örgütü'nde (EİT) Türkmenistan'ın Bitaraflık (tarafsızlık) ilkesi ilk defa bölgesel düzeyde tanınmıştır. Buna ek olarak yine aynı yılın ekim ayında Kolombiya'nın Cartagena bölgesinde gerçekleştirilen toplantıda diğer devletler tarafından Aşkabat'ın daimî tarafsızlık ilkesini tam desteklemişlerdir ve özel bir bildiriye imza atmışlardır. Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov ise bu ilkenin Birleşmiş Milletler Kurulunda da kabul görmesi için yoğun bir çaba göstermiştir. Ve 12 Aralık 1995 senesinde BM tarafından da kabul edilmiştir. Böylelikle 185 ülkenin onayı ile tarafsızlık ilkesini kazanan Türkmenistan bundan sonraki süreçte dış politikasında izlediği siyaseti ile diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olduğunu gözler önüne sermişti. (Курбанова, 2019:35-48).

Türkmenistan'ın kazandığı bu tarafsızlık ilkesi aslında daha önce de ifade edildiği gibi hiçbir ülkenin iç işlerine karışmama, askeri birliklere, ittifaklara katılmama, diğer ülkelere karşı kuvvet kullanmama, bölge ve diğer ülkeler ile karşılıklı iyi geçinme, barışsever olmak ve dostça geçinmek gibi şartları içinde barındırıyor. Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen bu ilke uluslararası arenada Türkmenistan'ın elde ettiği en büyük başarılarından birisi diyebiliriz.

Çünkü Dünya siyasi tarihinde ilk defa 185 ülkenin onayı ile kabul edilen tarafsızlık ilkesi Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda daha önce benzeri olmayan bir uygulama idi. Bundan mütevellit diğer ülkeler dahi Türkmenistan'ın daimî tarafsızlık statüsünü tanımışlar ve korunmasına destek olmuşlardı. Bu ilke sayesinde Türkmenistan dış ülke devletleri ile hızlı bir şekilde ikili ilişkiler kurma fırsatını yakalamış ve politik ve ekonomik alanda birçok bağlar kurmuştur. Bundan dolayı da tarafsızlık ilkesi Türkmenistan'ın dünya ülkeleri ile olan rolünü belirlemede en önemli etken olmuştur.

Türkmenistan'ın dış politikası bu ilke sayesinde şekillenmesi ile dış ülkelere gelen tehditlere karşıda korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Orta Asya Ülkeleri arasında Afganistan ve İran'a komşu olan tek ülke Türkmenistan'dır. Bu ülkeler ile ilişkilerini daima geliştirme politikasını izlemiştir. Kimi zaman Afganistan ve İran sınırlarında her ne kadar sıkıntılar yaşasa da her daim iyi komşuluk rolünü takınmıştır. Bundan dolayı da bu ilke sayesinde dış ülkelere gelen tehditlere karşıda korunma altındadır. Türkmenistan hiçbir ülkenin iç işlerine karışmadığı gibi hiçbir ülkede Türkmenistan'ın iç işlerinde müdahale etme gibi bir hakkının olmadığını göstermektedir. 185 ülkenin imzasıyla alınan bu karar devletin her daim arkasında 185 ülkenin var olduğunu göstermektedir. Böylelikle diğer komşu ülkeler de Türkmenistan ile iyi geçinme politikasını izlemişlerdir. Fakat Türkmenistan'ın daimî tarafsızlık ilkesini kazanmasındaki veya elde etmesindeki tek nedeni dünya çapındaki ara ara meydana çıkan savaşlardan kaçmak veya güvenliğini koruma altına almak gibi yorumlamakta elbette yanlış olur. (Кепбанов, 2021:35-47).

Bunun yanında diğer ülkeler ile olan ilişkilerinde gerek ekonomik ve gerek siyasi alanlarda taraf gözetmeksizin iyi geçinme politikasını izlemiştir. Mesela İran ile Türkiye arasında yaşanan sıkıntı ve hassas rekabetten dolayı Aşkabat bu iki ülkeye karşı tarafsız politika izlemiştir. Yani birisi ile ikili ilişkileri arttırıp diğeri ile ilişkileri kesmeden her iki ülke ile dış siyasetini rahat bir şekilde devam ettirebilmiştir. Bunun yanında Türkmenistan Orta Asya ülkeleri ile bağımsızlık sonrası ikili iş birliğine çok yaklaşmamakla birlikte sıkı bir politika izlemiştir. Fakat Avrupa ülkeleri ile sıkı bir iletişim halinde olmak isteyen Türkmenistan hedefleri yönünde Pakistan, İran ve Türkiye'nin bir araya gelerek kurduğu Ekonomik İş Birliği Teşkilatına (EİT) üye olmuştu ve bu ülkeler ile dolayısıyla yumuşak bir politika yöntemini izlemişti. Ayrıca ülkenin geleceği açısından önem arz eden yabancı finansman ve yatırımcıların, ülke ekonomisine katkı sağlayacağından dolayı batı ülkelerine sürekli yaklaşmak istiyordu.

Türkmenistan'ın Batı ülkelerine ve pamuk ihracatı Türkiye üzerinden olması Türkiye Türkmenistan'ın dış siyaseti noktasından önem arz ediyordu. 1995'ten sonra Avrupa ülkeleri ile ekonomik ve politik açısından hızlı ilişkiler kurabilmiştir. Fakat ekonomik gelişme açısından daha serbest ticaret yöntemi tercih etmiştir. Aşkabat yönetimi dış ve iç politikada uyguladığı yöntemler ile komşu ülkeleri ve BDT devletleri arasında güven ve istikrarı kazanmış bir ülke haline gelmiştir. Ayrıca Türkmenistan elde ettiği tarafsızlık ilkesi sayesinde dış politikada istikrar ve güveni sağlaması ile iç siyasette de "On Yıl Parahatçılık" siyaseti ile de ülke içindeki güven ve istikrarı kazanmıştı.

Türkmenistan'ın dış ve iç politikasında en önemli rolü 1985-2006 yılları arasında görev yapan Saparmurat Niyazov alıyordu, çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi Halk Meclisi ve Anayasa devlet başkanına çok haklar tanımıştı. Türkmenistan'ın ilk Devlet Başkanı Niyazov'un 2006 yılında vefat etmesiyle yeni başkan seçilen Berdimuhammedov döneminde ilk başlarda iç ve dış politika noktasında bazı belirsizlikler olsa da daha sonraki yıllar yeni şekillenen bir dış politika sistemi geliştirilmişti, fakat Berdimuhammedov dış ve iç politika noktasında Niyazov devrindeki politikadan esinlenerek ona benzer bir politika izlemiştir.

Türkmenistan'ın dış politika yönünü değerlendirirken iki başkanın başkanlık dönemini de ele almak gerekiyor. Çünkü Türkmenistan bağımsızlığını kazanalı 30 sene olmasından diğer ülkelere kıyasen yeni gelişen bir ülke konumundadır. Her iki başkanın iç ve dış politikada izlediği siyaset Türkmenistan'ın ileride nasıl bir ülke olacağı kanaatini veriyordu. Ayrıca Devlet Başkanlarına göre şekillenen ülkenin dış politikası diğer yabancı ülkeler için de önem arz etmektedir. Bundan mütevellit Gurbanguli Berdimuhammedov dönemindeki dış politika uygulamasına da kısaca değinildi.

2006 yılında Saparmurat Niyazov 'un ani ölümünden sonra Türkmen halkı ilk defa devlet başkanını ölümünden dolayı derin bir üzüntü yaşıyorlardı. Çünkü daha yeni bir devletleşme sürecinde ve ülkenin uzun yıl aradan sonra tekrardan ayağa kalkma sürecinde devlet başkanının vefatı, ülke genelinde matem havasına bürünmüştü. Türkmen halkı Niyazov'u ülkeyi Rusya'dan kurtaran bir lider olarak görüyorlardı. Her ne kadar tek adama bağlı bir siyaset sistemi izlemiş olsa da ülkenin kurulmasında ve gelişmesinde çok emeği geçtiğini biliyoruz. Bağımsızlık ve Tarafsızlık ilkesini ülkeye kazandıran Niyazov Türkmen halkı için hafızalarda unutulmayacak bir yere sahipti. Niyazov'un vefatına kadar devlet için koşturan ve devlet başkanına yakınlığı ile bilinen

Berdimuhammedov uzun yıllar devletin birçok alanında çalışmış tecrübeli bir siyasetçi olarak görev yapmıştı.

Saparmurat Niyazov 'un danışmanlığını ve sağlık bakanlığını yapan Berdimuhammedov 2007 yılında ülke genelinde yapılan devlet başkanı seçimlerine katılmış ve adaylar arasında birinci çıkarak Türkmenistan'ın ikinci devlet başkanı seçilmişti. Niyazov 'da vefat etmeden önce Berdimuhammedov'u yurt dışı seyahatlerinde hep beraberinde götürmüştü. Avrupa ve diğer birçok ülkeye Türkmenistan'ı temsilen Berdimuhammedov'u gönderdiği de malumdur. Bundan anlıyoruz ki kendi yerine Berdimuhammedov'u devlet başkanı adayı için uygun görmesinden Türkmenistan'ın yurt dışı temsilciliğinde en önde Berdimuhammedov'u göndermesinden anlıyoruz. (Горак, 2007:62-77).

Devlet başkanı Berdimuhammedov 'un dış politikada izlediği siyaseti anlamamız için bunu iki yönlü olarak bakmamız gerek: Bunları güvenlik ve enerji alanları olarak isimlendirebiliriz. Doğal zenginliklere sahip olan Türkmenistan bölge komşuları ile sürekli dış politik ilişkilerinde dengeyi korumaya çalışırken diğer uluslararası devletler ile de ilişkilerini sürekli korumaya çalışan bir ülke olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü ülke de bulunan doğal zenginlikler sadece bölge ülkelerinin refahı için değil, uluslararası ülkelerin de refahını yakından ilgilendiriyordu. Böylelikle diğer ülkeler Türkmenistan ile ayrı bir dış politika silsilesi izlemişlerdir. Bu bağlamda Devlet Başkanı Berdimuhammedov ülkenin geleceği için yeni doktrinlere imza atarak Türkmenistan'ın gelişmesi ve bağımsız kalması açısından önemli adımlar atmıştır.

Devlet başkanının yeni doktrinlere imza atmasıyla Türkmenistan'ın toprakları içinde herhangi bir ülkenin askeri birliklerinin olmaması, herhangi bir askeri birliklere, tatbikatlara katılmayacağı ve ülke toprakları içinde nükleer silah gibi araçların üretilmesine ve bulundurulmasına izin verilmeyeceğine dair birkaç askeri öğretiye imza atmıştır. Devlet başkanının başkan seçilmesinden sonra askeri öğretiye imza atmasıyla ülkesinin diğer ülkelere karşı barışı korumak ve diğer ülkelerin de bu topraklara saygı duymasını sağlamaktı.

Devlet başkanı Avrupa ziyaretinde ABD ve Rusya genel kurmaylarıyla yaptığı görüşmede bunun önemini arz etmiştir. Bölgedeki huzur ve istikrarın devamı için ikili antlaşmalara imza atmıştı. Bununla birlikte Türkmenistan'ın diğer ülkeler ile izlediği dış politikası doğal gaz ve enerji kaynaklarını Avrupa ve diğer ülkelere ihraç etmek üzere

kurulduğundan devlet başkanı ülkesinin bu kapsamda diğer ülkeler ile olan dış politikasına önem vermektedir. Ayrıca Berdimuhammedov ülkesindeki bu doğal zenginlikleri dış pazarlara ulaştırması için Trans-Hazar boru hattının önemini vurgulamıştır. Fakat bu boru hattının inşasına sürekli İran ve Rusya karşı çıkmıştır. Fakat Berdimuhammedov ‘un daha önce de bahsettiğimiz gibi uyguladığı dış politika siyaseti, enerji kaynakları üzerinden olmasından Trans- Hazar Deniz altı boru hattının Türkmenistan üzerinden Avrupa’ya pazarlanmasına ve bu noktadaki kritik gelişmelerin gerçekleşmesine karşı imza atmıştır. (Aydın, 2012: 221-223).

Trans- Hazar boru hattı aslında deniz altından Dünya’nın enerji ihtiyacını tedarik etmektir. Fakat bu boru hattının gerçekleşmesi Azerbaycan ve Türkmenistan üzerinden olmasından diğer Hazar Denizine kıyısı olan İran ve Rusya gibi ülkeler bu boru hattının Hazar Denizinden geçmesine sıcak bakmamakla beraber hep engel olmuşlardır. (Belkin, Nichol, & Woehrel, 2013:1-33).

Fakat Türkmen lider bütün bunlara rağmen Brüksel ile bu boru hattının inşasının devamı ile alakalı karara imza atmıştır. Aslında Tahran ve Moskova’nın bu boru hattının inşasına karşı çıkmasındaki neden, Türkmenistan üzerinden para kazanmak ve kendi ülkelerinden doğal gazın geçmesini sağlamaktır. Rusya Türkmenistan’dan aldığı doğal gazı Avrupa’ya pazarlamak ve oradan kar elde etmektir. Aynı şekilde de İran dahi diğer ülkelere Türkmen gazını pazarlamak istiyordu. Bundan dolayı sürekli bu hattın inşasına karşı çıkmışlardır. Bir türlü uzlaşmaya yaklaşmayan Moskova ve Tahran bu hattın inşasına hoşgörülü bir adım olarak bakmamışlar. Ama Türkmenistan’ın bu iki ülke ile anlaşmadan nasıl Trans- Hazar boru hattını inşa edeceği de tartışmalı konulardan birisi olarak karşımıza çıkıyordu. Ayrıca Hazar Denizine az da olsa kıyısı olan Kazakistan ise bu tartışmalara karşı sessizliğini muhafaza etmiş durumdadır. (Boas, 2012: 6-14).

Türkmenistan petrol ve doğal gaz noktasında dünyadaki rezervlerin önemli bir kısmına sahip bir ülkedir. Bu noktadan uluslararası doğal gaz ve petrol alanlarında dünyanın en büyük firmaları ile çalışmaktadır. Ayrıca ülke de bulunan hidrokarbon rezervleri bol miktarda olduğu için Türkmenistan’ın ilerideki yerel ihtiyaçlarına ve yurt dışı ihracatına yetecek kadar bol rezervlere sahip olmasıdır. Türkmenistan 72 milyar petrole eşdeğer olan hidrokarbon rezervleri noktasından da oldukça zengin bir ülkedir. Bu rezervlerin yurt dışı ihracatları ise Çin ve Rusya’ya birer boru hattı şeklinde olmaktadır.

Tahran'a ise iki boru hattı çekilmiş durumunda olmakla birlikte Afganistan üzerinden Hindistan'a kadar halı hazırda yapımı devam eden bir boru hattı inşası devam etmektedir. Bununla birlikte Türkmen liderin yaptığı bir konuşmasında Dünya'nın akaryakıt ve enerji ihtiyaçlarını tedarik etme noktasında Türkmenistan'ın önemli bir ülke olduğunu ve bu nokta da ülkeyi çok daha öteye taşıyacağını duyurmuştur. Uluslararası ülkelerin en çok ihtiyaçlarından birisi de akaryakıt ve enerji alanında olduğu için Türkmenistan bu noktadan en çok tercih edilen ülkelerin başında gelmektedir.

Devlet başkanının dış politika alanında izlediği siyaset aslında dünyanın her tarafına doğal zenginliklerini duyurmaktı ve diğer ülkeler ile ikili iş birlikteliğini kurma amacını güdüyordu. Bu noktadan her gittiği ülke de Türkmen gazını ve yeraltı zenginliklerini tanıtıyor ve bu uğurda antlaşmalar yapıyordu. Böylelikle en çok dış politika siyasetini enerji kaynakları üzerinden yürütüyordu. 2007 yılında göreve gelen Berdimuhammedov devletin başına geçer geçmez komşu ülkeleri ile özellikle Hazar Denizi ile kıyısı olan ülkelerle ikili ilişkilerine ayrıca önem vermektedir. (Geldiyew, Suwhanow, 2017:41-47).

Türkmen liderin dış politika alanında izlediği siyasetin güvenlik ve enerji kaynakları üzerinden olmasından Hazar Denizi üzerinde devam eden tartışmalı konuların çözüme kavuşmasında da önem arz etmekteydi. Devlet başkanının dış politikada adım atmak istediği meselelerin açığa kavuşmasında önemi olacaktı. Bu bağlamdan ötürü Aşkabat'ta kıyı ülkelerin devlet başkanları ile toplantı gerçekleştirerek Hazar Denizindeki kaynakların korunması ve kullanılması açısından ön taslağa imza atmışlardı. Bu toplantının amacı Hazar Denizindeki zenginliklerin korunması, var olan kaynakların iktisatlı kullanılması için her ülkenin ilgili bakanlarını toplantıya davet etmişti. Bu toplantıya ev sahipliği yapan Berdimuhammedov aslında kıyı ülkeler ile dış politika alanında her türlü antlaşmaya açık olduğunu ve bölgesel alanda karşılıklı iş birlikteliğine bağlı olarak dış politika izleyeceği mesajını vermişti.

1.5.1.Türkmenistan- Rusya İlişkileri

Türkmenistan- Rusya ilişkileri çok eskiye dayanıyor. Çünkü Türkmenistan'ın en çok ticari ilişkide bulunduğu yurt dışı ülkelerinin başında Rusya gelmektedir. Bu noktadan bağımsızlık sonrası iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden şekillenmeye başlamış ve daha çok Türkmenistan'da bulunan doğal zenginlikler üzerinden iki ülke arasındaki iş birlikteliklerini yürütmüştür. Saparmurat Niyazov döneminde başlamış olan

Türkmenistan- Rusya arasındaki doğal gaz anlaşmaları Berdimuhammedov döneminde de devam etmiştir. 2007 yılında Türkmenistan'ı ziyaret eden Rusya Devlet Başkanı Putin, iki ülke arasındaki ilişkileri arttırmak ve Türkmen gazını Kazakistan ve Rusya üzerinden Avrupa'ya pazarlamak ile alakalı konuyu iki başkan değerlendirmede bulunmuştu. (Kössekow, 2010:362-371).

Rusya Türkmenistan'dan daha önce aldığı doğal gazların parasını vermekte geciktirme veya borçları ödemek noktasında Türkmenistan'ı zora soktuğundan birçok yapılan antlaşmaları gerçekleştirmek noktasında iki ülke hep sıkıntı yaşamıştı. Rusya'nın aslında hedefi Türkmenistan'dan aldığı gazı Avrupa ülkelerine pazarlamak ve dolayısıyla Avrupa ülkelerinden gelebilecek tehditlere karşı Türkmen gazını kalkan gibi kullanmak amacını gütmektedir. Bundan dolayı Türkmenistan ve Kazakistan ile yapılan antlaşmaları hayata geçirmek için çaba göstermektedir. Fakat Türkmenistan'dan Rusya'ya doğru çekilmekte olan yeni boru hattı inşası uzun yıllar devam etmiştir. Daha önce aldığı doğal gazların parasını ödemediğinden dolayı Berdimuhammedov Rusya'ya karşı gaz satımını minimuma getirerek başka pazar arayışına çıkmıştı.

Günümüzde ise iki ülke arasında dış politikada Türkmenistan daha çok Rusya yerine Çin ve Hindistan gibi iki dev ülkeyi tercih ederek bu ülkeler ile ikili ilişkilerini daha da öteye taşımak istemektedir. Bundan başkada dış basınlarda Türkmenistan'ın gittikçe Rusya dan uzaklaştığı noktasında yorumlar yapılmaktadır. Fakat bunun temeli belirttiğimiz gibi iki ülke arasındaki antlaşmalar tam manasıyla hayata geçirilmediğinden dolayı dış ilişkiler noktasında bir soğukluk yaşanmaktadır.

Türkmenistan Rusya ile olan ikili ilişkilerinde kendi kararlarını verme veya yapılan antlaşmalardan feshedebilme hakkına sahip olan ülke konumuna sahipti. Bu çerçevede Türkmenistan dış politikası noktasında gerek Rusya ve gerekse de diğer ülkeler ile farklı alternatifler içinde bulunarak doğal gaz, petrol ve pamuk gibi zenginliklerini pazarlamakta kendi kararını verebilen bir ülke konumundaydı. Bundan dolayı da Berdimuhammedov 'un Rusya ve diğer ülkeler ile olan ilişkilerinde Türkmen liderin en çok dış politika alanında önem verdiği hidrokarbon kaynaklarını farklı yollardan diğer ülkelere pazarlamak istediği göze çarpmaktadır.

1.5.2.Türkmenistan- Türkiye İlişkileri

Türkiye bildiğimiz gibi Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan yurt dışı ülkesi olmasından dolayı Türkmen hükümeti Türkiye'ye karşı yaptığı dış politika

siyasetinde ikili ilişkileri sürekli canlı tutmak ve iş birlikteliklerini daha da geliştirmek üzerine bir dış politika izlemiştir. 1991 yılında Ankara’da iki ülke Ekonomik ve Ticaret İş birliği gerçekleştirilmiştir ve iki devlet başkanı bu antlaşmaya imza atmışlardır. Bağımsızlığı kazandıktan 2 ay sonra gerçekleştirilen bu iş birliği iki ülke açısından önem arz etmekteydi, çünkü yeni kurulmakta olan Türkmenistan açısından kardeş ülke ile iş birliği halinde olması, ileride ticaret ve ekonomik alanlarında yapılacak iş birlikteliğinin daha da öteye gideceğini gösteriyordu. Türkmenistan Türkiye’ye karşı ilk günden itibaren hep olumlu dış politika siyasetini yürütmüştür ve en çok da Türk şirketleri ile anlaşarak ülkenin yeniden inşa sürecini Türk inşaat şirketlerine devretmiştir. (Gajarow, 2010:55-59).

Türkmenistan Türkiye ile yaptığı bütün antlaşmaları hayata geçirmiştir. Fakat Türkmenistan Türkiye ile doğal gaz noktasında gerginlikler yaşamıştır. Bunun da başlıca sebebi Türkiye’nin Türkmen gazını Rusya üzerinden almasından kaynaklanıyordu. Hatta bir seferinde Türkmenistan’ın ilk Cumhurbaşkanı Niyazov basına yaptığı açıklama da kardeş ülkenin bizden ucuza gaz almak yerine Rusya’dan daha pahalıya gaz almayı tercih etmesi bizi üzüyor tarzında bir açıklaması olmuştu.

Türkmenistan Türkiye ilişkileri daha sonraki yıllarda önemli yol katedilmiştir. Hatta Berdimuhamedov ‘un ülkenin başına gelmesi ile Hazar Denizi kıyılarında turizm faaliyetlerini başlatmış ve en çok Türk inşaat şirketlerine yapılan projeleri hayata geçirmeleri noktasında izin vermişti. Bunun başlıca sebebi doğal gaz üzerinden Türkmenistan uluslararası ülkelere açılmak istemesiydi. Türkiye ile Türkmenistan arasındaki en çok ticaret anlaşması doğal gaz üzerinden olmayıp daha çok pamuk ithalatı üzerinden olmuştur. (Bashimov, 2016: 47-55).

Türkmenistan pamuk üretiminde dünya ülkeleri arasında ilk ona girmektedir. Türkmenistan yüksek oranda pamuk ihracatını Türkiye’ye ve Türkiye üzerinden diğer ülkelere pazarlıyor. Ayrıca Türkmenistan Türkiye ikili ilişkilerinde İpek Yolu, TANAP gibi birçok alandaki projelere de imza atmışlardı. Çin’den başlayan demir yolu inşaatı Türkmenistan ve Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine uzanan bir demir yolu projesi de bu işin başında gelen antlaşmalardan birisidir. Fakat bu antlaşmaların bir kısmı hayata geçmesiyle birlikte bir kısmı günümüzde hala hayata geçmiş durumda değildir. Onun başlıca sebeplerinden birisi de Hazar Denizi üzerindeki tartışmalardan dolayı TANAP projesinde Türkmenistan şimdilik yer almamaktadır.

1.5.3. Türkmenistan- Çin İlişkileri

Türkmenistan ile Çin arasındaki ilişkiler Sovyetler Birliği döneminde Sovyet makamlarının gözetiminde dahi devam etmiştir. 1991’de Türkmenistan’ın bağımsızlığını elde etmesi ile iki ülke arasında doğrudan ikili ilişkiler kurulmuştur. İlk Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov 1992’de ilk defa doğrudan Çin ile ikili görüşmeler gerçekleştirmişti. Daha sonra Berdimuhammedov döneminde de iki ülke arasındaki ilişkiler daha da geliştirilmeye devam etti. Devlet başkanın dış politika siyasetinde öncelik verdiği enerji kaynaklarını Çin’e satmak için her iki ülke arasında birçok antlaşma yapılmıştı. Yapılan antlaşmalardan birisi de Türkmenistan üzerinden Çin’e doğal gaz boru hattını çekmek ve Türkmen gazını Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Çin’e ulaştırmaktı.

Türkmenistan Çin ile olan ikili ilişkilerinde hep iyimser yaklaşımlar sergilemiş ve bu sayede Türkmenistan’ın günümüzdeki en çok ticaret yaptığı ülkelerin başında Çin gelmektedir. Ayrıca Türkmenistan Çin ile doğal gaz noktasında antlaşma yapmadan evvel Rusya’ya yıllık 60 milyar metreküp gazı ihraç etmekteydi. Daha sonraki yıllarda Gazprom alınan gaz miktarının ücretini tam ödemediğinden dolayı Türkmenistan yeni pazarlar aramaya çıkmış ve böylelikle Çin ile doğal gaz noktasında antlaşmalar yapmıştır. Daha sonra da değineceğimiz gibi Türkmenistan ile Çin arasındaki ikili iş birliktelikleri enerji kaynakları üzerinden gerçekleşmiştir.

1.6. BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKMENİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİ

Türkmenistan ve Çin arasındaki ikili dostluklar daha önce de değindiğimiz gibi İpek Yolu ile başlayan 200 yıllık bir tarihe dayanmaktadır. Günümüzde ise Çin-Türkmenistan arasındaki dostlukla ilişkiler 1991’de Türkmenistan’ın bağımsızlığını kazanması ile başlamış, İki devlet arasındaki ikili ilişkiler ilk defa elçiler vasıtasıyla 6 Ocak 1992’de gerçekleşmiştir. Türkmen lider Saparmurat Niyazov’un 1994’te Çin’e ziyareti esnasında birçok alanda anlaşmalar yapmış ve ikili ilişkilerin gelişmesi yönünde birçok adımlar atmıştı. (Савкович, 2011: 87-91).

Ekonomik, ticari ve eğitim gibi alanlarda iki ülke arasında antlaşmalar yapılmıştı. Ayrıca iki devlet başkanı siyasi ve politik ilişkilerini karşılıklı devam ettireceği güvenini vermişti. Böylelikle Türkmenistan ve Çin arasında ekonomik ve politik alanında birçok gelişmelere imza atılmıştı. 1994’te iki ülke arasında yapılan ticaret ve ekonomik bütçe 4,5 milyon dolar civarında iken bu rakam günümüzde 10 milyar doları geçtiğini

görüyoruz. Çünkü Çin Türkmenistan'ın en büyük ticaret partneri olduğundan bu rakam her sene gittikçe artıyor.

1994 yılında Türkmen lider' in Çin'e ziyaret etmesiyle Çin'in devlet başkanı da aynı sene Türkmenistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmişti. Türkmenbaşı ikinci sefer Çin'e 1998'da resmi ziyaret gerçekleştiriyor. 1998'e kadar iki ülke arasındaki ilişkiler büyükelçiler vasıtasıyla devam etmişti. Saparmurat Niyazov 'un bu resmi ziyaretinde çok eski bir tarih ve geleneğe sahip olan Çin'in birçok siyasi ve kültürel yaşamını görme imkanını elde etmiştir. Devlet başkanın Çin'den esinlenerek ülkesinde "On Yıl Avadancılık" sistemini uygulamıştı. "On Yıllık Avadancılık" aslında diğer ülkeler ve kendi halkı arasında barış içinde olmak herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmamak gibi manaları taşıyor. Çünkü Niyazov'u en çok tedirgin olduğu nokta yeni ülke oluşumunda herkes ile iyi geçinmek ve ülkesini daha da öteye taşımak gayesini taşıyordu. Türkmenistan ve Çin arasında günümüze kadar 30'dan fazla resmi iş birliklerine imza atılmış, bu antlaşmaların en başında ise doğal gaz ihracatı ile alakalı antlaşma geliyor. Çin günümüzde en çok doğal gaz ihtiyacını Türkmenistan'dan temin etmektedir. (Ismayilov, & Budak, 2014: 29-33).

Türkmenistan doğal gaz üreticisi bir ülke olmasından Çin'e bölgede en yakın ülkelerin başında gelmektedir. Çin doğal gazı Orta Doğu yerine Türkmen gazını almayı tercih etmiştir, çünkü sanayide ve birçok alanda gelişen Çin'in en çok ihtiyaç duyduğu kaynakların başında ise enerji ihtiyacı geliyor. Geçmişte Çin Halk Cumhuriyeti'nin doğal gaza olan ihtiyacı toplam 'da 100 milyar metreküpten fazla iken günümüzde ise bu ihtiyaç iki katından daha fazla bir duruma gelmiş durumdadır. (Ismayilov, & Budak, 2014: 37-45).

ÇHC'nin bu ihtiyacını Orta Asya ülkelerinden karşılamayı hedef kılmıştır. Bu noktada en çok iş birliği halinde olduğu ülkelerin başında ise Türkmenistan gelmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkmenistan ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki diplomatik bağımsız ilişkiler ilk 1992 yılında gerçekleştirmeye başlıyor. Türkmenistan ve ÇHC'nin bu ikili temaslarını daha sonraki yıllarda stratejik ilişkiler kurmaya kadar ilerletmişti. 2013 yılında Türkmenistan Hükümeti ile Çin arasında ilk defa stratejik ilişkilerin kurulduğu bir yıl olmuştu. İki devlet arasında gelişen stratejik ilişkilerin geliştirilmesinde devlet başkanı Gurbanguli Berdimuhamedov 'un çok katkıları olmuştu. Değişen dünya hadiselerine rağmen bu iki ülke iş birlikteliklerini olumlu şekilde devam ettirmiştir. Ayrıca ÇHC ile Türkmenistan'ın diplomatik ilişkilerinin dışında Çin

Aşkabat'ın en çok ticari ortağı haline gelmiştir. 2012'de Türkmenistan'ın Çin ile olan dış ticareti ortalama 10 milyar doların üzerinde iken bu rakam daha sonraki yıllarda 20 milyarı geçmişti.

Çin doğal gaz ihtiyacını en çok Türkmenistan'dan temin etmesiyle birlikte Orta Asya ülkelerinden Kazakistan ve Özbekistan ile de doğal gaz alımı noktasında birçok antlaşmalara imza atmıştı. 2006 yılında Türkmen lider Niyazov Çin'e doğal gaz boru hattı çekilmesi noktasında Çin Devlet başkanı ile diplomatik ilişki kurarak senede 30 milyar metreküpe sahip doğal gaz hattının çekilmesine imza atmıştı. Bunun da başlıca sebebi Rusya'nın doğal gaz şirketi Gazprom'un Türkmen gazını ucuza alıp kendi üzerinden diğer ülkelere satarak kâr amacı elde etmesiydi. Bundan dolayı da Türkmenistan hükümeti farklı pazarlar arama ihtiyacı duymuştur. İki devlet başkanının antlaşmaya imza atması üzere 2009 yılında Çin-Orta Asya arasında doğal gaz boru hattının inşası başlamış, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden geçerek Çin'e kadar uzanan bir boru hattı inşası gerçekleştirilmişti. (Geldiyew, 2017: 94-97).

Batılı devletler Türkmenistan ve Çin arasında başlatılan bu boru hattı inşasına iki devlet arasında başlayan İpek Yolu projesinin canlanması olarak tanımlamışlardır. 2009 yılının ilk yarısında boru hattının ilk şebekesi faaliyete geçmişti. Başlangıcı Türkmenistan'ın en büyük nehri olan Amuderya nehrinin kıyısında yerleşen doğal gaz yatağından başlayıp, 7 bin km'lik uzunluğunda bir boru hattı faaliyete başlamıştı. Ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti ile 2007 yılında ülkenin doğu kısmında bulunan doğal gaz rezervlerini keşfetme noktasında da antlaşmalar yapılmıştır. İlk defa Aşkabat Çin'in en büyük şirketlerinden olan CNPC şirketine doğal gaz aranması noktasında izin vermiştir. İki ülke arasında gerçekleştirilen doğal gaz arama faaliyetleri olumlu bir şekilde sonuçlanmakla birlikte, bulunan doğal gazın daha önce çekilmiş olan boru hattı ile birleştirilme kararına imza atılmıştır. 2013 yılına kadar Türkmenistan ve Çin arasında toplamda 3 doğal gaz boru hattı inşası gerçekleştirilmiştir. Türkmenistan'ın ilk devlet başkanı Saparmurat Niyazov ile başlayan iki devlet arasındaki ilişkiler her geçen gün artmış ve Berdimuhammedov döneminde de daha da ileriye taşınmıştır.

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Türkmenistan kendi ülkesini dış güçlerden korumak ve ülkesini daha da ileri konuma getirmek için çaba göstermiştir. Buna örnek olarak, doğal gaz noktasında Rusya hep Türkmen gazını kendi kontrolünde tutma çabasını gösterilebilir. Fakat Türkmenistan hükümeti Rusya'nın bu isteğine tam ters bir politika sistemi uygulamaktadır. Özellikle Berdimuhammedov döneminde bu ilişkiler daha da

gerilemişti. Bundan dolayı da Çin Türkmenistan arasında ikili ilişkiler çok daha geliştirilmiş bir vaziyete gelmişti.

1.7.ÇİN İÇİN TÜRKMENİSTAN'IN ÖNEMİ

Türkmenistan Orta Asya bölgesinde önemli bir konuma sahip olmasından dolayı ekonomik olarak kalkınmakta olan devletlerin başında gelmektedir. Çin gibi devletlerin bu bölgelere olan ilgi ve alakasını gittikçe arttırmaktadır. Çin hakkında yazılan birçok makale ve dergide Çin'in Orta Asya ülkelerine olan politikasından bahsedilmektedir, çünkü dünyada ekonomik olarak en ön safta yer alan Çin kendine yakın olan bölgelerde söz sahibi olmayı hedeflemiştir. Çin'in gittikçe artan ekonomisi küresel çapta ve uluslararası siyasette önemli bir güce sahip olduğunu göstermektedir. (Gent, 2013: 59-63).

Dünya genelinde Çin'in gittikçe gelişmesi ve ekonomik olarak yükselmesi başta ABD ve Avrupa gibi ülkelerle rekabet halinde olduğunu gösteriyor. Bölgede jeopolitik olarak gelişen Çin'in en çok rekabet ettiği ülke ABD'dir. Bu sebeple Çin her alanda kendisini geliştirmeyi hedeflemiş ve bu yolda önemli adımlar atmaya devam etmektedir. İlk aşamalarda Çin siyasi ve ekonomik olarak ilerlemeyi hedeflerken yanı sıra askeri olarak söz sahibi olmayı hedeflemektedir. Dünya da ki konumunu dahada güçlendirmeyi hedefleyen Çin'in en önemli hedefi dünyanın üretim merkezi olmaktır. Bu üretim gücünü devam ettirebilmesi için en önemli kaynağın enerji olduğunu bilen Çin devlet yönetimi komşu ülkelerle çıkar amaçlı ilişkilerini en üst seviyede tutmayı planlamaktadır. ABD ile rekabet halinde olan Çin, enerji güvenliğini temin etmek ve bölge ülkeleri ile antlaşma yapmak için yeni politik arayışlarına girmiştir. (Gent, 2013:75-86).

1991 yılında SSCB'den ayrılıp bağımsızlığını elde eden Orta Asya ülkeleri Çin için çok avantajlı ülkeler olarak gözükiyordu. Çin'e ihtiyacı olan birçok ürün ve hammaddenin bölge ülkelerden tedarik edilebiliyor olması Çin için büyük bir avantajdı. Daha önceleri Rusya'ya bağlı olan Orta Asya ülkeleri hiçbir ülke ile doğrudan iletişime geçemiyorlardı. Dolayısıyla Rusya'dan bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri için Çin önemli bir pazar ülke konumuna gelmişti.

Çin Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülkelerin başında gelmektedir. 1992 yılında dış işleri bakanları sayesinde bir diplomatik ilişkiler kurmuş. 1994 yılında ise iki ülkenin devlet başkanları bölgesel ve ticaret anlamında birçok antlaşmalar yapmıştır. ÇHC'nin

Türkmenistan ile yakın iş birliği halinde olması ve bu ilişkiyi daha da geliştirmek istemesindeki en önemli boyutu Aşkabat'ın Tarafsızlık ilkesinin olmasıydı. Ayrıca Türkmenistan dünya ülkeleri ve bölge ülkeleri arasındaki jeopolitik rekabete rağmen iş birliği kurma olasılığına sahip bir ülkedir. Mesela, Türkmenistan dünya genelinde askeri ve siyasal olarak güçlü Rusya'nın herhangi politikasına boyun eğmemekle birlikte dayatmacı politikalarına da göz kapamamaktadır. (Парамонов, 2005:1-23).

Rusya'nın doğal gaz şirketi Türkmenistan'dan aldığı doğal gazın fiyatlarını ödemekte gecikmesi yüzünden Türkmenistan Rusya'ya doğal gaz satımını durdurması da buna bir misal olarak söyleyebiliriz. Rusya bu olaya karşı Türkmenistan'ı mahkemeye vermesine rağmen mahkeme Türkmenistan'ın haklı olduğunu söylemektedir. Bu durumu fırsat bilen Pekin yönetimi de Türkmenistan'a olan ilgisini arttırmış ve ikili ilişkilerini daha da sıklaştırma kararı almıştır. Aşkabat'ın bir diğer önemi de dünyada doğal gaz üretiminde 4. sırada ve bölgede 1. sırada yer alması da ülkenin dünya ve bölge ülkeleri açısından önemini artırıyor. Çin ise artan enerji kaynaklarına olan ihtiyacını Aşkabat'tan karşılamak ve bu noktada Türkmenistan'a yatırım yapmayı planlamaktaydı. Çin Devlet Başkanı 2009 yılında Türkmenistan'a ziyaret etmesiyle çok yüksek miktarda yatırım yaparak iki devlet arasında doğal gaz sahalarını geliştirme kararı almışlardı. Daha önce de yapılan antlaşmalar olmasına rağmen bu ikili dostluk ilişkileri 2009 yılında daha da ileri seviyeye taşınmıştı. (Pirani, 2012: 77-83).

2009'da Türkmenistan'ın Merv vilayetinin Yolöten ilçesinde çok büyük miktarda gaz rezervlerinin bulunmuştu. Çin bu gazı işletmek için Production Sharing Agreement-PSA (Üretim Paylaşım Antlaşması)'nı Türkmenistan ile gerçekleştirmiştir. Bu antlaşmanın temelinde ise daha önce Aşkabat Çin'in Kalkınma Bankasından (ÇKB) çektiği krediye olan borcundan ötürü PSA'ye böyle bir hak tanımıştı.

Hem Çin hem de Türkmenistan kendi ihtiyaçlarını gidermek adına enerji kaynakları alanında yaptığı ortaklığı 2009 senesinde Lebap' tan Çin'e kadar uzanan 7 bin km uzunluğunda bir boru hattı açılışı ile daha da öteye taşınmıştı. Bu boru hattının en çok kısmı yaklaşık 5 bin km'lik kısmı Çin toprakları içinde yer almaktaydı. Çin ekonomisinin gittikçe dünya da artmasıyla ABD- Çin arasındaki rekabette artmakta ve bunun başlıca sebeplerinden birisi de Çin'in Türkmenistan'dan aldığı doğal gaz bu rekabete neden olmuştur.

Çin ile ABD arasında yaşanan gerginlik son yıllarda daha da artmıştı. ABD'nin Çin mallarına vergi uygulamasından dolayı Çin'in Türkmenistan'dan doğal gaz tedariki daha da artmıştı. Dünya da en çok doğal gaz üretimi ile bilinen ülkelerin başında Rusya- İran- Katar gibi ülkeler gelmektedir. Bu ülkeler ise Çin-Türkmenistan arasındaki yakınlaşmayı yakından takip etmekle birlikte jeoekonomik olarak bu iki ülkeyi kendilerine rakip olarak görmekteydi. Çünkü bu iki ülke arasındaki doğal gaz alım satımı bu ülkeleri daha da harekete geçirmişti. Bundan dolayı hem Rusya hem İran Türkmenistan'dan aldığı doğal gazı durdurma kararı almış ve Aşkabat'ı zor durumda bırakmak için elinden geleni yapmıştır.

Aşkabat üzerinden kar elde eden ülkeler bu sefer Çin Türkmenistan yaklaşmasından rahatsız olarak açık denizlere kıyısı olmayan Türkmenistan'ı kendi hedeflerinden uzaklaştırmaya çalışmışlardı. Fakat Türkmenistan bu zorluklara karşı hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bu sayede ise her iki ülkede Türkmenistan'a olan tutumlarını değiştirmek kararı almışlardı. Çin ile Türkmenistan'ın bu ikili antlaşmaları sayesinde Aşkabat'ın ekonomisi gittikçe iyileşmiş ve dünya genelinde artık jeoekonomik ve jeopolitik alanlarında söz sahibi bir ülke konumuna gelmiştir. Bundan mütevellit Çin'in Orta Asya ve Türkmenistan'a olan dış politikası ve yaklaşımı diğer ülkelere kıyasen daha da göz önüne çıkmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKMENİSTAN VE ÇİN İLİŞKİLERİ

(1991-2021)

2.1 Saparmurat Niyazov Dönemindeki Türkmenistan Çin İlişkileri (1992-2006)

Türkmenistan Çin ilişkileri uzun yıllara dayanmakla beraber iki ülke arasındaki doğrudan ikili ilişkiler Aşkabat'ın bağımsızlığını elde etmesiyle başlamıştır. Aralık 1991 yılında Türkmenistan ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ikili ilişkiler, iki devletin Dış İşleri Bakanları vasıtasıyla ilk defa gerçekleşmiştir. İki devletin Dış İşleri Bakanları, taraflar arasındaki ilişkileri geliştirmek için birçok yazışmalar yapmış ve bu şekilde ilişkileri geliştirmek için ilk adımlarını atmışlardır.

Rahmanov'un görüşüne göre, Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerin başında Çin Halk Cumhuriyeti gelmektedir. 27 Aralık 1991 yılında Türkmenistan'ın bağımsızlığını tanımış ve Çin Halk Meclisi Başkanı ve Dış İşleri Bakanı Qian Qichen Türkmenistan'ın Dış İşleri Bakanı'na Bağımsız Türkmenistan'ı tanıdıklarına ve devlet olarak kabul ettiklerine dair haberi mektup yoluyla bildirmiştir. Hatta gelen mektupta Türkmenistan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkileri geliştirmek istediklerini ve her türlü anlaşmaya ve siyasi meseleleri konuşmaya hazır olduklarını belirtmişti. (Rahmanow, 2017: 34-35).

Bununla beraber Çin Hükümeti Türkmenistan ile olan bağlarını bir an önce güçlendirmek için her türlü siyasi münasebetleri geliştirmek istediklerini Dış İşleri vasıtasıyla Türkmen Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'a iletmişti. Çin Halk Cumhuriyeti iki ülke arasındaki güven ve dostluğun devam etmesi ve geliştirilmesi için her türlü anlaşmaya ve beraberliğe hazır olduklarına dair güvenceyi sağlamaya hazır olduklarını belirtmiştir. Çünkü Çin Halk Cumhuriyeti iki devlet arasındaki iletişim ve dostluğu daha ileri seviyelere taşımak istiyordu. İpek Yolu ile başlayan bu beraberliğin daha fazla geliştirilmesi bu iki devletin başlıca hedeflerindendir.

Çin Halk Cumhuriyeti ve Türkmenistan arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiler Ocak 1992 yılında ticari ve iktisadi anlaşmalarla başladı. İki ülke arasında başlayan ticari ve iktisadi ilişkileri geliştirmek amacıyla Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticaret Bakanı ve Dış Devletler İktisadi Bakanı Li Lanse ve Dış İşleri bakanı Qian Qichen Türkmenistan'ın Başkenti Aşkabat'ta gerçekleştirilen toplantıya iştirak ettiler. 6 Ocak 1992'de bu toplantıya iştirak eden ÇHK bakanları ve özellikle Li Lanse iki devlet arasındaki siyasi ilişkileri yola koymak için Türkmenistan'ın Başkenti Aşkabat'ta Çin Halk Cumhuriyeti başkonsolosluğunu açmak istediklerine dair talepleri Türkmen tarafına bildirmiştir. Böylelikle ilk defa iki devlet arasında ticari ve iktisadi alanındaki anlaşmalara imza

atılmakla beraber iki ülke karşılıklı büyükelçiliklerin açılması noktasında ortak karara vararak imzalar atıldı. (Rahmanow, 2017: 36-37).

6 Ocak 1992 yılın 'da Türkmenistan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkilerin devam etmesi yönünde taraflar anlaştılar ve bu ilk başta büyükelçilikler vasıtasıyla devam etti. Çin ve Türkmen Hükümeti ilk başta birbirlerinin topraklarına karşı herhangi bir saldırı ve işgal hareketinde bulunmayacaklarına, toprak bütünlüğüne saygı duyulacağına dair konularda anlaştılar. Zhuangzhi'ye göre, ülkeler kendi ülkelerinin iç işlerine diğer ülkelerin karışmaması noktasındaki görüşe mutabık kalarak siyasi dostluk ve diplomatik ilişkilerin gelişmesi ve korunması gibi konuların üzerine de anlaşılmıştır. İki devlet Büyükelçileri gerçekleştirdiği bu toplantıda Tayvan meselesini de ele alarak Tayvan'ın Çin Halk Cumhuriyeti'nin olmazsa olmaz bir parçası olduğunu kendi aralarında görüştüler. (Zhuangzhi, 2007: 41-63).

Türkmenistan Hükümeti'nin bu noktadaki görüşlerini almak ve Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçisi Türkmen Hükümetinin'de Çin'in tarafında yer alması noktasındaki isteklerini mevkidaşına ilettiler. Türkmenistan Hükümeti Tayvan'ı Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Özerk bölge olarak gördüklerini ve öyle kabul ettiklerine dair görüşü mevkidaşına açık bir şekilde ifade etti. Çin Halk Cumhuriyeti bu noktadaki Aşkabat'ın iyimser niyetini takdirle kabul ettiklerini dile getirmiştir. Türkmenistan'ın Tayvan'ı Çin Halk Cumhuriyeti'nin Özerk bölgesi kabul etmesindeki nedenlerin başında Çin'in Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülkelerden olmasından kaynaklanıyor. (ЧЖЭНЬПЭН, 2017: 17-21).

Çin ve Türkmenistan ilk diplomatik ilişkilerini büyükelçilikler vasıtasıyla devam ettirerek devlet başkanların görüşmelerine zemin hazır ettikten sonra iki ülke devlet başkanı arasında birçok anlaşmalar yapıldı ve siyasi ilişkiler noktasında görüşmeler gerçekleştirdiler. Taraflar diplomatik ilişkilerini geliştirmek yönündeki alınan kararları Çin ve Rus dillerinde kaleme aldılar. Uzun yıllar Rus eğitim sistemine bağlı olarak eğitim alan Türkmen halkı kendi ana dillerine henüz geçiş yapmamış bu sebeple anlaşmalar Rus dilinde yazılması uygun görülmüştü. Türkmenistan tarafı Çin ile ikili diplomatik gelişmelerden memnuniyetini dile getirerek her türlü siyasi ve ekonomik anlaşmalara hazır olduklarını dile getirdi. (Rahmanow, 2017: 38-39).

Türkmenistan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında yapılan birçok alandaki resmi anlaşmalar ilk defa gerçekleşen toplantıda iki taraf arasındaki görüşmelerde ele alınmıştı.

Taraflar siyasi ve ekonomi alanında iş birliğini geliştirmeleri noktasında anlaştılar. Aşkabat Hükümeti ise Çin ile olan ilişkilerini çok daha iyi boyuta taşımak istemesindeki amaç, Çin'in köklü bir devlet olması ve her nokta da Çin Hükümeti ile iş birliği yaparak yeni kurulan ülkesini ileri taşımaktır. Bir diğer amacı ise Çin'in devlet tecrübelerinden faydalanmaktır. Türkmenistan Çin ile olan ekonomik ve diplomatik ilişkilerini yola koydu ve ardından 1995 yılında Türkmenistan'ın Çin Büyükelçisi Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanına Güven mektubunu takdim ederek Pekin'de resmi görevine başlamış oldu. (Rahmanow, 2016:113-118)

31 Mayıs 1995 yılında Çin'in Başkenti Pekin'de Türkmenistan'ın Büyükelçilik binası açıldı ve iki ülke arasındaki çok yönlü ticari ve ekonomik iş birlikleri kuvvetlendi. Türkmenistan Hükümeti Çin'de bulunan Türkmen Büyükelçi'ye iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek ve toplumsal bağı güçlendirmek yönündeki meselelerde çalışma yapılması noktasında yetkilendirmiştir. Türkmen Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'un büyükelçiye verdiği yetkinin altında birçok alanda bilgi sahibi olmak istemesi ve eğitim, ticaret, sanayi ve ekonomik yönünde Çin ile iş birliği yapmak istemesiydi. Böylelikle iki ülke arasında birçok alandaki ilişkileri hızlandırmak ve ülkesinin gelişmesini istedi. Ayrıca iki ülke arasındaki görüşmelerin sayısını artırarak iki ülke arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek istiyordu. Antlaşmaları uluslararası hukuki şartlara uygun bir şekilde yaparak herhangi bir olumsuz durumda hukuki şartlara göre hareket edeceklerine dair teminatı verdiler. (Šír, & Horák, 2008: 78-85).

Türkmenistan'ın Devlet Başkanı Niyazov Türkmen halkının istikbali için her türlü siyasi görüşe önem vermekteydi ve bu uğurda geceli gündüzlü çalışmalarını sürdürmekteydi. Çin Halk Cumhuriyeti ile ekonomik ve diplomatik ilişkileri geliştirmek Türkmenistan'ın en önde gelen hedefleri arasında yer almaktaydı. Çünkü Çin'in sadece eski ve büyük bir devlet olması değil aynı zamanda da Türkmenistan'ın bir bakımdan sınır komşusu konumundaydı. Bu sebeple Türkmen Hükümeti ÇHC ile olan ilişkilerine önem veriyordu. Türkmenistan ile günümüze kadar devam eden ve etmekte olan Türkmenistan ÇHC arasındaki ilişkilerin fevkalade gitmesinin başlıca sebepleri arasında, tarihte iki devlet arasında politik bir sorun yaşanmamasıdır. Bu durum iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerin olabildiğince hızlı gelişmesini sağladı. Çin'in gelecekteki potansiyelini fark eden Türkmen devlet adamları bu ilişkilerin geliştirilmesine çok daha fazla önem atfetmişlerdir.

Türkmenistan Çin Halk Cumhuriyeti ile olan siyasi ilişkileri her geçen gün gittikçe gelişmektedir. Türkmenistan'ın bağımsızlığını sağlaması iki ülke arasındaki diplomatik ve stratejik ilişkiler için yeni bir sayfa anlamına geliyordu. Bunun temelinde ise ülkenin ilk Devlet Başkanı Niyazov'un rolü büyüktü. Çin Türkmenistan ilişkileri Kasım 1992 yılında iki ülke devlet başkanları ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirdi. Türkmenistan'ın kurucu lideri Saparmurat Niyazov'un Çin'e yaptığı dört günlük resmi ziyareti Türkmenistan'ın geleceği açısından çok şeylerin değişmesine ve gelişmesine ilk adım oldu. Türkmen liderin bu seyahati esnasında Çin Devlet Başkanı ile birçok siyasi alanda fikir alışverişinde bulundular. Devlet Başkanları daha önce de değindiğimiz gibi kendi ülkelerinin iç işlerine müdahale edilmemeleri yönündeki fikrin üzerinde tekrar durarak ülkelerinin istikrarını amaçlamışlardır.

Devlet başkanları aynı zamanda da dostlukla ilişkilerin devam etmesi iki ülkenin de faydasına olacağına ve halkın istirahatli geçimi için önemli olduğunu belirtmişlerdi. Hatta sadece iki devlet arasındaki ilişkiler değil, Asya ve diğer ülkeler için örnek teşkil edeceklerini de vurgulamışlardır. 1992 yılında gerçekleşen ilk resmi ziyaret esnasında Saparmurat Niyazov birçok alanda bağımsızlığı temin ederek ülkenin gelişmesi ve geleceğe doğru adım atması için elinden gelen gayreti göstererek birçok alanda istikrarı yakalamak istiyordu. Eğitim, teknoloji, ekonomi ve ticaret, siyasi ve kültürel bağlamdaki birçok anlaşmalara imza attı. İki devlet başkanı arasında gerçekleşen bu toplantı yeniden yeniye kendini toparlamakta olan Türkmen halkının istikbali adına büyük bir adımdı. Bu anlaşmalara ek olarak tekstil, toplum sağlığı, tıbbi eğitim, askeri ve siyasi alanlarda da birçok anlaşmaya imza atılmıştır.

Saparmurat Niyazov'un Çin'e ilk resmi ziyareti oldukça yoğun bir program altında gerçekleşmişti. Buna ek olaraktan iki ülke arasındaki gidiş gelişlerin başlaması noktasında da liderler fikir alışverişinde bulunduktan sonra iki ülke vatandaşlarına yönelik vize uygulamalarına düzenleme getirdiler. Aynı zamanda da uçak seferlerinin başlaması için ivedilikle çalışmalara başlanacağı konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bu gerçekleşen resmi ziyaretin geçmişten beri devam edegelen tarihi İpek Yolunun tekrardan canlanmasına yönelik ilk adımlar olarak yorumlanmıştır.

Türkmenistan'ın kurucu lideri Saparmurat Niyazov 'un dört günlük Çin Halk Cumhuriyeti ziyareti sonrası Türkmenistan'ın Başkenti Aşkabat'a geri dönmüştür. Resmi ziyaret esnasında Türkmen lider Çin liderini kendi ülkelerinde ağırlamaktan gurur

duyacağını ve ziyaret etmesi için davette bulunmuştur. 20 Nisan 1994 yılında Türkmenistan'ın Meclis Başkanının daveti üzerine Çin devlet başkanı Le Peng Türkmenistan'a resmi ziyaret gerçekleştirdi. Üç gün süren resmi ziyaret iki ülke arasındaki birçok ekonomik ve ticari meselelerin gelişmesine sebep oldu. Çin tarafı Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'a her türlü anlaşmalara açık olduğunu bir kez daha ifade ederek dostlukla ilişkilerin sağlıklı ilerlemesi yönünde her türlü adıma hazır olduklarını ifade etti. (Ekrem, 2011: 28-32).

Çin başkanının Türkmenistan'a gelmesiyle ekonomik ve ticaret alanındaki birçok meseleler açıklığa kavuştu ve devlet başkanları iki devlet arasındaki ticaret hacminin artırılmasıyla alakalı gereken imzaları atmıştır. Rahmanow'un dediğine göre ÇHC Başkanı Türkmen devletinin gelişmesine ve ikili ilişkilerin hız kazanmasına önem verdiklerini ve her daim ülkeye katkıda bulunacaklarını belirtmiştir. Aynı zamanda da Çin Hükümeti adına 60 milyon Çin Yuan'ını Türkmenistan'a hibe etmişti. Türkmen lider Saparmurat Niyazov Le Penge'nin bu katkısından ve ülkesine ziyaret gerçekleştirmesinden memnun olarak iki ülkenin stratejik ve diplomatik ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunduğu için Le Penge Türkmenistan'ın Bilim Akademisinin "Yüksek Onurlu" akademik nişanını hediye etti. (Rahmanow, 2017:41-42).

Çin Halk Cumhuriyeti lideri Le Penge'nin resmi ziyaretinden sonra 24-26 Ekim 1995 yılında Çin'den bir ekip daha Türkmenistan'a resmi ziyaretlerde bulundu. Resmi ziyarette Çin Komünist Partisinin Merkez Komitesinin üyesi Hu Şinto'n bulunuyordu. Bu resmi ziyaretin gerçekleşmesinde Türkmenistan'ın Pekin'deki büyükelçiliğinin önemi büyüktür. Bu ziyaretin gerçekleşmesinden önce Türkmenistan'a Hu Şinto'nun ziyarette bulunmak isteğinin olduğunu Çin Komünist Partisi Merkez Komitesinin uluslararası bölümünün müdür yardımcısı Bingon Day, Pekin'deki Türkmen büyükelçiye bildirmişti. Hu Şinto'n Çin'in Başkenti Pekin'de bulunan Türkmenistan'ın elçisi ile resmi bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmede Hu Şinto iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine Çin Halk Cumhuriyeti'nin önem verdiğini ifade ederek Türkmenistan'a resmi bir ziyarette bulunmak isteğini bildirmiştir. Böylelikle Türkmenistan'ın elçisi bu ziyaretten Türkmen hükümeti de memnun olacağını bildirerek resmi ziyarete açık olduklarını ifade etti. (Rahmanow, 2017:43-44).

Türkmenistan'a resmi ziyarette bulunan Çin Halk Cumhuriyeti'nin Meclis Başkan yardımcısı Hu Şinto, Türkmen başkanı Saparmurat Niyazov ile görüşmüştür. Çin

Devlet Başkanının Türkmenistan'ın bağımsızlığının dördüncü yılı için kutlama mektubunu başkana takdim etmiş ve bağımsızlık münasebeti ile geçirilen kutlamalara iştirak etmişlerdir. Hu Şinto'nun başkanlığında gelen ekip Türkmenistan'ın bakanları ile ikili görüşmeler gerçekleştirerek taraflar anlaşmalara imza attılar. Rahmanow'a göre 1995 yılından itibaren Çin Türkmenistan ilişkilerinin gelişmesinin başlıca sebebi, iki ülke arasındaki resmi ziyaretlerin sık olmasıdır. (Rahmanow, 2017:45-47).

Türkmenistan'ın lideri Niyazov'un özellikle Çin ile olan ilişkilerini geliştirmek yönündeki adımlarına bakacak olursak Pekin ile olan diplomatik trafikten anlayabiliriz. Çin Devlet Başkanı'nın Türkmenistan'a gelmesinin hemen ardından Çin Komünist Parti üyeleri ve bakanları dahi Türkmenistan'a resmi ziyarette bulunmuşlardır. Daha sonraki yıllarda ise Çin Komünist Parti (ÇKP) başkanı Szzyan'ın daveti üzerine Türkmen lider Saparmurat Niyazov tekrar Çin'e bir ziyaret gerçekleştirdi. Dört sene sonra Çin'e giden Türkmen lider resmî törenle karşılandıktan sonra iki devlet başkanı arasında yine birçok anlaşmaya imza atmıştır. Çin tarafı 1998 yılında gerçekleşen bu diplomatik ziyaret esnasında ekonomik kalkınma gibi konuların üzerine yoğunlaşarak Türkmenistan'dan pamuk ve doğal zenginlikleri ithal etmeye hazır olduklarını belirtti. Saparmurat Niyazov 'un bu ziyareti ise ikili ilişkiler ve birçok alanda yapılan anlaşmaların hayata geçirilmesi açısından daha da önem arz etmekteydi ve birçok projenin şekil almasına önderlik etmişti.

Türkmenistan Çin Halk Cumhuriyeti ile 1998 yılında askeri alanda da görüşmeler gerçekleştirdi. Türkmenistan ordusu ilk başlarda Rusya'dan askeri malzemeler noktasında destek alırken daha sonraki yıllarda Çin'den askeri alanda faydalanmaya başlamıştı. Hatta Eylül 1998 yılında ilk defa Türkmenistan'ın Genel Kurmay Başkanı Çin'e mevkidaşı ile görüşmeler gerçekleştirmek için Pekin'e resmi ziyarette bulundu. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Genel Kurmay Başkanı Çi Haotyan Türkmen mevkidaşı ile Çin ordusunu ziyaret ederek tecrübelerini paylaştı. Ayrıca iki devlet Genel Kurmayları askeri iş birliği noktasında anlaştılar. Daha sonraki yıllar bu alandaki görüşmeler devam ederek birçok resmi ziyaretler gerçekleşti. Temmuz 2000 yılında Çin Genel Kurmay Başkan Yardımcısı Li San Yuan Türkmenistan'da askeri alanda görüşmeler gerçekleştirmek için bulundu. (Rahmanow, 2017: 51-52).

Saparmurat Niyazov Çin'de birçok devlet adamları ile ikili görüşmeler gerçekleştirdi. Başta Devlet Başkanı olmak üzere Çin Halk Cumhuriyeti'nin önde gelen siyasetçilerinden Li Lansen ile de görüşmeler gerçekleştirdi. Bu görüşmelerin devamında

Türkmen lidere Çin Milli Üniversitesi tarafından profesör unvanı verildi. Ayrıca Niyazov Çin'in birçok eyaletine de ziyarette bulunarak eyalet başkanları ile de görüşmeler gerçekleştirdi. Bununla beraber bu resmi ziyaretler esnasında en önemli diyebileceğimiz yerlerden birisi de Siyan şehridir. Çünkü Siyan şehri Çin'in en eski şehirlerinden ve Çin'e başkentlik eden bir şehir olaraktan biliniyor. Siyan şehrinin diğer bir önemi de tarihi İpek Yolunun merkezi olarak bilinmesinden ötürü Türkmen lider özellikle bu şehri görmek ve önde gelen iş adamları ile de görüşmeler gerçekleştirmek istemiştir.

Saparmurat Niyazov 'un Çin'e ikinci resmi ziyaretinin ana nedenlerinin başında daha önce de dediğimiz gibi birçok alandaki projeleri hayata geçirmektir. Niyazov'un Çin'e gerçekleştirdiği resmi ziyaretin hemen sonrasında Çin'in Meclis Başkanı yardımcılarında Siyan Siçe iki devlet arasındaki birçok anlaşmaları hayata geçirmek için Türkmenistan'a ziyarette bulunmuştu. Birçok alandaki anlaşmaları geliştirmek isteyen iki devlet başkanı en çok doğal gaz konusunda anlaşmaya varmak istemekteydi. (Esenow, 2010:142-145).

Çin'in hızla gelişen sanayisi karşısında elindeki enerji kaynakları duyulan gereksinimi karşılayamıyordu. Bu eksikliği Türkmen gazı ile kapatmayı hedefleyen Çin Türkmenistan gazına talip olmuştur. Siyan'ın Türkmenistan'a geliş amacında kendi hükümeti adına daha fazla Türkmen gazına ihtiyaçları olduğunu bildirmektir. Geldiyew'e göre Çin Halk Cumhuriyeti adına gelen Siyan Türkmenistan hükümetine maddi 600 bin dolar civarında karşılıksız para yardımında bulunmuştu. Bununla da birlikte iki devlet arasındaki hava yolu ulaşım kapasitesini artırmak için mutabakata varıldı. Böylelikle Siyan'ın Türkmenistan'daki ziyareti Türkmen hükümeti ve halkı adına önemli gelişmelere sebep olmuştur. (Geldiyew, 2017:52-58).

Doğalgaz noktasında da Çin hükümeti doğalgazın kendi ülkesine ithalatını sağlamak için 100 milyon dolarlık kredi sunmuştur. Türkmen gazının ihracatındaki ilk adım Türkmenistan Çin arasındaki doğalgaz boru hattıdır. Türkmen lider bu resmi ziyarette bulunanlara hediyelerde bulunarak Türkmenlerin tarihten beri önem verdiği Ahal Teke atını Siyan'a hediye etti.

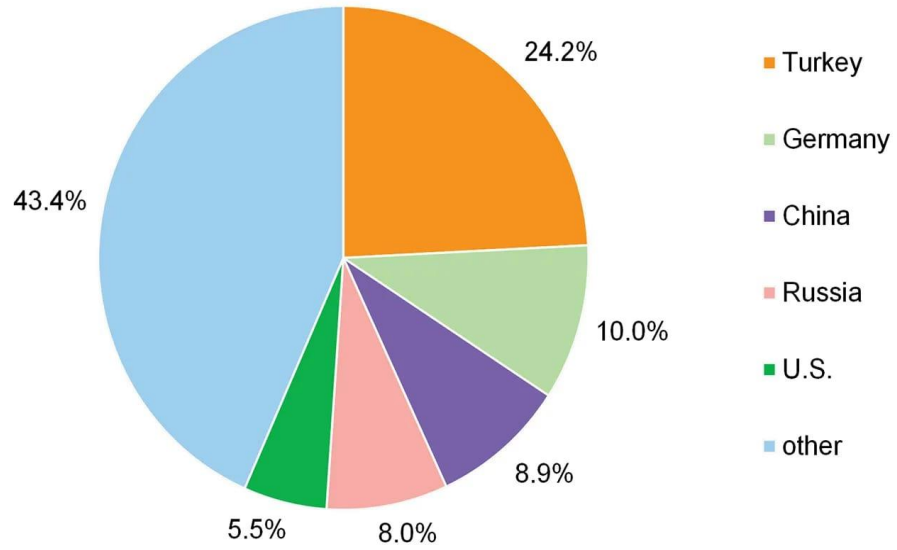
2.2.1. Ekonomi ve Ticari İş Birliği

Türkmenistan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler ilk günden itibaren her geçen gün artmaktadır. Türkmenistan'ın ihracat pastasındaki en

büyük pay Çin'e aittir. Bütün dünya genelinde olduğu gibi ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler siyasi ve diplomatik ilişkilere göre şekillenmektedir. Eğer iki ülke arasında birçok alanda anlaşmazlıklar olursa bu ekonomik ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Bundan dolayı Çin ile Türkmenistan arasındaki diplomatik ilişkileri baktığımızda ilk günden itibaren istikrarlı bir şekilde devam ettiğini görüyoruz. Önemli yeraltı zenginliklerine sahip Türkmen Hükümeti bağımsızlığını sağladıktan sonra kendi ülkesinin kalkınması adına birçok ülke ile ekonomik ve ticari anlaşmalar yapmış ve bu anlaşmaları hayata geçirme noktasında somut adımlar atmıştır. (Esenow, 2010: 8-10).

Çin bildiğimiz gibi dünyada ekonomik olarak en önde gelen ülkelerden bir tanesidir. Ülkesini her anlamda ileri taşımak isteyen Türkmen Lider dünyada gelişen olayları yakından takip ederek gerek toplumsal hayat gerekse de halkın ekonomik kalkınmasını sağlamak için komşu ve diğer ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Türkmenistan hükümeti ÇHK ile olan ilişkilerini geliştirmek istemesindeki ana nedenlerin birisi de budur diyebiliriz. Türkmenistan ile Çin arasındaki ilişkiler daha önce de değindiğimiz gibi bakanlar düzeyi ile başlayıp daha sonra başkanların bir araya gelmesi ile de daha da kuvvetlenmişti. İki ülke arasındaki ilk ekonomik ve ticari iş birliği 21 Kasım 1992 yılında gerçekleştiğini biliyoruz. Türkmenistan'ın Çin ile yaptığı ekonomik ve ticari antlaşmaları birçok alanda olmuştur.

1992 senesinde ekonomik ve ticari antlaşmalara imza atan iki ülke arasındaki ticari durum gittikçe ilerlemiş ve Çin Türkmenistan'ın kalkınmasında önemli rol oynamıştı. İki ülke arasında başlayan ticari ilişkiler 1994 yılında 11 milyon dolar hacimli rakama ulaşırken 1999 yılında ise bu rakam 19 milyon doların üzerine çıkmıştır. Rahmanow'a göre Çin Türkmenistan'dan 6 milyon 195 bin dolarlık ithalat yaparken, Türkmenistan ise 14 milyon 545 bin dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Ülkenin bağımsızlığından sonra her ne kadar dışarıdan gelecek mallara ihtiyaç duyduysa da ilerleyen yıllarda yerli üretime teşvik edilmiştir.

Görsel 1.2: 2017 Yılı Türkmenistan'ın Yurt Dışı İthalat Rakamları**Turkmenistan major import sources (2017)**

© Encyclopædia Britannica, Inc.

Kaynak: Encyclopedia Britannica, 2017

Çin ve Türkmenistan arasında ilk başta düşük rakamlar ile başlayan ticari ve ekonomik iş birlikleri daha sonraki yıllarda daha da artarak devam ediyor. 1996 yılında iki ülke arasında ticari hacim 13 milyon dolar civarında gerçekleşti. Yani Türkmenistan Çin'in özerk bölgesi olan Hong Kong'a yıllık 10 milyon dolarlık malı ihraç ederken Çin'den 30 milyon dolarlık mal aldı. Türkmenistan o sene Çin'e çok miktarda pamuk ihraç etti. Daha önce de belirttiğimiz gibi Çin Halk Cumhuriyeti Türkmenistan'ın ilk kurulduğu yıllarda yüksek miktarda kredi sağlamıştı. Artan ihracat rakamları ile Türkmen hükümeti Çin'den alınan bu kredileri ödeme imkânı yakalamıştır.

Türkmenistan 2000 yılların başına kadar ihracatta çok kendini geliştirmiş ve sadece doğal gazla sınırlı kalmayıp pamuk, ipek, deri ve kimyasal ürünlerinde Çin'e ihraç etmeyi başarmıştır. Çin birçok hammadde ihtiyacını Türkmenistan pazarından temin edebiliyordu. Türkmenistan ise Çin'den sağlık alanında kullanılmak üzere yeni makineler ithal etti. Bununla birlikte 2000 senesinden 2009 yılına kadar ki ticari hacme bakacak olursak ilk başladığı güne kıyasen yüzde 45 oranında arttığını görüyoruz. Hatta yıllık 1,5 milyar dolarlık ticari rakama ulaşmıştır.

2.2.2. Eğitim Alanında İş Birliği

Eğitim bildiğimiz gibi insanların maddi ve manevi gelişimlerinde en önde geldiği için büyük devletler eğitime oldukça önem vermektedir. Devletlerin gelişmesinde ve kalkınmasında en temel rolü eğitim almaktadır. Bu sebeple Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov uluslararası alanlarda ülkesini duyurmak ve istikbale taşımak adına eğitime oldukça önem vermiş ve her gittiği ülke de eğitime yönelik anlaşmalar yapmıştır. Türkmen başkan genç neslin yetişmesi ve onların ilk öğretimden yüksek öğretime kadar en iyi şekilde eğitim almasını ve kendilerini yetiştirmeleri için birçok kritik karara imza atmıştır. (Birgül, 2020:6-10).

Eğitim Çin ile Türkmenistan arasındaki ikili ilişkiler sırasında önde gelen konu başlıklarından biridir. 1990'lı yılların ortalarına doğru iki ülke arasında yapılan anlaşmalarda birçok eğitim ve bilim konusunda imzalar atılmıştır. Bu anlaşmaların hayata geçirilmesinde yetkililer tarafından gayret gösterilmiştir. 1995 yılında Çin Eğitim Bakanlığı ile Türkmenistan Eğitim Bakanlığı arasında eğitim alanındaki iş birliği iki devletinde bu noktadaki kararlılığının bir simgesi olduğunu anlayabiliriz. Hatta 1995-1997 yılları arasında iki ülke eğitim alanında yoğun çalışmalar gerçekleştirmiş ve bu çalışmaların neticesinde Türkmenistan'dan birkaç öğrenci Çin devlet üniversitelerinde eğitim dahi almıştır. Böylelikle iki ülke arasındaki eğitim anlaşması hayata geçmiş oldu. (Rahmanow, 2017:84-86).

Bununla birlikte 1999 yılında birkaç Türkmen öğrencileri uluslararası ilişkiler, hukuk ve tıp gibi bölümleri başarıyla tamamlayıp iki ülke arasında dil, kültür ve eğitim alanında köprü vazifesini görmüşler. Ayrıca bu öğrencilerin ilk defa Çin'de eğitim almasıyla daha sonraki nesillere örnek teşkil etmiş ve gençlerin eğitime olan heveslerinin artmasına yol açmıştı.

Eğitimde atılan bu adımlar sayesinde Türkmenistan ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki stratejik ilişkiler oldukça gelişmiştir. Türkmenistan'ın devlet üniversitelerinde Çin dili ve edebiyatının okutulması ve öğretilmesi gibi konularda ele alındı. Rahmanow'a göre 1994 yılında Türkmenistan'ın devlet üniversitesi Devlet Mamet Azadı üniversitesinde dünya dilleri sırasına Çin dili ve edebiyatı eklenildi. Türkmen Devlet Dünya Dilleri Enstitüsünde (TDDDE) Çin dilinin öğretilmesine daha da önem verildi. Buradan yetişen öğrenciler Türkmenistan'ın dış işleri bakanlığında ve Türkmenistan'ın televizyon haber kanallarının yabancı dilleri bölümlerinde istihdam edildi. Aynı zamanda

da Çin'in birkaç üniversitesinde Türkmen dili ve edebiyatı kürsüleri kurulmuştur., (Rahmanow, 2017:87-135).

Ülkelerin dil öğrenimine ve eğitime verdiği önemin diğer bir yönü ise ileride ticaret ve birçok alanda gelişecek olan iş birlikteliklerine kolaylıkla adım atabilmeleri için önemli bir fırsat olarak görüyordu. Türkmenistan'ın Magtumkuli Üniversitesi'nde doktorasını yapan Çinli L. Mi Navar iki yıl devamında ilk Türkmen dilini öğrenen kişi oldu. Daha sonra Türkmenistan ve Türki Cumhuriyetler ile alakalı birçok araştırma yapmış ve bu ülkelerin tarihini yakından öğrenme fırsatını elde etmişti. 1995'ten 2006 yılına kadar sürekli gelişen ikili ilişkiler eğitim alanında da oldukça somut adımlar atılmış ve Türkmenbaşı bütün bunların gerçekleşmesine önderlik etmiştir.

2.2.3. Doğal Gaz Alanında İş Birliği

Türkmenistan ile Çin arasındaki birçok alanda yapılan anlaşmalar günden güne hayata geçirilmekte ve iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerde oldukça ileri seviyeye taşınmaktadır. Saparmurat Niyazov Çin'e resmi ziyareti esnasındaki en önemli anlaşmalardan olan doğalgaz anlaşması imzalanmıştı. Vasánczki'ye göre Niyazov dönemini ele alacak olursak daha çok tarafsızlık ilkesine sadık kalarak ülkenin iç işlerini kuvvetlendirmek ve yaptığı dış siyaset politikasını bu minvalde yürütmek olduğunu söylüyor. Daha sonra ele alacağımız Berdimuhammedov döneminde Çin Türkmenistan arasındaki doğal gaz boru hattının hayata geçirilmesi ile alakalı konuyu değineceğiz. Niyazov halkın desteği ile ülkenin ilk cumhurbaşkanı olmuş bu sebeple halktan gelen taleplere çok daha fazla duyarlı. (Vasánczki, 2011: 1-54).

1992- 2000 yılları arasına kadar iç politikadaki problemleri çözmeye odaklanan Devlet Başkanı dış ülkeler ile olan ilişkileri geliştirmek için önemli adımlar atmıştır. Bu ülkelerin başında da Çin Halk Cumhuriyeti gelmektedir.

Türkmenistan'ın dış politika alanındaki ilişkileri 2000 yılından sonra daha da artmış ve enerji kaynakları çerçevesinde şekil almıştı. Bildiğimiz gibi Türkmenistan doğal gaz üretimi olarak dünyada 4.sırada olması, diğer ülkelerle olan ilişkileri doğalgaz ticareti çerçevesinde gelişmesine imkân sağlamıştır. Çin ile doğal gaz alanında yapılan antlaşmalar 2000 senesinde ilk gündem maddesi sırasına alınmıştı. 2000 yılının temmuz ayında Çin Devlet Başkanı Jiang'ın Türkmenistan'ı ziyareti esnasında artık bir an önce

doğal gaz projesinin hayata geçirilmesini ve Çin'in petrol ve gaz şirketlerinin de bu noktada yardımda bulunacaklarını ifade etmiştir.

Niyazov Çin'den gelen tekliflere ve yardımlara mukabil devlet başkanına memnuniyetini ifade ederek doğal gaz ihracatı için boru hattının çekilmesine hazır olduklarını söyledi. 2006 yılında Saparmurat Niyazov'un Çin'e gerçekleştirdiği resmi ziyareti esnasında boru hattının inşa sürecinin başlatılmasıyla alakalı maddeye iki devlet başkanı tarafından imza atılmıştı. Ayrıca 2006 yılında Türkmenbaşı mevkidaşı ile yaptığı bu görüşmede 30 yıllık doğal gaz ihracatı noktasında anlaşma yapıp 30 senelik süreçte ortalama 30 milyar küp metre doğal gaz ihracatı noktasında anlaştılar. (Hancock, 2006:77)

Türkmenistan bölgenin en büyük nehri olan Amuderya'nın etrafında keşfedilen doğal gaz rezervini Çin'e ihraç etmek istemekteydi. Bulunan doğal gazı 4 ülke üzerinden geçirerek Çin'e ulaştırılmasını planlıyordu. Bu plan daha sonraki yıllarda hayata geçirilmişti. Böylelikle daha önce Rusya ile doğal gaz noktasında yaşanan sorunlara Niyazov yeni bularak Rusya'nın Türkmen gazı üzerindeki nüfuzunu azaltmıştı. Çin ise Türkmenistan için en büyük doğal gaz alıcısı konumuna gelmişti. Günümüzde ise iki ülke arasındaki doğal gaz ihracatı oldukça gelişmiş Saparmurat Niyazov'un 2006 yılında ani vefatından sonra Berdimuhammedov Çin ile yapılan antlaşmaları devam ettirmiş. (Nogayeva, 2017:110-113).

2.2.4. Kültürel Bağlamda İş Birliği

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra kültürel alanda kendini dünyaya tanıtmaya fırsatını elde etme imkanına sahip olmuştur. Uzun yıllar Rus istilasında kalan Türkmenler her türlü sıkıntıya rağmen kültürel zenginliğini asla kaybetmemiş gizliden gizliye de olsa kültürlerini muhafaza edebilmişlerdi. Türkmenistan'ın kültürü çok eski bir tarihe dayanmakla beraber İslam'a girmeden evvel İslamiyet'e en yakın kültür olarak bilinir. İlk Cumhurbaşkanı ülkenin tarihi ile alakalı yaptığı birçok konuşmada Türkmen kelimesini açıklarken Türk iman kelimesinin bir araya gelmesi olarak tanımlamıştı. Çünkü Türkmenler tarihte İslamiyet'i en kolay kabul eden millet olarak biliniyor.

Çin ile Türkmenistan arasındaki kültürel bağ başta İpek Yolu ile başlayıp günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca Çin'de bulunan Salar Türkmenleri günümüzde her ne

kadar bilinmese de hala Çin’de varlığını sürdüren Türkmen topluluğudur. Çin Türkmenleri aslen Türkmenistan’dan gitmesiyle aynı kültürü Çin’in komünist rejimine rağmen muhafaza edebilmişlerdir. Saparmurat Türkmenbaşı Çin’e resmi ziyarette bulunduğu esnada Salar Türkmenlerine ziyarete gitmiş onların yaşam ve kültürel hayatları ile alakalı birçok malumatı elde etmişti.

Niyazov Çin devlet başkanı ile yaptığı görüşmede Salar Türkmenleri ’ne karşı yardımda bulunacaklarını ve kültürel bağlamdaki hayatlarının daha kolay yaşayabilmeleri konusunda yardımda bulunacağını söylemiştir. Çin Devlet Başkan’da Türkmen Halkını destekleyeceklerini ifade etmişti. Ayrıca Türkmenistan daha sonraki yıllarda kültür ve tarihini tanıtmak adına Çin’in en büyük müzesinde düzenlenen sergiye katılmış Türkmen kültürünü tanıtmak imkanını elde etmişlerdi. Bununla birlikte günümüze kadar Türkmenistan’ın bağımsızlık ve tarafsızlık günü gibi günler Çin’de bulunan Türkmenistanlılar tarafından kutlanılıyor ve Çin Hükümeti de bu tarz kutlamaların gerçekleşmesine müsaade etmiştir.

2.3. Berdimuhammedov Dönemi Türkmenistan Çin İlişkileri

Türkmenistan’ın ilk kurucu lideri Saparmurat Niyazov’un 2006 senesinde ani vefatından sonra Türkmenistan Hükümeti ve halkı acılı günler geçirmişti. Türkmenistan’ın inşa ve devlet olma sürecinde geceli gündüzlü çalışan ilk lider 15 yıl devlet başkanlığı yaptıktan sonra hayata veda etti. Aralık ayında başkanın vefatından sonra Türkmen hükümetini bir süre meclis başkanı idare ettikten sonra meclis kararı ile Türkmenistan Halkı yeni Devlet Başkanı’nı seçmek için sandık başına gitmiştir. 2007 senesinde gerçekleşen seçimde Saparmurat Niyazov’a da yakınlığı ile bilinen Gurbankuli Berdimuhammedov oyların %’89’unu alarak ülkenin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Berdimuhammedov başkan seçildikten sonra ülkenin kurucu cumhurbaşkanının projelerini hayata geçirmek için aynı kararlılıkla çalışmaya devam etmiştir. Bundan dolayı Berdimuhammedov dönemi daha çok dış ülkeler ile olan ilişkileri arttırmak ve geliştirmek yolunda olmuştur. Niyazov daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türkmenistan’ın iç siyasetinin gelişmesi ve inşası süreci ile ilgilenirken Berdimuhammedov ise Türkmenistan’ın dış politikasına ağırlık vermişti. Kösekov’a göre, Berdimuhammedov başkan seçilir seçilmez ilk Suudi Arabistan’a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Ülkenin yeni lideri Berdimuhammedov 17 Haziran 2007 senesinde Çin Halk Cumhuriyeti’ne ilk defa devlet başkanı unvanı ile resmi ziyaret gerçekleştirdi.

Devlet başkanı Çin de bulunduğu esnada iki devlet arasındaki ilişkileri yeni bir boyuta taşımak için birçok imza attı. Berdimuhammedov'un 3 günlük yoğun ziyaretinden birkaç ay sonra ÇHC'nin Meclis Başkan Yardımcısı Szyabao Türkmenistan'a iş görüşmeleri için resmi ziyaret gerçekleştirdi. 4 Kasım 2007 yılında Aşkabat'a gelen Wen Szyabao birçok ikili görüşmeler gerçekleştirdikten sonra devlet başkanını 9 Ağustos 2008 yılında Pekin'de gerçekleşecek olan Olimpiyat Oyunları'na davet etti. Berdimuhammedov daha sonra davet üzere Çin'de gerçekleşecek olan olimpiyat binasının açılışına katıldı.

2007'den sonra Çin ile Türkmenistan arasındaki görüşmeler ve resmi ziyaretler daha önceki yıllara kıyasen oldukça artmış ve iki ülke sıkı bir iş birliği sürecine girmişti. 7-9 Ağustos 2008 yılında başkanın Çin'de gerçekleştirdiği resmi ziyaretin ardından 28 Ağustos 2008 yılında Çin devlet başkanı Hu Şinto'nun da Aşkabat'a resmi bir ziyareti gerçekleştirdi. Berdimuhammedov ile baş başa görüşen Çin Devlet Başkanı birçok alanda fikir alışverişi yaptıktan sonra resmi anlaşmalara imza attılar. Türkmen Lider Hu 'ya devlet onur nişanı takdim etti. (Ionova, 2015: 48-55).

Çin Türkmenistan'dan doğal gaz ihracatı noktasında en güvenilir pazar olmasından ikili ilişkiler noktasında da oldukça resmi ziyaretleri sıkı tutmuştu. Çin'de gerçekleşen 'EKSPO 2010' a katılan Türkmenistan bu fuar sayesinde birçok yatırımcının dikkatini çekmiştir. Hatta Türkmenistan'ın sergi pavilyonun açılışını gerçekleştiren Türkmenistan sergiye katılan ülkelerin devlet başkanları ile ikili görüşmeler de gerçekleştirmiştir. Şanghai'da gerçekleşen bu görüşmeler Türkmenistan'ın diğer ülkeler ile olan ilişkilerini geliştirmesine zemin hazırlamıştır.

Dış politikaya oldukça önem veren Berdimuhammedov 25 Kasım 2011 yılında Pekin'e resmi ziyarette bulunmuş, birçok iş adamı ve devlet adamıyla da önemli toplantılar gerçekleştirmiştir. 2011 senesinde gerçekleşen bu resmi ziyarette 13 farklı alanda anlaşmalara imza atıldı. Sadece doğal gaz ticareti ile kısıtlı kalmak istemeyen Türkmenistan Devlet Başkanı farklı alanlarda da ikili ilişkilerini geliştirmek için fazladan mesai harcıyordur. Berdimuhammedov'un en çok resmi ziyaret yaptığı ülkelerin başında Çin Halk Cumhuriyeti gelmektedir. Rusya ile doğal gaz noktasında yaşanan sıkıntılar Türkmen hükümetini farklı devletler ile iş birliğinin gelişmesine sebep olmuştu. Çünkü Rusya doğal gazı sürekli kontrol etme çabasıydı fakat bu nokta da Türkmenistan farklı strateji kullanarak Türkmen doğal gazını Çin, Hindistan, Pakistan gibi ülkelere ihraç

etmeyi hedef kılınıştı. Berdimuhammedov dönemi bu ülkeler ile olan ilişkilerin geliştiğı bir dönemde diyebiliriz. (Yaşar, 2021: 236-244).

Türkmenistan ve Çin arasında yapılan birçok anlaşmaları hayata geçirmek için 3 Eylül 2013 yılında Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Si Szinpi Türkmenistan'a ilk defa resmi ziyarette bulundu. Si Szinpi Devlet Başkanı seçilmesinin ardından gerçekleşen bu ziyaret iki ülkenin ekonomiler açısından önem arz etmekteydi. Daha önce yapılan anlaşmaları devam ettirmekle birlikte Çin Devlet Başkanı Si Szinpi uzun vadeli ekonomik iş birliğinin devam etmesi noktasında anlaştılar. Elektro enerji, sağlık, inşaat malzemeleri, ticari ve iktisadi, transport ve telekomünikasyon gibi birçok alanda anlaşmalar hayata geçirilmiştir. Çin Devlet Başkanı bu alanlarda yapılan anlaşmaların bir an önce hayata geçirilmesi noktasında Türkmenistan Hükümeti'ne her türlü yardımda bulunacağını bildirmiştir.

Doğal gaz ve enerji iki ülke arasındaki ilişkilerin başlamasında önemli rol oynadığı için her iki ülkede hedeflerine ulaşması noktasında da önem arz etmektedir. Bu sebeple Çin Devlet Başkanı Si Szinpi Türkmenistan'dan Çin'e doğru uzanan doğal gaz boru hattı projesinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi iki ülke için tarihi bir hadise olduğunu ifade etti. Ayrıca Çin Devlet başkanı enerji ve doğal kaynaklar alanındaki projelerin hayata geçmesinin iki ülke arasındaki stratejik ilişkiler de uzun vadede kopmaz bir hal aldığını da ifade etti. Türkmenistan ile Çin arasında yapılan anlaşmalardan bir tanesi de iki ülke arasındaki barış ve istikrarın devam etmesini sağlamak hem de güvenliğin korunması gibi meselelerde görüş ittifakını sürdürmektir. Ayrıca iki lider ülkelerinin iç ve dış siyasi meselelerine karışılmamaları noktalarında da anlaştılar. (Pomfret, 2013:75-78).

Görüşmeler esnasında liderler gerek Orta Asya gerek Asya Ülkeleri arasında istikrarlı siyasi görüşleri devam ettirme noktasında görüş alışverişinde bulundular. Asya'daki herhangi bir siyasi anlaşmazlık olduğu zaman, halkın güvenliği açısından meseleleri diplomatik yollarla halletmek yerine herhangi bir tarafı desteklemek, bu bölgelerin istikrarını ve güvenliğini tehdit edebileceği yönünde ittifaka varmışlardır. Ayrıca liderler her görüşmesinde dile getirdiğı enerji alanındaki gelişmelerde ele alınarak 21. yüzyılda sanayi ve teknolojinin gelişmesinde en önemli faktörün enerji olduğunu dile getirdiler ve Türkmen Doğalgaz Boru Hattı'nın hayata geçirilmesi bu noktada büyük rol aldığını bildirdi.

Berdimuhammedov Çin Halk Cumhuriyeti ile olan ikili görüşmeleri sürdürmek için olağan üstü bir çaba sarfetmiştir. Bu görüşmeler neticesinde iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari birçok alandaki anlaşmaların oldukça ileri seviyeye taşındığını görüyoruz. Çin Devlet Başkanı Si Szinpi'nin Türkmenistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyaretin ardından Türkmen Lider 13 Mayıs 2014'te iade-i ziyarette bulunmak için Çin'in başkenti Pekin'e resmi ziyarette bulunmuştur. Türkmenistan'ın resmi bayram günlerinde Çin Devlet Başkanı sıklıkla Türkmenistan Devlet Başkanı'nı arayarak kutlamalarda bulunması da karşılıklı ilişkilerin bir nişanı olduğunu gösteriyor.

Türkmenistan'ın Devlet Başkanı enerji ve telekomünikasyon alanlarına da oldukça önem vermektedir. Çünkü ülkesinin gelişmesi için bu alanlarda dünya ülkeleri sırasında yer almak istiyordu. Ayrıca ÇHK Başkanı ile ve Çin'de bulunan birçok iş adamları ile bu konuları ele almıştı. Çin bu noktada Türkmenistan'a oldukça destek olan ülkelerin başında gelir. Yine Rahmanow'a göre 2014 yılında Türkmen liderin Çin Devlet Başkanı ile astronomi ve uzay bilimleri noktasında fikir alışverişinde bulunmuştur. (Rahmanow, 2017:46-90).

Çin'in uzay bilimleri ve sanayi iş birliğinin "CASIC" ilmi araştırma ve üretim gibi alanlarda oldukça aktif olduğunu hatta 100 binden fazla insan bu merkezin bünyesinde çalıştığı biliniyor. Uzay bilimleri ve sanayi kooperatifi çok çeşit alanlarda ilmi araştırmalarla meşgul olmakla birlikte çeşitli radyoelektronik parçaları, roket, telekomünikasyon ve uzay ilimleri ile alakalı ürünler üzerinde yoğunlaşarak bu ürünleri üretmektedir. Rahmanov'a göre, 2014 senesinde Türkmenistan Hükümeti uzaya uydu göndermek için girişimlerde bulunmuştur. 28 Nisan 2015 yılında Amerika'dan uzaya gönderilen Türkmenistan'ın "Türkmenalem52°E" Roketi başarılı bir şekilde gönderilmiş ve birçok Türkmen bilim insanları bu noktada eğitim almışlardır. Türkmenistan'ın bilim insanları uzay bilimleri alanında Çin'den oldukça yardım almış ve bu konu da Çin'e borçlu olduklarını dile getirmişlerdir. Türkmenistan ile Çin arasındaki ikili ilişkiler 2014 senesinden itibaren daha önceki yıllara kıyas ettiğimiz zaman daha da farklı bir boyut aldığını söylememiz mümkündür. (Rahmanow, 2017:52-54).

Türkmenistan ile Çin arasında bu defa Türkmenistan vilayetler ile Pekin'in önde gelen vilayetleri dostlukla iş birliği içinde bulunmaları noktasında anlaşılar. Hatta bu antlaşmalar en çok da belediyecilik çalışmalar ve tecrübe alışverişi noktasında olduğunu söyleyebiliriz. Merv şehri ile Çin'in Sian şehri arasında, Ahal vilayeti ile Şensi vilayeti,

Lebap vilayeti ile Şandun vilayeti arasında ikili ilişkiler devam etmiş ve iki devlet arasında resmi anlaşmaya imza atılmıştı.

Bunun iki ülke arasındaki geçmişten gelen iş birliğini daha sağlam bir şekilde yürütmek ve birçok alandaki iş birliğini hızlı bir şekilde hayata geçirmek için büyük önem arz ettiğini olduğunu söyleyebiliriz. Bu sayede iki ülke arasındaki 1992 yılından itibaren başlayan dış politika alanındaki iş birliğinin 2014 yılından itibaren farklı bir boyut aldığını görüyoruz. 2007-2021 yılları arasında ikili ilişkilerin başarılı bir şekilde devam etmesine önem veren Devlet Başkanı Berdimuhammedov, Çin ile dış politikada önemli adımlar atmış, birçok yaptığı anlaşmanın ve projenin hayata geçmesine önderlik etmiştir. 2022 yılında görevi devralan Serdar Berdimuhamedov ise Çin ile olan ilişkilerini aynı şekilde devam ettirmektedir.

2.3.1. Enerji Alanındaki Anlaşmalar

Çin bildiğimiz gibi dünyanın en çok enerji tüketen ve enerjiye ihtiyacı olan ülkelerin başında gelmektedir. Enerjiye olan ihtiyacı ülkenin üretim kapasitesinin her geçen gün kat ve kat artırmasından kaynaklanıyor. ABD Dünya 'da en çok petrol ithal eden ülkelerin arasında uzun yıllar ilk sırada yer almaktaydı. Geldymuhammedowa 'a göre, Çin 2010 yılına kadar dünyada enerji ithalinde ikinci sırada yer alırken 2014 yılında ise ABD'yi geçerek ilk sırada yer almayı başarmıştı. Böylelikle dünyada en çok petrol ithal eden ülke haline gelmişti. Dünya ülkelerinin tükettiği enerjiye kıyasen Çin'in onlara nispeten üçte bir enerji tükettiği ortaya çıkmıştır. Büyük oranda enerjiye ihtiyacı olan Çin Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasının ardından onlarla enerji anlamında iş birlikleri yapmak istediklerini dile getirerek birçok anlaşmayı hayata geçirdi. 1997 yılından sonra başta Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere diğer Orta Asya ülkeleriyle zaman kaybetmeden enerji alanında iş birliğine başlamıştı. (Geldymuhammedowa 2018: 34-35).

Çin'in en büyük petrol şirketi olan Çin Ulusal Petrol Şirketi, Türkmenistan ve Kazakistan'ın petrol şirketleri ile petrol çıkartmak için iş birliğine girişmiştir. Bununla birlikte Çin Halk Cumhuriyeti enerjiye sahip olan devletlerle yakın ilişkilerini geliştirerek sıkı bir iş birliği halinde bulunmuştu. Bu noktadan Türkmenistan Çin'in enerji ihtiyacını karşılayan Orta Asya Ülkeleri'nin en başında gelmektedir. (Amirbek, 2020: 64-75).

Türkmenistan enerji noktasında Çin için en büyük ortak konumundadır. Son yıllarda Çin Türkmenistan arasındaki enerji bağlamındaki iş birliği ivme kazandı. Özellikle Çin, Türkmenistan'ın ekonomisi için çok büyük bir avantaj konumundaydı. 1995 yılında Mitsubishi, CNPC ve Exxon gibi büyük şirketler Türkmenistan'da enerji kaynaklarını araştırmak için Türkmen Hükümeti'nden izin alarak bir yıl kadar süren araştırması neticesinde Türkmenistan'da ciddi oranda büyük doğalgaz yatağını keşfetmişlerdir. Daha sonraki yıllarda Çin'in en büyük doğalgaz şirketi CNPC Türkmenistan topraklarında doğal gaz araştırması yapabilmek için Türkmen Hükümeti'nden lisans talep etmiştir.

Uzun yıllar süren araştırmaların ve iş birlikteliklerin sayesinde Türkmenistan'dan Çin'e doğru doğal gaz akımı gerçekleşmeye başladı. Geldiyew'e göre 2007'de CNPC Türkmenistan'da başlattığı doğal gaz araştırmalarında bölgeye büyük iki adet arıtma sistemi kurarak toplamda 5 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. Bu sayede 2007- 2009 yılları arasında Türkmenistan Çin'e toplamda 85 milyar doları aşkın doğalgaz ihracatı gerçekleştirmiştir. (Geldiyew, Suwhanow, 2017: 94-98).

Türkmenistan Çin ile yürüttüğü enerji alanındaki iş birliği, diğer ülkelerde de büyük bir yankı uyandırmıştır. Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok ülke Türkmenistan'ı enerji ülkesi olarak görmektedir. 2008 yılından itibaren BM'de enerji alanındaki görüşmelerde dünyanın enerji ihtiyaçlarını temin etmek ile alakalı meselelerde Aşkabat'a birçok söz hakkı vermiştir. Bu alanda görüşmeler gerçekleştirmek için birçok ülkeden devlet adamları ve iş insanları Türkmenistan'ı ziyaret etmiş ve görüşmeler gerçekleştirmiştir. Dünya genelindeki birçok enerji bağlamındaki görüşmeler Aşkabat'ta gerçekleşerek, ülkenin bilinmesi ve tanınması noktasında da büyük katkı sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın birçok ülkesi enerji alanına yoğunlaşarak ekonomilerini ayakta tutmayı çalışmıştır. Çin'in ortalama yıllık 100 milyar metreküpten fazla doğalgaz tüketimi olduğunu istatistikler gösteriyor. 2000 senesinde yurt dışından ithal edilen enerji miktarı ortalama 25 milyar metreküpe denk gelirken bu rakam daha sonraki yıllarda 53 milyar metreküpü bulmuştur. 2020 yılına gelindiğinde Çin'in enerji tüketimi oldukça artmış, bu sayının 200 milyar metreküp civarında bir tüketim olduğunu belirten birçok uluslararası toplum kuruluşu da vardır. Geldimuhamedowa'nın görüşüne göre, 2030 yılında Çin'in enerjiye olan ihtiyacı ortalama 350 milyar metreküpe çıkacak. Çin enerjiye olan ihtiyacını Orta Asya Ülkeleri

ve başta Türkmenistan gibi ülkelerden karşılamak için bu bölge ülkeleri ile olan münasebetlerinin çok daha üst seviyeye çıkaracağı tahmin ediliyor. (Geldymuhamedowa, 2017: 176-180).

Türkmenistan enerji kaynakları alanında Çin ile 30 yıllık antlaşma yapmıştı. Berdimuhammedov ise bu antlaşmalara sadık kalmış ve enerji ihracatı üzerine çok daha fazla ehemmiyet göstermiştir. 2008 yılında Türkmenistan'dan Çin'e doğru doğal gaz boru hattının inşası başlamış ve akabinde 2009 yılında hattın ilk şebekesi açılarak faaliyete girmişti. Yüzyılın projesi olarak da bilinen bu boru hattı 7 bin kilometre uzunluğunda Özbekistan üzerinden Çin'e doğru gitmektedir. Bu gelişme Dünya Kamuoyunda Çin ile Türkmenistan arasındaki İpek Yolu'nun tekrardan aktif hale gelmesi olarak kabul edilmiştir.

Dünya da en çok enerjiye ihtiyacı olan Çin günümüze kadar Türkmenistan ile enerji kaynaklarını aramaya devam etmektedir. 2012 yılında Türkmenistan'ın en büyük vilayeti olan Lebap'ta çok büyük oranda enerji kaynaklarını keşfederek Amuderya (Ceyhun) nehri kenarından Çin'e doğru boru hattının inşasına başlanmıştır. Muhammedowa'nın demesine göre, Türkmenistan enerji kaynaklarını aratma ve keşfetme noktasında dünyanın hiçbir ülkesine izin vermezken, Çin'in CNPC şirketi ile anlaşarak saha da enerji kaynakları aranmasına izin vermiştir. Bu sayede Çin, ülkenin her tarafında arama tesisleri inşa etmiş ve araştırmalar neticesinde Türkmenistan'ın Yolöten ilçesinde dünyanın en büyük ikinci yatağını keşfetmişlerdir. Fakat bu keşfedilen doğal gaz yatağı günümüzde faaliyete geçmiş durumda değildir. (Muhammedowa, 2010: 8-13).

2013 yılına kadar Çin Türkmenistan'dan toplamda 3 ayrı boru hattı çekmiştir. Aynı yılın devamında Çin Devlet Başkanı Şii Cinping'in Türkmenistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret esnasında Berdimuhammedov ile dördüncü boru hattının çekilmesi notasında anlaşmışlardı. Daha önce Özbekistan ve Tacikistan üzerinden çekilen boru hattı bu sefer Kırgızistan üzerinden geçeceği için Kırgız hükümeti ile de anlaşarak dördüncü boru hattının inşasına başlanmıştır Çin enerjiye olan ihtiyacından dolayı Orta Asya Ülkeleri'ni ekonomik olarak bağımlı hale getiriyor ve Rusya'ya bakan yönlerini Pekin'e doğru çekiyordu. Bundan dolayı 2009 yılında Türkmenistan'dan dördüncü büyük boru hattının çekilmesine başlaması ile Rusya'yı enerji alanında Çin ile anlaşma zorunda kalmıştır.

2.3.2. Ekonomik Alanındaki İş Birliği

Türkmenistan Orta Asya Ülkeleri arasında ekonomik olarak en hızlı gelişmekte olan ikinci ülkedir. Bağımsızlık sonrası kendisini ekonomik olarak çabuk toparlayan Türkmenistan artık günümüzde zengin ülkeler arasında girmektedir. Bunun en büyük sebebi zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmasından kaynaklanıyor. Türkmenistan'ın zenginlikleri sadece yeraltı kalmayıp ziraat yönünde de oldukça zengin bir ülkedir. Fakat bağımsızlığı elde edene kadar bu kaynakları yeteri kadar kullanamamakla birlikte yurt dışı ülkelere çok düşük fiyata pazarlamak zorunda kalmıştır. 1991 yılından itibaren her sene gelişen ekonomisi ile kendini toparlayan Türkmenistan birçok zorlukları aşarak güçlü bir ekonomiye sahip olmuştur. Bunların en başında Rusya gibi engel varken kendi özgür ticaretini ve ekonomisini kalkındırmayı başarmıştır. Türkmenistan'ın ekonomik olarak gelişmesinde bölge ülkelerin ve dış ülkelerin katkısı oldukça büyüktür.

Kazygulyýew'e göre Aşkabat'ın yurt dışı ülkeleri ile olan ticari ve ekonomik bağlarını ilk günden itibaren oldukça sağlam tutarak başarılı bir siyaset yürütmesi, ülkenin bugünlere gelmesindeki en büyük etmendir. Orta Asya Ülkeleri içinde Türkmenistan en çok ticareti Türkiye, Rusya ve Çin ile yapmaktadır. Bu üç ülke bölgenin ekonomik yapısını değiştirmektedir. Günümüzde inşaat, tekstil ve marketçilik anlamında en çok bölgede Türkiye'nin sözü geçerken, doğal gaz ve petrol ithalatı noktasında da Çin ve Rusya gibi ülkeler ön plana çıkmaktadır. Bu noktadan bölgenin ekonomisi açısından bu ülkeler ile olan ekonomik iş birliği oldukça önemlidir. Türkiye ise bölgedeki nüfuzunu geçmişten gelen kan bağı ile güçlendirmeye çalışmaktadır. En çok Orta Asya Ülkeleri'nde yabancı firmalar olarak iş yapan başta Türk ve Çin Firmaları gelmektedir. (Kazygulyýew 2017:370-375).

Türkmenistan'da ekonominin gelişmesinde en fazla katkıda bulunan ülkelerin başında Türkiye ve Çin öne çıkmaktadır. Bayraktar'a göre, Aşkabat'ın Çin ile olan ekonomik bağı oldukça kuvvetlidir. Doğal gaz ihracatı ile ülkeye giren döviz ülkenin geliştirilmesinde öncülük etmektedir. Niyazov dönemi ile başlayan ekonomik anlaşmalar Berdimuhammedov dönemi ile devam etmiştir. Bu yapılan anlaşmaların başında ise iki ülke arasındaki doğal gaz alanındaki anlaşmalar gelmektedir. Bunun dışında da ekonomik, turizm, sağlık ve askeri alanlarda anlaşmalar gerçekleştirilmiştir. (Bayraktar, 2015: 76-91). Türkmenistan'ın ürünlerini en fazla ihraç ettiği Pazar Çin pazarıdır. Ekonomik olarak günümüzde yüksek oranında Çin'e bağımlı olan ülke, Hazar Denizi

statüsünden dolayı Avrupa ülkelerine doğru mal pazarlamakta hala sıkıntı yaşamaktadır. Bundan dolayı ekonomik olarak çeşitli ülkelere mal pazarlamak isteyen Türkmenistan başta Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelere de doğalgaz ihracatını gerçekleştirmeye başlamıştı. TAPI projesi sayesinde ülkenin ekonomisi gittikçe gelişmektedir. (Budak, 2013:128-140).

Türkmenistan ile Çin arasındaki ekonomik iş birliği ilk günden itibaren oldukça istikrarlı gitmekle birlikte her iki ülkenin ekonomisi bu sayede gelişmektedir. İki ülke devlet başkanı bir araya geldiklerinde ekonomik anlaşmaları devam ettirmek ve hayata geçirmek noktasında mutabık kalıyorlar. Rahmanow'a göre Çin'in ekonomik olarak gelişmesini sürdürecektir en büyük etmen enerji gereksinimini sağlayıp sağlayamayacağıdır. Türkmenistan ise daha önce de dediğimiz gibi Rusya'dan sonra en çok ihracatı Çin ile yapmaktadır. Bundan dolayı Türkmenistan'ın ekonomik olarak gelişmesi Çin ile olan ikili ilişkilerine bağlı diyebiliriz. Türkmenistan son olarak Çin ile 30 yıllık ekonomik anlaşma yaparak uzun vadeli iş birliğine imza atmıştır. Günümüze kadar Çin ise Türkmenistan'ın uzun vadeli iş birliği yaptığı tek ülkedir.

2.3.3. Eğitim Alanındaki İş Birliği

Türkmenistan ve Çin arasındaki eğitim alanındaki iş birliği Saparmurat Niyazov döneminden başlayarak Berdimuhammedov dönemi ile daha da ileri boyuta taşındı. 2007 yılından itibaren yeni bir diplomatik ilişkiye başlayan Berdimuhammedov, Çin Halk Cumhuriyeti ile her alanda sıkı bir iş birliğini girişmiştir. Bunların en başında genç neslin dünya derecesinde eğitime sahip olabilmesi için başta ÇHC olmak üzere Türkiye ve diğer ülkeler ile olan bağını daha da arttırdı. Bundan dolayı binlerce Türkmen öğrenci eğitim almak için Çin Devlet Üniversiteleri'ne gönderildi. Bu üniversitelerde eğitim gören öğrenciler, farklı kültür ve eğitim tarzlarını öğrenerek iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bu sayede birçok Türkmen öğrenciler mezun olduktan sonra Çin'in birçok iş alanlarında çalışarak kendi kabiliyetlerini geliştirdiler ve kimi ticaret alanında iki ülke arasında köprü rolü oynadılar. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi Türkmen Devlet Dünya Dilleri Enstitüsü'nde yabancı diller olarak Çin'ce öğretilmiş ve öğrenciler arasında yarışlar düzenlenmiştir. 2014 yılında TDDDE'nin önde gelen hocalarından Arzygül Azamova'nın gayretleri ile birçok Türkmen Öğrenci Çin Dili'ni öğrenme fırsatını elde etmişti.

Çin Halk Cumhuriyeti Türkmenistan'a eğitim alanında birçok olanakları sağlayarak genç neslin kabiliyetlerini geliştirmesi için birçok yardımda bulundu. Berdimuhammedov döneminde birçok projenin hayata geçtiği bir dönem olmasından dolayı Türkmen Öğrencilerin binlercesi Çin Devlet ve Özel Üniversiteleri'nde eğitim almışlardır. Wang'a göre 2010-2015 seneleri arasında Şanghay Jiao Tong Üniversitesi, Pekin Teknoloji ve İlim Üniversitesi, Guançzov Nanfang Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Wuhan Teknoloji Üniversitesi ve Pekin Doğalgaz Üniversitesi'nde eğitim aldılar ve birçoğu mezunda olmuştur. Bu yıllar arasında 2000'den fazla öğrenci yukarıda saydığımız devlet üniversitelerinde eğitim almıştır. (Wang, 2019: 1678-1681).

2013 yılında Pekin Devlet Üniversitesi ile Türkmenistan'ın Magtumkuli Devlet Üniversitesi'si arasında anlaşmalar yapılmış ve birçok alanda tecrübe paylaşımında bulunulmuştur. İki ülkenin devlet üniversiteleri arasındaki bu anlaşma Türkmenistan'da eğitim konusunda gelişmelere katkı sağlamış ve günümüze kadar devam etmiştir ve etmektedir. 2013 senesinde iki ülke arasındaki anlaşma sayesinde Türkmenistan'da ilmi ve spor alanında yapılan seminerlerde sunum yapmak ve katkıda bulunmak için Çin'den birçok profesör, öğretmen Türkmenistan'a gelmiş ve tecrübe paylaşımında bulunmuşlardır. Türkmen Devlet Başkanı bu seminerde yaptığı konuşmasında bundan böyle Çin Türkmenistan arasındaki ikili iş birlikteliklerine özellikle eğitim alanındaki iş birliğine daha da önem vereceğini konuşmasında vurgulamıştı. Ayrıca Çin'in sağlık alanında birçok tecrübeye sahip olduğunu biliyoruz.

2014 yılında Pekin Çin Tıbbi Üniversitesi (BUChU) ile Türkmen Devlet Tıbbi Üniversitesi (TDTÜ) arasında sağlık alanında bilgi alışverişi konusunda iş birliği yapmaya kar vermişlerdir. 2014 yılında Türkmenistan'a ziyarete gelen PÇTÜ Rektör'ü Su Anglong iki üniversite arasında iş birlikteliklerinin başladığını ifade etmiştir. Saparmuradow'a göre, PÇTÜ, tıp alanında Çin'deki en iyi üniversitelerin başında gelmektedir. Mayıs 2014 yılında Çin'e resmi ziyarete giden Berdimuhammedov Pekin Çin Tıbbi Üniversitesi'nde kendisine üniversite tarafından Profesör unvanı verilmiştir. Devlet Başkanı üniversite de yaptığı konuşmasında Türkmen genç neslin bu üniversitede eğitim almaları için onlara her türlü fırsatı tanıyacağını ifade etmişti. Türkmenistan Devlet Başkanı'nın ziyareti esnasında, PÇTÜ Rektörü Su Anglong her sene 30 kişilik Türkmen öğrencilere kontenjan açacaklarını müjdesini vermiştir. (Saparmyradowa, 2017: 121-124).

İlim, medeniyetlerin gelişmesinde en büyük rolü oynayan etmendir. İnsanı en çok hürriyetine kavuşturan unsurların başında da ilim gelmektedir. Bu açıdan dolayı Türkmenistan'ın Devlet Başkanı gençlerin ilmi yönden kendilerini geliştirmeleri için oldukça imkanları sağlayacağına her daim vaatte bulunmuştu. Günümüzde Türkmenistan da birçok üniversite açıldığını ve gençlerin yetiştiğini görüyoruz. İlim alanında birçok yeni gelişmelere adım atmak adına Çin'den birçok profesör zaman zaman Türkmenistan'a gelmekte ve ilim insanları ile birlikteliklerini arttırarak buradaki çalışmalara katkı sağlamaktadır. Mesela 2012 yılında Türkmenistan'a gelen Şanghay Üniversitesi'nin önde gelen isimlerinden Yuy Sintyan ve ekibi Türkmen Bilim İnsanları ile görüşerek araştırma alanında anlaştılar. Hatta 8 Ağustos 2012 yılında iki ülke arasında uzay bilimleri noktasındaki iş birlikteliklerin ve araştırmaların daha da gelişmesi için Çin'den gelen ekiple iş birliği yapmak konusunda anlaşmışlardır.

Türkmenistan uzay alanlarında kendine özgü bir sistemin olmasını istiyordu ve bu noktada ilim insanları ve Çin ile iş birliği halindeydi. Ayrıca birçok genç öğrenciler bu alanlarda kendilerini geliştirmek adına Çin Devlet Üniversiteleri'nde ve araştırma merkezlerinde bulundular. Bununla birlikte Çin'de gerçekleşen ilmi araştırmalara, konferanslara ve forumlara Türkmen ilim insanları katılım sağlamış ve böylelikle dünyanın ileri gelen bilim insanları ile aynı çatı altında bulunma fırsatı yakalamışlardır.

Devlet başkanı Berdimuhammedov daha sonraki yıllar, Çin'e düzenlediği her resmi ziyarette, Çin'de bulunan Türkmen Öğrencileri ziyaret etmiş ve bu öğrencilerin sorunlarına kulak vermiştir. Günümüzde iki ülke arasında hayata en hızlı geçen anlaşmaların başında eğitim gelmektedir. Berdimuhammedov Başkanlığı döneminde bunun devam etmesi noktasındaki gayretlerini göstermişti. Türkmen genç nesli yurt dışında eğitim almak için en çok tercih ettiği ülkelerin başında Türkiye ondan sonra ise Çin gelmektedir.

2.3.4. İki Ülke Arasındaki İpek Yolu Anlaşmaları

Türkmenistan ile Çin arasındaki ilişkiler tarihi İpek Yoluna dayanmakla başlamış ve günümüzde de devam etmektedir. İki ülkenin arasında başlayan bu bağ diğer ülkeler açısından da oldukça önem arz etmektedir. Bildiğimiz gibi Türkmenistan coğrafi ve jeostratejik konumu açısından Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan köprü olmasından dolayı Büyük İpek Yolunun Çin ve Türkmenistan açısından önemi daha da fazladır.

Kuşak ve İpek Yolu (BRI) ilk Çin'den başlayarak Avrupa'ya kadar devam etmektedir. Ve bu sayede ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilere, ticari ve ekonomik gelişmelere sebep olmuştur. Kössekow'a göre, Büyük İpek Yolunun ilk başlama tarihi ikinci yüzyılda başladığını tarihi kaynaklardan görebiliyoruz. Çin'in eski başkenti olan Şia'n şehrinden başlamıştır. İpek Yolunun uzunluğu tahminen 12 bin kilometre uzunluğunda olup Çin Medeniyeti ve ekonomisi bu sayede daha da gelişmişti. (Kössekow, 2010: 82-127).

İpek Yolu Türkmenistan üzerinden geçip Çin'i Roma İmparatorluğu ile bağlayan uzun bir köprü rolünü almıştır. Bu sayede ülkeler arasındaki ikili bağların ve diplomatik ilişkilerin başlamasına neden olmuştur. Türkmenistan açısından İpek Yolunun önemi iki kıtayı bağlayan bir rol alması ve eski bir gelene sahip olması açısından oldukça önemliydi. Ayrıca Şia'n şehrinden başlayan İpek Yolunun büyük bir kısmı Türkmenistan toprakları üzerinden geçiyor. Hatta Türkmen edebiyatçılarından meşhur Sabi Öz eserinde Türkmenistan'ı dünyanın en büyük yedi yolunun kesiştiği yer olarak tanımlamıştır.

İpek Yolu çok eski medeniyetleri birbirine bağlayan bir yol olması açısından ve birbirinden uzak olan ülkeleri bir araya getiren bir köprü olmasından Büyük İpek Yolu adını almıştır. Aslında 19 yüzyılda Çin'den Avrupa'ya uzanan bu yola İpek Yolu adının sonradan verildiğini bazı kaynaklarda belirtilmiştir. Bildiğimiz gibi İpek Yolu 221 senesinde Çin'de Sin İmparatorluğu'nun ortaya çıkması ile bu yolun ortaya çıktığı biliniyor. 206 yılında kendisini İmparator olarak ilan eden Lyu Ban Han devlet ve ticaretin gelişmesi Çin'in komşu ülkelerle olan ilişkilerini tarih boyunca geliştirmeye çalışmasının en büyük kanıtıdır.

İkinci yüzyılda Çin Medeniyetinin dünyaya tanıtılması adına, elçiler ve tüccarlar vasıtasıyla İpek Yolu üzerinden başlıyor. Kaynaklara göre Çin, kâğıt, ipek, bez, seramik ve demir gibi ürünlerin diğer ülkelere ihraç etmek istemiştir. Yukarıdaki saydığımız ürünler en çok Türkmenistan'ın Merv şehri ve Büyük Rum Devletinde alıcı bulmaktadır. Ayrıca günümüze kadar gelen halı, pamuk ve madenlerin Türkmenistan'dan Çin'e ve diğer ülkelere satılıyordu. Bundan dolayı İpek Yolu, dünya genelinde ülkelerin birbirleri arasında önemli ilişkilerin kurulmasına neden olmuştur. (Rahmanow, 2017: 124-127).

Türkmenistan'ın Devlet Başkanı Berdimuhammedov Büyük İpek Yolu isminde kaleme aldığı kitabında Türkmenistan'ın İpe Yolu Projesinde ve tarihi geçmişinde İpek

Yolu'nun kalbi rolünü üstlenmesinden bahsetmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi kitapta İpek Yolu'nun en büyük misyonunun Doğu ve Batı'yı bağlayan bir hat olmasıdır.

Çin'den Avrupa'ya uzanan bu kervan yolları sadece diplomatik veya ticari amacı gütmemekle beraber kültür, sanat ve ilim gibi önemli zenginliklerin paylaşılmasında da önemli rol oynamıştır. Yılmaz 'a göre bu kadimi yolda sadece ticari kervanlarla birlikte ilim erbapları dahi geçmiştir. Mesela, Harezmi, Magtunkuli, İbni Sina, Farabi, Biruni ve Uluğ beyler gibi birçok ilim erbapları dahi geçmiştir. Ayrıca İpek Yolunda Türkmenistan'ın en eski şehirlerinden Merv vilayeti önemli role sahip olmuştur. (Yılmaz, 2018:235-238).

Kuyumculuk, marangozluk, demir ve bakır işletmeciliği Merv'de yaygın olması, yabancı tüccarlar açısından önemli bir ticaret şehri haline gelmesini sağlamıştır. Bunun dışında da ilim noktasında da Merv, Horasan'ın kiblesi hatta Maru Şahu Cihan olaraktan isimlendirilmiştir. Dünyanın her birçok yerinden ilim tahsis etmek için Merv'e gelen insanlar, Merv şehrinin İpek yolu üzerindeki en önemli noktalardan birinin olmasına öncülük etmişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi İpek Yolu farklı dinlerin gelişmesine öncelik ettiğinden Merv şehri İslamiyet'in Asya'da yayılmasına da önderlik etmiştir. Bu sebeple Merv şehri zamanın alimleri tarafından "Dünya'nın direği", "İslam'ın kubbesi" gibi farklı isimlerle de adlandırmışlardır.

Bununla birlikte İpek Yolu sadece diplomatik ve ticari alanlarda olmayıp ülkelerin din, kültür, medeniyet ve sanatlarının dahi zenginleşmesine öncülük etmiştir. Eskiden Türkmenistan'ın komşu ülkeleri ile olan ticari bağı ve ikili ilişkileri bu yol sayesinde çok geliştirmiştir. İran, Afganistan ve Çin kaynaklarından Türkmenlerin sanat, kültür ve medeniyetinin bu ülkelere kadar vardığını görebiliriz.

Uzun yıllar devam eden ülkeler arasındaki İpek Yolu ticareti ve diplomatik bağlar, savaşlar ve deniz yolunun daha aktif kullanılmasıyla birlikte günümüze kadar yetişmemiştir. 1990 yıllarda Birleşmiş Milletler 'de Asya Ülkeleri arasındaki ticaretin tekrardan canlanması ve gelişmesi açısından karayolu ve demiryolunun geliştirilmesi gibi konular görüşülmüştü. Böylelikle 1992 yılında BMG'ye giren Türkmenistan komşu ülkeleri ile kara yolu ve demir yolu hizmetlerini yola koymak için komşu ülkelerle birçok iş birliğine soyunmuştur. Bu ikili iş birliklerinin ilk meyvesi olarak Türkmenistan'ın şehirlerinden Sarahs ve Maşat arasındaki demir yolu inşaatı hayata geçirildi. Annanyazova'ya göre, 1996 senesinde demiryolu inşaatı biterek uzunluğu 320

km olan Türkmenistan İran arasındaki demir yolu hayata geçirilmişti. İki ülke arasında başlayan demir yolu İpek Yolunun tekrardan gündeme gelmesine ve başlanmasına güzel bir adım olmuştu. (Annanyyazova, 2020:90-93).

İpek Yolu noktasında ayrıca bilmemiz gereken konulardan birisi de ülkeler arasında lojistik anlamında ciddi anlaşmalar yapılarak İpek Yolunu tekrardan canlandırmaya çalışılmıştır. Bunun başında da Çin ve Türkmenistan gelmektedir. Hatta iki ülke demiryolu ile başlayarak otoyol ve uçak seferleri ile canlandırma çabalarına başlandı. Daha önce Türkmenistan Çin arasında görüşülen meselelerin birisi de Çin'den gelen malların Türkmenistan üzerinden Avrupa ülkelerine ihraç etmektir. Bunun içinde demiryolu taşımacılığın hizmetinin gelişmesi ve ülkeler arasında seferlerin gerçekleştirilmesi gerekiyordu. İki ülke devlet başkanı Çin'den Türkmenistan'a demiryolu hattının çekilmesi noktasında anlaşarak 2016 yılında fiilen faaliyete başlamıştı. 10 Şubat 2016 yılında faaliyete başlayan demir yolu Çin-Kazakistan-Türkmenistan-İran arasında gerçekleşerek İpek Yolunun tekrardan canlanmaya başladığının imzasını atmıştı.

Bağımsızlık sonrası Türkmenistan'da en çok inşaat alanında yoğun faaliyetler gerçekleştirmiştir. Türkmenistan genelinde karayolları, demiryolları, havalimanları, yeni otoyollar ve deniz limanları gibi büyük ölçüdeki projeleri hayata geçirme imkanını elde etmiş, bunun temelinde de İpek Yolunun tekrardan canlanması ve ülkeler arasındaki ticaretin güçlenmesine öncülük etmek hedeflenmiştir. 2016 yılında hayata geçirilen demiryolu projesinin Çin'den İran'a Türkmenistan üzerinden geçmesi buna örnek teşkil etmektedir. Türkmenistan ise dört ülkeden geçen demiryolu taşımacılığına öncülük etmektedir.

Türkmenistan ayrıca Afganistan ve Tacikistan gibi komşu ülkeleri ile de demiryolu taşımacılığında yapılan projeleri hayata geçirmek için öncülük etmiş ve bu projenin Çin'e kadar uzaması için çaba sarf etmiştir. Mammetşeripov'a göre, bununda başlıca sebeplerinden birisi Orta Asya ülkelerini demir yol taşımacılığı ile Pasifik ülkelerine kadar taşımaktır. Buna ek olarak Pasifik ülkelerini Türkmenistan üzerinden Avrupa'ya doğru bağlamaktır. Ayrıca Türkmenistan'ın çabaları ile İpek Yolu Projesi'nin ilk aşamasını, demir yol taşımacılığı ile hızlı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. (Mammetşeripov, 2019:24-84).

Türkmenistan sadece demiryolu taşımacılığı olmayıp hava ve deniz yolu işletmeciliğinde de hızlı adımlar atarak tarihi İpek Yolu'nun canlanmasına yönelik birçok

girişimde bulunmuştur. Hatta Hazar Denizi'nde bölgenin en büyük limanını inşa ederek ülkeleri birleştirecek bir deniz statüsünü elde etmeye de çalışmaktadır. Bu liman dünya ülkeleri arasındaki en büyük limanlar arasındadır. Karayollarında da Türkmenistan'dan Türkiye'ye karayolu ile gidebilmek için komşu ülkeleri ile anlaşarak onun da inşasına hızlı bir şekilde başlamıştır. Böylelikle birçok taşımacılık alanında hızlı adımlar atarak bölgede İpek Yolu'nun kalbi olması noktasında önemli adımlar atmaktadır.

2.3.5. İki Ülke Arasında Yaşanan Sorunlar

Türkmenistan ile Çin arasında tarihten günümüze kadar ciddi bir sorun yaşanmamakla birlikte bazı noktalarda ufakta olsa da sorun yaşandığını biliyoruz. Yaşanan sorunlar özellikle ekonomik olmakla birlikte her iki ülke vatandaşlarının ihracat ve ithal edilmiş mallara karşı tutumundan dolayı ülkelerin ihracat ve ithalatını etkilemektedir. Bunların başında ise Türkmen halkı gelmektedir. Günümüze kadar Çin'den gelen ürünlere karşı Türkmen halkının olumsuz tutumu ithal malların ülkeye gelmesini ciddi oranda etkilemiştir. Dünya'nın herhangi bir ülkesinde olduğu gibi Çin mallarını Türkmenlerin tercihi etmesi günümüzde oldukça azalmıştır. Bunun yerine Türkmenistan halkı Türkiye'den ve diğer ülkelerden gelen mallara rağbet etmiştir.

Türkmenistan tarihten günümüze kadar Çin Halkı ve Hükümeti ile iyi geçinme politikasını sürdürmüştür. Bunun devam etmesi için ülke başkanları her resmi görüşmesinde bunu dile getirmekte ve bu noktada anlaşmalara sadık kalmaktadır. Fakat ileride yine değineceğimiz gibi Türkmenistan millet olarak kendisine yakın olan Doğu Türkistan meselesinden dolayı Çin Hükümetine taraf olmadıklarını ve Doğu Türkistan'a yapılan sıkıntıların bir an önce bitirilmesi gerektiğini her daim bildirmektedir. Önemli bir nokta olarak Çin mallarına karşı herhangi bir boykot veya ambargo faaliyetinde bulunmamıştır.

Çin Türkmenistan arasındaki yaşanan diğer sorunların birisi de Çin Orta Asya Ülkeleri üzerinde hakimiyetini sürdürmek istemesinden kaynaklı yaşanan bir sorundur. Çünkü Çin gittiği ülkelerde devletlere maddi yardımda bulunarak zamanla ülkelere toprak satın almak gibi gayeyi taşıdığından Orta Asya ülkeleri ile bu noktada sorun yaşamaktadır. 2006 yıllarına doğru Çin, Türkmenistan'ı keşfederek toprak satın almak ve ticari faaliyetler yapmak istese de Türkmen Hükümeti hiçbir zaman bu konunun açılmasında dahi izin vermemiştir. Bu noktadan dolayı Türkmenistan yurt dışından

herhangi bir ülkenin iş yapmasına ve toprak satın almasına izin vermemiş ve yabancılara karşı katı bir siyasi politikayı günümüze kadar yürütmektedir.

İki ülke arasında yaşanan sorunların diğer birisi de dünya genelinde doğal gaz fiyatlarının düşmesi ve döviz krizinin başlaması ile Türkmenistan ciddi anlamda etkilenmesidir. Marszewski'ye göre bu kriz ülke tarihinin ekonomik anlamındaki en ciddi sorunlarından birisiydi. Yeraltı zenginliklerini %'80 oranında Çin'e ihraç eden Türkmenistan, fiyatların düşmesinden dolayı personeline maaş ödemekte zorlanmıştır. Bu yaşanan sorunların temelinde ise doğal gazın büyük oranda Çin'e ihraç edilmesi yani tek pazarın bir ülke olmasından kaynaklanıyordu. (Marszewski, 2018:1-3)

Ekonomik olarak bir nevi Çin'e bağlı olan ülke aynı zamanda da Çin'den birçok alacağı da vardı. Döviz krizinden ve doğal gaz fiyatlarının düşmesinden kaynaklı ülkenin kaynaklarını sarsılmış, zor durumda kalan Türkmenistan Hükümeti Çin'den yardım talep etme durumuna kadar gelmişti. Ovezdyrdyev'in demesine göre, Çin'in bölgeye hâkim olmak ve Çin dilinin yaygınlaşmasını sağlamak gibi hedefleri olduğundan Türkmenistan Çin'e bu noktada müracaat etmemiştir. Çin birçok alanda ülkeye ortaklıklar teklif etmiş, Çin'e bağımlı olmaktan korkan Aşkabat Hükümeti ekonomik sorunlara rağmen Çin'den gelen teklifleri reddetmiştir. (Ovezdyrdyev, 2019: 357-368).

2014 yılında Türkmenistan yüksek oranında Çin'e doğal gaz ihraç ederken ton başına yaklaşık 504 dolar alıyordu. Fakat bu rakam 2017 yılında ise 267 dolara kadar düşmüştü. Bu durum ise Türkmenistan'da ciddi oranda döviz sıkıntısı oluşturdu. İhraç edilen malları dolar üzerinden gerçekleştirdiği için yüksek oranda fiyatların düşmesi ülkenin ekonomisini derinden sarsmıştı. (Marszewski, 2018:1-6).

2.3.6. Yıllık İthalat ve İhracat Anlaşmaları

Türkmenistan'ın ithalat ve ihracatı gittikçe artmakta olan ülkelerin başında gelmektedir. Ülkenin %'80'i çölden oluşması yüzünden Türkmenistan'ın tarım ve üretime çok elverişli bir toprağa sahip olmadığını görüyoruz. Fakat buna rağmen ülkenin tarımdan gelen geliri ortalama %'15 seviyesindedir. Ayrıca Türkmenistan'ın %'20 kesiminde üretilen tarımsal ürünler ülke halkının ihtiyaçlarını temin etmekle birlikte yurt dışı ülkelere de ihraç etmektedir. Türkmenistan Orta Asya Ülkeleri'nin arasında en çok pamuk üreten ülkelerin arasında olması, Türkmenistan'ı Orta Asya Ülkeleri arasında en

büyük pamuk ihracatçısı konumuna getirmiştir. Bunun dışında da ülkede buğday, patates, domates, üzüm ve karpuz gibi tarımsal gıdalar çok yetişmektedir.

Diğer önemli bir hususta Türkmenistan'ın yüksek oranda petrol üretmesidir. Ülke en çok doğal gaz üretimi ile bilinirken bunun yanı sıra petrol üretiminde de oldukça yüksek orana sahiptir. Ülkede genel petrol üretimi Merv ile Lebap vilayetinde olmakla beraber diğer vilayetlerde dahi işlenmiş petrol üretimi başlanmıştır.

Pürliyew'e göre, Türkmenistan'ın ürettiği pamuğun çoğu başta Türkiye olmak üzere Çin'e ihraç edilmektedir. Türkiye, tekstil alanında geliştiği için pamuğa olan ihtiyacının bir kısmını Türkmenistan'dan ithal ederek sağlamaktadır. Çin'de ise ince ipeğe olan ihtiyacından dolayı pamuk ihtiyacını Türkmenistan'dan sağlamaktadır. Bildiğimiz gibi Çin ile Türkmenistan arasında ticari alandaki anlaşmalar 1994 yılında başlamış ve iki ülke arasından yapılan ticaret oranı ortalama yıllık 11 milyon dolar civarında gerçekleşiyor. Fakat bu rakam 1999 yılında ise yaklaşık 19 milyon dolara kadar yükseliyor. 1999 senesinde Türkmenistan Çin'e ortalama 5 milyon 195 bin dolarlık mal ithal ederken Türkmenistan Çin'den 13 milyon dolarlık mal alıyor. (Pürliyew B.2015: 95-103).

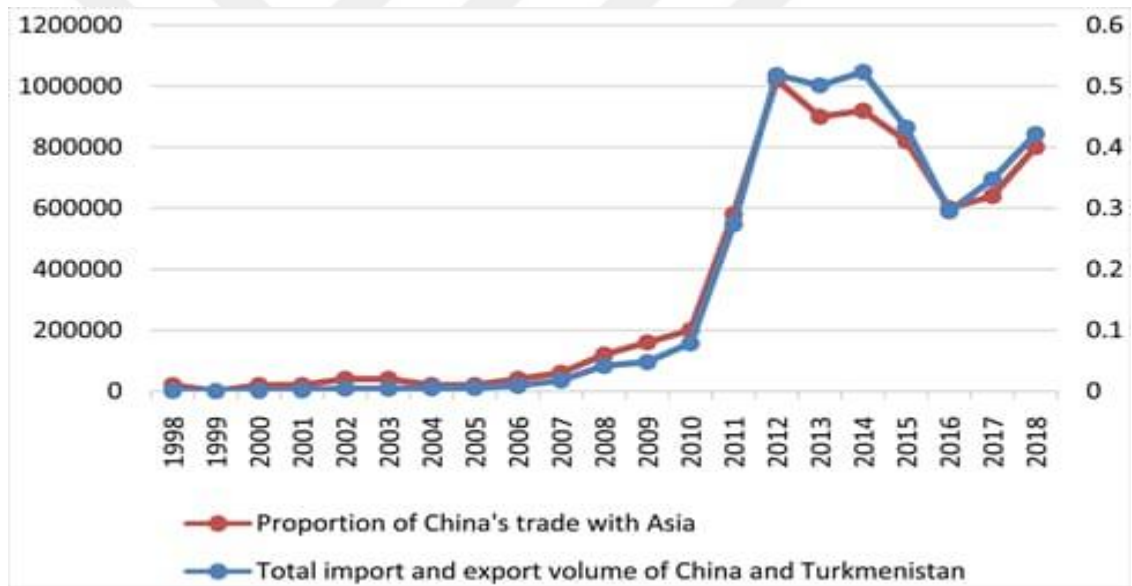
Tablo 1.1: Türkmenistan'ın Yıllara Göre Çin İle Olan Toplam İthalatı

Year	Total imports from Turkmenistan by China	Proportion of China's total imports from Turkmenistan to China's imports from Asia	Year	Total imports from Turkmenistan by China	Proportion of China's total imports from Turkmenistan to China's imports from Asia
1998	0.0222	0.003	2009	0.3873	0.006
1999	0.0202	0.002	2010	10.4452	0.125
2000	0.0406	0.003	2011	46.9317	0.467
2001	0.0122	0.001	2012	86.7338	0.835
2002	0.0074	0.000	2013	88.9326	0.816
2003	0.041	0.002	2014	95.1616	0.877
2004	0.1389	0.004	2015	78.2766	0.82
2005	0.1908	0.004	2016	55.633	0.614
2006	0.1601	0.003	2017	65.7	0.652
2007	0.5014	0.008	2018	81.19	0.801
2008	0.2844	0.004			

Kaynak: Kovus Ovezdurdyev, Baoming Zhang, 2020

İki ülke arasında ticaret anlamındaki iş birliği ve ihracat ve ithalatın artması 1 Temmuz 1997 yılında Hong Kong'un Çin'e geçmesinden sonra başlıyor. 1996 yılında Aşkabat'ın istatistik verilerine göre Çin'in Şia'n şehri ile Aşkabat'ın arasında yapılan ticaret hacmi ortalama 13 milyon doları buluyor. Aynı yılın devamında Türkmenistan'dan Şia'n şehrine 10 milyon dolarlık mal ihraç edildi. Askarova'ya göre, Türkmenistan Şanghay'dan 30 milyonluk malı ithal etti. Çin Aşkabat'a bağımsızlık yılından başlayıp 2000 yılına kadar ortalama 280 milyondan ziyade Çin Yuan'ını Türkmenistan'a borç para olarak verdi. Çünkü ülkenin bir an önce gelişmesine maddi borç para vererek iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştu. Aşkabat'a verilen borç paralar ise Çin'in ihtiyacı olan malları yine Türkmenistan'dan mal temin ederek tamamlamıştı. (Askarova, 2020:208-242).

Görsel 1.3: 1998- 2018 yılları arası Çin'in Türkmenistan'dan İthalatı

Kaynak: Kovus Ovezdurdyev, Baoming Zhang, 2020

Türkmenistan daha önce de bahsettiğimiz gibi en çok doğal kaynaklar olmak üzere ipek, pamuk, deri, dokulu ipler ve kimyasal ürünleri ihraç etmektedir. Aynı şekilde de Çin'den sağlık malzemeleri ve halkın günlük hayatını idame etmek için kullandığı araçları ithal etmektedir. Çin ile Türkmenistan arasındaki ithalat ve ihracat hacmi 2000'li yılların başından itibaren çok daha farklı bir boyuta gelmiştir. 2000-2009 yılı arasında yapılan ticaret daha önceki yıllara kıyas ettiğimizde %'40 oranında arttığını görüyoruz.

Yapılan ticaret hacmi ortalama 1,5 milyar doları bulmuştur. Bundan dolayı Türkmenistan'ın yurt dışı ülkeleri ile yaptığı ticarete Çin'in yeri dördüncü sırada yer almaktaydı. Bunun başlıca nedenlerinin birisi o yıllarda Türkmenistan en çok Türkiye ve Rusya gibi ülkeler ile ticaret yapmaktaydı. Hatta Türkmen doğal gazını en çok Rusya'ya ihraç etmekteydi. Fakat Türkmenistan Çin arasındaki ticaret gittikçe artmış hatta 2009-2010 yılları arasında iki ülkenin ticareti %'57 seviyesinde artmıştı.

Tablo 1.2: Türkmenistan'ın Çin ile Olan Yıllık İhracat Ve İthalatı

Year	Total import and export volume of China and Turkmenistan	Proportion of China's trade with Asia	Year	Total import and export volume of China and Turkmenistan	Proportion of China's trade with Asia
1998	1251	0.01	2009	95,744	0.08
1999	949	0.00	2010	156,964	0.10
2000	1616	0.01	2011	547,734	0.29
2001	3271	0.01	2012	1,037,250	0.51
2002	8752	0.02	2013	1,003,090	0.45
2003	8292	0.02	2014	1,047,044	0.46
2004	9844	0.01	2015	864,313	0.41
2005	10,996	0.01	2016	590,177	0.30
2006	17,858	0.02	2017	694,520	0.32
2007	35,268	0.03	2018	843,651	0.40
2008	83,038	0.06			

Kaynak: Kovus Ovezdurdyev, 2020

Türkmenistan'ın ise aynı yıllarda ihracatı %'68 oranında artmış ve ithalatı ise %'42 oranına düşmüştü. İki ülkenin ticareti 2007-2013 yılları arasında ise ortalama %'20 artmış ve yapılan ticaret hacmi 10 milyar doları bulmuştu. Bu rakam ise iki ülke arasında yapılan en büyük ticari hacme ulaşmıştır. Türkmenistan ise gittikçe Çin ile olan ticari bağımlı 2000 yılından sonra güçlendirmeye doğru adımlar atmıştır. Duran'a göre 2014 yılına geldiğimizde 9 milyar 454 milyon dolar ticari hacimle Türkmenistan'ın en büyük ticari ortağı Çin olmuştur Bununla birlikte iki ülkenin ekonomi uzmanları iki ülke arasında 20 milyar dolarlık bir kapasite olduğu üzerinde mutabık kalmışlardır. (Duran, H. 2016: 9-12).

Günümüze kadar Türkmenistan'ın Çin'e ihracatı, başta doğal gaz olmak üzere pamuk, kimyasal ürünler, ipek, ip, deri, tuz, kibrit, inşaat malzemeleri ve buna benzer ürünlerden oluşmaktadır. Türkmenistan'ın Çin'den ithal ettiği ürünler oldukça fazladır. Ürünlerin başında elektronik cihazlar olmak üzere, lokomotif, tren, araba parçaları, elektronik makineler, yük vagonları, demir yol teknolojisi ve parçaları, mobilya parçaları ve plastik ürünleri gelmektedir. En çok da son yıllarda demir yol alanında birçok malzeme ve parçaları ithal edilmiştir. Genel olarak Türkmenistan'ın ekonomisine bakacak olursak 1999-2008 yıllarında yaklaşık %'16'lık büyümeyi elde etmişti. Fakat 2009 yılına geldiğimizde ise küresel krizin etkisinden dolayı %'5 oranında ülkenin ekonomisinde düşüş yaşandığı görülüyor.

Aşkabat 2010 senesinde ekonomisini %'10'luk artışla toparlamıştı. 2010-2014 yılları arasında petrolün artmasıyla petrolden gelen sayesinde sağlanan büyüme %'12 olmuştur. Fakat Türkmenistan'ın ekonomisi 2015 yılında ortalama %'6 oranında bir büyüme ile devam etmiştir. 2019- 2020 yılları arasında pandemi koşullarında ise ortalama %'2'lik oranda artış göstermiş fakat küresel salgının azalmasıyla ileride yüzde 5-6 oranında artış göstereceği öngörülmektedir. Bununla birlikte 2021'de ülkenin ekonomisi ihracat gelirlerinden 6,2 bandında büyüme elde etti. 2022 sonuna doğru çok daha büyük ekonomik büyümenin gerçekleşmesi beklenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN'İN ORTA ASYA'DAKİ VARLIĞI VE TÜRKMENİSTAN

3.1.Çin'in Orta Asya Üzerindeki Politikası ve Türkmenistan

Çin Halk Cumhuriyeti uzun yıllar Orta Asya Ülkeleri ile ikili ilişkiler kurmak isteyen bölgedeki en büyük devlettir. SSCB döneminde de Orta Asya ülkeleri ile dolaylı yoldan ilişkilerini devam ettiren Çin, Orta Asya Devletleri'nin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra doğrudan ikili ilişkilerini geliştirmiştir. Orta Asya Ülkeleri'nden başta Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan olmak üzere Çin Halk Cumhuriyeti'ne sınırı olan ülkelerdir. Bundan dolayı Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetler ile ikili ilişkileri geliştirmek Çin için önem arz etmektedir. Ayrıca bu bölge ülkeleri Çin'in modernleşmesinde ve jeopolitik konumu açısından da önem arz etmektedir. Çin'in bu ülkeler ile ikili ilişkilerini geliştirmek istemesindeki amacı uzun yıllar Rusya'ya bağlı olan Orta Asya'yı Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki etkisini azaltmaktır. Bundan dolayı bölge ülkelerin bağımsızlıklarını bir hafta gibi kısa bir süre içinde tanımıştır. 2 Ocak'ta Özbekistan'ın bağımsızlığını kabul ederken, 6 Ocak 1992 yılında Türkmenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır.

Çin'in Orta Asya Ülkeleri ile ekonomik bağına güçlendirmek isteyerek bölgede, batı ülkelerine karşı ekonomik olarak üstünlük sağlamaktır. Bu sebeple Çin, Orta Asya ülkelerinde ekonomik ilişkilerini gittikçe yaygınlaştırmaya başlamıştır. Bölge ülkeleri ile ekonomik iş birlikteliğini geliştirmek isteyen Çin, dünya genelindeki ticari ağını genişletmek istemekteydi. Çin'in Orta Asya ülkeleri üzerindeki izlediği politikanın ekonomik amacı, bölgede batı ülkelerine ve diğer ülkelere karşı ekonomik gücü elde tutmak istiyordu. Çin bölge ülkelerine ekonomik yatırımlar yaparak kimi ülkelere de ekonomisinin gelişmesi için maddi para yardımında bulunmuştur. O dönemde Kazakistan ile ciddi iş birlikteliklerine dahi girişmiştir. Bunun yanı sıra diğer bölge ülkeleri ile de ikili ticaret ağını kuvvetlendirmek için görüşmeler gerçekleştirmiştir. (Zhuangzhi, 2007:1-23).

Uzun yıllar Rusya'nın yönetiminde kalan Orta Asya ülkeleri, ekonomik ve halkın maddi gelir düzeyleri noktasında ciddi sıkıntılar yaşamıştı. Bağımsızlığını elde eden Orta Asya Ülkeleri ekonomik olarak kendini toparlamak için hızlı bir çalışma içine girmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti bu dönemde bölge ülkelerinden enerji ihtiyacını karşılayarak ekonomik olarak birçok yatırımlar yapmıştır. Türkmenistan ise o dönemde Kazakistan'dan sonra enerji alanında Çin ile birçok anlaşmalar yaparak ikili ilişkilerini bu şekilde geliştirmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya ülkeleri üzerinden yürüttüğü politikanın bir diğer yönü ise, Orta Asya üzerinden batı yönüne doğru açılmaktı. Fakat Çin Komünist Partisinin bu faaliyetlerinin dışında politik olarak güttüğü amaçlarının arasında bölgede karışıklıklar çıkartarak Çin'in birliğini ve bölgedeki hakimiyetini arttırmaktı. Bundan dolayı batı bölgesindeki Uygur Türklerine karşı sürekli zorluklar çıkarmaktadır. Çin'in politik olarak planladığı bu amaç eğer engellenmezse uzun vadede Uygur Türkleri üzerinden Orta Asya ülkeleri için iç karışıklıklara neden olabilir. Bu şekilde Çin'in ekonomik ve politik olarak bu bölge ülkelerinde hakimiyetini daha da artırarak amacına ulaşmaktır. Çin'in politik olarak taşıdığı bu amacının önündeki en büyük engel Rusya idi. Her ne kadar Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile bir fiziki bağı kalmasa da bu ülkelerdeki nüfuzunu kaybetmek istemiyordu. Böylelikle Çin bölgede en çok Sincan Uygur Otonom Bölgesi (SUOB) üzerinde yoğunlaşarak uzun vadeli planlarından vazgeçmemektedir. (Salman, & Özbay, 2019: 317-328).

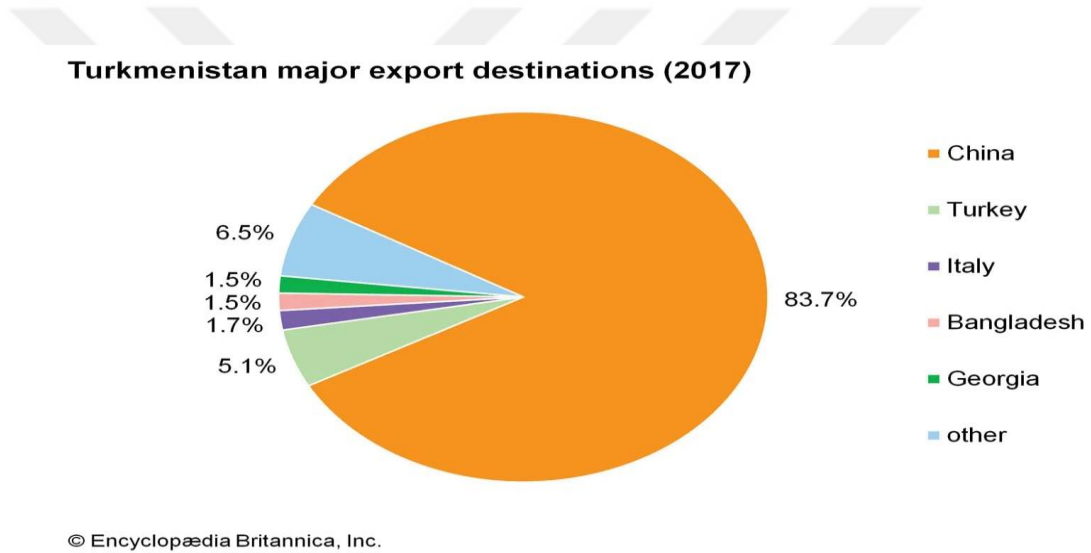
Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya ülkeleri üzerinden yürüttüğü politikanın temelinde ise ekonomik birçok antlaşmalar yapmasıdır. Bölge de hakimiyetini arttırmak isteyen Çin düzenli olarak bu ülkelere resmi ziyaretler düzenliyordu. Resmi ziyaretler esnasında ülkelere maddi yardımlarda bulunarak kendi amaçları doğrultusunda bölge ülkelerinden karşılıklı yardım istiyordu. Çin'e karşı verilen bütün tavizlerde Çin hep başarılı olmuştu. Çin'in uzun yıllar Orta Asya ülkeleri üzerindeki planlarının olduğunu gösteriyor. İlk ilişkilerini 1992 yılında geliştirerek daha sonraki yıllarda da ticari ve ekonomik bağlarını devam ettirmiştir. Hatta 1994 yılı Çin'in Orta Asya Ülkeleri'ne politik ve ekonomik yatırım yılı olarakta bilinir. SSCB döneminde ise Orta Asya üzerinden yürütmek istediği planları gerçekleştirememiştir. Bundan dolayı 1994 yılı Çin'in Orta Asya planlarının hayata geçirilmeye başladığı yıl olarak da biliniyor. (Dwivedi, 2006:3-22).

Çin 1994 tarihinden itibaren Orta Asya Ülkeleri ile iş birliğini geliştirmeye başlamıştı ve bu Çin için başarılı bir adım olmuştu. Çünkü bu ilişkiler Çin'de bir nevi batı ülkelerine doğru yaklaşma olarak da yankı bulmuştu. Çin'in meşhur yazarlardan Ni Guoliang'ın ele aldığı bir yazısında Orta Asya Ülkeleri ile iş birlikteliğin Çin için ne kadar önemli olduğunu ve batıya açılmanın da önemini açıklamıştır. Aslında Ni Guoliang'ın yazısında kastetmek istediği mananın bir veçhi İpek Yolu sayesinde Batı ülkelerine mal

göndermek olduğunu söylüyor. İpek Yolunun en önemli geçiş noktası da Orta Asya ülkeleridir.

Çin Devlet Başkanı Li Peng İpek Yolunun Orta Asya Ülkeleri'nden Batı Ülkeleri'ne doğru açılmasını artık devlet 'in en önde gelen politikalarından biri olduğunu vurguluyor ve görüştüğü liderler ile bu konu hakkında müzakere ediyordu. Bu yolun tekrardan kullanılabilir hale gelmesi Orta Asya Ülkeleri için de büyük önem arz etmekteydi. Orta Asya Ülkeleri'nin Pasifik Ülkelerine doğru kolay gidebilmesi için bir köprü vaziyetini görecekti. Bundan dolayı Çin sürekli olarak Orta Asya Ülkelerine yönelik politikası doğrultusunda olumlu diplomatik ilişkiler sergilemiştir. (Alperen, 2018: 17-38).

Görsel 1.4: 2017 yılında Türkmenistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti'ne Olan İhracatı

Kaynak: Encyclopedia Britannica, Inc, 2017

Çin'in bu bölgelere olan ilgisi her geçen gün artmaktaydı ve ekonomik olarak sürekli Orta Asya Ülkelerinin gelişmesini sağlıyordu. Mesela, günümüzde Türkmenistan'ın ekonomisi %'80 oranındaki Çin'e ihraç ettiği doğal gaz sayesinde ayakta kalmaktadır. Bunun gibi diğer ülkelerde en çok Çin ile ekonomik ve ticari iş birliği halinde olduğu için ekonomilerinin büyük kısmı Çin ile yaptığı ticari ilişkilerine bağlı bir konuma gelmiştir. 1998 yılından itibaren bu bölgeler ile ekonomik bağı güçlendirmek isteyen Çin, iş adamları ile bölgeye akın etmiştir. Türkmenistan ve Kazakistan ise bu noktada yeraltı zenginlikleri sayesinde Çinli iş adamlarını en fazla bölgeye çeken ülkelerdir.

Çin'in uzun yıllardır Orta Asya ülkeleri üzerinde geliştirdiği planların altında Çin uzmanlarının emeği büyüktür. Çinli uzmanlar hükümete Orta Asya noktasında yapılabileceklerini şu şekilde ifade etmektedir. Orta Asya ülkeleri ile stratejik ilişkileri geliştirerek batı kapısını açarak Çin'in bölgedeki rolünü arttırılabilir. Aynı zamanda da Doğu Türkistan meselesinden dolayı dünya ülkeleri tarafından kınanan Çin'in bölge ülkeleri ile iyi bir stratejik ilişkilerini geliştirmesiyle uluslararası arena da barışçı rolünü arttırılabilir. Orta Asya'nın Çin'e sınırı olmasından kaynaklı ortaya çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlıkların önünü alarak, bölge ülkeleri ile iyi geçinme politikasını yürütmüştür. (Aydın, 2015:1-11).

Çin'in strateji uzmanları tarafından önerilen diğer noktalardan birisi de Orta Asya Ülkeleri'ndeki ekonomik kalkınmaya destek vererek ülkenin kuzeybatı kısmının canlanmasını sağlamaktır. Orta Asya ülkeleri ile ticari ve ekonomik bağın güçlenmesi için diğer bir önemli noktaların başında da bölgede hüküm süren Rusya ile iyi geçinme politikasını yürüterek Çin'in kendi emellerine ulaşmasını sağlamak. Ayrıca uzmanlar, Orta Asya'nın enerji kaynaklarından faydalanabilmek için bölgedeki şirketler ile iş birliği haline girerek, bölge ülkelerinin ekonomik kalkınmasına destek vermek gibi noktaların önemli olduğunu belirtmişlerdir. Başta enerji ilişkilerini geliştirdikten sonra diğer alanlarda da ikili ilişkileri geliştirme yönünde adımlar atmak Çin ve bölge ülkelerinin istikbaldeki ilişkilerinin daha da artması açısından önem arz etmektedir. Özellikle ticari, eğitim, sağlık, turizm ve teknoloji gibi alanlarda iş birliği halinde olmak daha da önemlidir.

Orta Asya Ülkeleri jeostratejik konumu itibarıyla dünyanın en zengin bölgeleri sayılır. Yeraltı zenginlikleri açısından dünyadaki en verimli ve dikkatleri üzerinde barından coğrafi alanlardan bir tanesidir. En çok da günümüzde Orta Asya Ülkeleri'nden Türkmenistan, petrol ve doğal gazıyla dünya ülkeleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Çin bundan dolayı bu bölgelerle olan ilişkilerini sürekli sıcak tutmaya çalışmıştır. Adıbelli'ye göre, Türkmenistan'a kıyısı olan Hazar Denizi ile Orta Asya ülkeleri Çin'in ulusal çıkarları yönündeki önemi büyüktür. Çin'in Orta Asya ülkelerine verdiği önemin başında bölgenin enerji kaynakları noktasında zengin kaynaklara sahip olmasıdır. Bundan dolayı bu bölgelere jeostratejik ve jeopolitik açısından önem vermektedir. (Adıbelli, 2008).

Çin Orta Asya'da en çok iş birliğini Türkmenistan ve Kazakistan ile yapmaktadır. Türkmenistan'dan doğal gaz ihtiyacını temin ederken, Kazakistan ise Çin'in petrol ihtiyacını temin etmektedir. Çin bölgedeki Hazar Denizi'ne olan ilgisini her geçen gün artırmaktadır. Hazar Denizinde bulunan yüksek orandaki doğalgaz kaynaklarında pay almak istemektedir. Hazar Denizi'ndeki kaynaklara ulaşmak içinde Türkmenistan ile yoğun iş birlikteliğini sürdürmektedir. Çin bölge ülkelerinde bulunan yeraltı zenginliklerin, batı tarafı yerine doğu tarafına çevirme noktasındaki politikasını başarılı bir şekilde yürütmektedir. Fakat Çin'in Orta Asya ülkelerinden ithal ettiği enerji kaynakları ileride, bölge ülkeleri için tehlike arz etmektedir. Çin'de nüfusun kalabalığından enerji tüketimi oldukça fazladır. Türkmenistan'da enerji kaynakları bol olmakla birlikte Çin'e yüksek miktarda enerji ihraç etmektedir. Türkmenistan'ın uzmanları ülkenin enerji kaynaklarının ileride azalmasına neden olacağını söylemektedirler. (Ülker, 2021:86-88).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya politikasını üç noktada özetleyecek olursak en başta enerji, güvenlik ve turizm gelmektedir. Enerji noktasında günümüzde en çok enerjiye ihtiyacı olan ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik açısından ise Doğu Türkistan meselesinden dolayı Orta Asya Ülkeleri ile sürekli güvenlik noktasında iş birlikteliğini sürdürmeye çalışıyordu. Çünkü Doğu Türkistan'da Kazak ve Kırgız milleti de varlığını sürdürmektedir. Bundan dolayı da Doğu Türkistan'a olan baskısını azaltarak Türkmenistan üzerinden Çin'e uzanan boru hattının inşasını Doğu Türkistan üzerinden geçirerek bu bölgenin de enerji ihtiyaçlarını bu şekilde temin ederek güvenlik noktasındaki adımlarını atmıştı

Çin'in Orta Asya Ülkeleri arasında, Türkmenistan ile olan ilişkileri 1994 yılından itibaren çok farklı boyutlara taşınmış durumdadır. Çünkü dünya genelinde yaşanmakta olan enerji kaynakları sorununu Çin Türkmenistan ile çözüme kavuşturmuştur. 1994 yılında Li Peng'in Türkmenistan'a resmi ziyareti esnasında yaptığı anlaşmaların başında enerji gelmektedir. Saparmurat Niyazov ile bu noktada görüşmeler gerçekleştiren Li Peng Türkmenistan üzerinden Çin'e doğru Türkmen doğalgaz boru hattının inşası noktasında anlaşmışlardır. Doğalgaz boru hattı sayısı 2009 yılından sonra iki ülke arasında daha da artmıştı. Açılışa Türkmenistan ve Çin devlet başkanları olmakla birlikte Kazakistan ve Özbekistan'ın Devlet Başkanları dahi iştirak etmişlerdir. Çin Halk Cumhuriyeti daha sonraki yıllar da doğal gaz boru hattının tam kapasite ile çalışmaya

başlamasıyla Türkmenistan ile doğalgaz işletmeciliği noktasında anlaşmaya vardılar. Çin'in en büyük doğalgaz şirketi CNPC ile Türkmen doğal gaz şirketleri ile çalışmaya başladılar. (Alperen, 2018:5-6).

Türkmenistan ile Çin arasındaki ikili ilişkilerin gelişmesine neden olan sebeplerden birisi de Hazar Denizi'nin statüsüdür. Çin, Hazar'da bulunan enerji kaynaklarına talip olmuştur. Çin Hazar Denizi politikasını başta Kazakistan ile yürütmüştür. Çin 1997 yılında Hazar'ın enerji pazarına Kazakistan sayesinde dahil olmuştur. Hazar Denizi bölge de önemli bir konuma sahiptir. Çünkü Avrasya'nın gözü olarak bilinir. Orta Asya'daki enerji kaynaklarını Avrupa'ya ihraç etmek için Hazar Denizinin statüsü bölge de önem arz etmektedir. (Duran, & Pusevsuren, 2016:281-294).

Çin'in Hazar Denizi üzerinden enerji nakli, Avrupa ülkeleri ve ABD için endişe verici bir hal almıştır. ABD bölgedeki enerji kaynaklarını özellikle Hazar Denizi üzerindeki enerji kaynaklarına sahip olmak istiyordu. Çin'in Hazar Denizi üzerinden enerji pazarlaması bir nevi ABD ile olan ilişkilerine zarar vermekteydi. ABD ise Çin Halk Cumhuriyeti'ni sürekli olarak enerji anlamında zayıflatmak istiyordu. Fakat buna pek muvaffak olamadığından dolayı bölgede milliyetçilik faaliyetini başlatarak küçük milletli devletler oluşturmaktı. Bu durum ise Çin açısından tehlike arz ediyordu. Çin Orta Asya Ülkeleri ile olan birçok anlaşmasında başarılı olmuş ve en önemli başarılarından birisi de Kazakistan'da askeri üs kurmasıdır. Böylelikle ABD'nin planlarına karşı kendi güvenliğini temin etmiştir. Türkmenistan ise Çin'in askeri üs kurmasına engel olmuştu. (Uğrasız, 2002:2-11).

3.2. İki Ülke Arasındaki İleriye Yönelik Hedefler

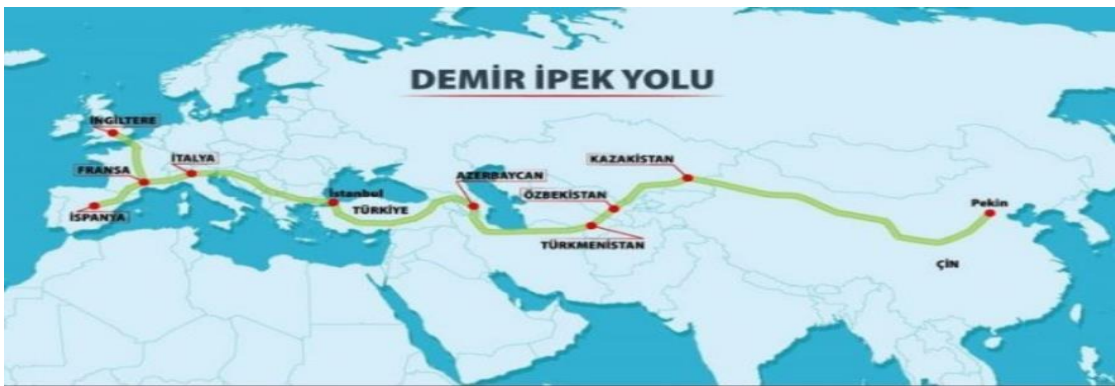
Türkmenistan ile Çin arasında geçmişten günümüze kadar birçok alanda iş birlikteliği olmuş ve birçoğu da hayata geçmiştir. İstikrarlı politika izleyen Türkmenistan ve Çin, ekonomik ve ticari alanlar başta olmak üzere diğer alanlardaki ilişkiler de başarılı bir şekilde gelişmektedir. İki ülke arasında başlayan görüşmeler daha sonraki yıllarda stratejik ortaklık seviyesine kadar yükselmiştir. Doğalgaz alanındaki iş birliği bunun en aydın örneğidir. Türkmenistan ve Çin, ticari ve ekonomi ilişkilerini daha da geliştirmek için ileriye doğru hedefler belirleyerek onların hayata geçmesi yönünde adımlarını atmaktadır. 1992 yılı ile başlayan ikili ilişkiler 1994 yılında farklı bir boyut kazanmış ve

2000 yıllarına geldiğimizde iki ülke arasında birçok anlaşmalar hayata geçmişti. (Vladimir, & Alexei, 2015:176-185).

2009 yılından itibaren Türkmenistan'dan Çin'e doğru A, B ve C olmak üzere üç boru hattı inşası gerçekleşerek hayata geçmişti. Hatta bu boru hatları dünyanın en büyük doğalgaz taşıyıcı kapasitesine sahip boru hatları olaraktan bilinmektedir. İki ülke arasındaki birçok proje hayata geçmekle birlikte ileriye yönelik hedefleri arasında, taşımacılık alanındaki iş birliğini daha da arttırmıştır. Taşımacılık iki ülke arasında eskiden çok yaygın olmakla birlikte günümüz çağında da tekrardan canlandırılmaya çalışılıyordu. Buna örnek olarak, demiryolu taşımacılığında Çin'den Türkmenistan'a doğru demiryolu hattı döşenip Çin mallarının Orta Asya üzerinden Türkmenistan'a oradan da İran'a geçmesini sağlamağı planlamaktadır.

Demiryolu taşımacılığı ile 27 Aralık 2017 yılında ilk defa Türkmenistan üzerinden Tahran'a mal teslimatı yapıldı. Böylelikle "Demir İpek Yolu" projesi de hayata geçmiş oldu. İki ülke arasındaki hedeflerin sırasında demiryolu taşımacılığını yine Türkmenistan üzerinden Avrupa'ya demir yol hattı döşemek planları vardı. Bu projeye birçok ülke dahil olmasında rağmen hala bu projeye başlanamamıştır. Demir İpek Yolu olarak bilinen bu proje ilk önce Orta Asya Ülkeleri ve Türkmenistan'ın üzerinden geçip Azerbaycan ve Türkiye'ye oradan da Avrupa'ya, Çin mallarının ulaştırılması planlanıyordu. Böylelikle Çin'den Avrupa'ya yılda 1 milyondan fazla yolcu ve yaklaşık 6,5 milyon ton yükün taşınması gerçekleşmiş olacaktı. Bunun 2034 yılına kadar ülkelerin iş birlikteliği ile bitirileceği planlanmaktadır. (Akbulut, 2016: 39-101).

Görsel 1.5: Demir İpek Yolu Güzergahi

Kaynak: Entegre Lojistik Hizmetler, 2017

Türkmenistan ve Çin arasındaki diğer önemli projelerin birisi de Türkmenistan başlayıp Güney Kore ve Japonya arasındaki doğalgaz projesidir. Bu boru hattı ise uzunluğu itibarıyla dünyadaki en uzun boru hattı olup Özbekistan, Kazakistan, Doğu Türkistan, Çin, Güney Kore arasından geçerek Japonya’da sonlanması planlanan bir boru hattı projesidir. Ülkeler bu konuda anlaşmalar sağlayarak boru hattının inşasının başlaması için temelleri atmışlardır. Boru hattının çekilmesi uzun yıllar aldığı için günümüzde henüz bitmiş durumunda değildir. Bu projenin başlanmasına önderlik eden ülkelerin başında Türkmenistan ve Çin gelmektedir. Maliyeti yüksek olan bu projenin inşası devam etmektedir. (Ussanepesov, 2008:54-55).

Çin Türkmenistan arasındaki önemli hedeflerin birisi de online e- ticaretin iki ülke arasında yaygın hale gelmesidir. Günümüze kadar e-ticarete ve internet ortamından alışverişlerde Türkmenistan diğer ülkelere göre oldukça geri kaldığından Berdimuhammedov’un talimiyle iki ülke arasında e-ticaret anlaşmaları yapılmıştır. Günümüzde bu proje henüz hayata geçmemekle birlikte ona yönelik birçok alt yapı hazır hale getirildi. Bu hedefin gerçekleşmesi ile iki ülke arasındaki ticari ve ekonominin daha da artacağı düşünülmektedir.

3.3. İki Ülke Arasındaki Uygar Sorunu

Çin Halk Cumhuriyeti’ne bağlı olan Doğu Türkistan, uzun yıllardan beri itibaren baskı altında hayatlarını devam ettirmektedirler. Doğu Türkistan aslına bakacak olursak Uygar Türklerine bağlı olan bir millettir. Daha çok Kazak ve Kırgız Türklerinden oluşan Uygurlar, Çin’e sınır olmasından dolayı uzun yıllar Çin ile çatışmalar yaşamıştı. Çin’in askeri kuvveti ve nüfusu çok olmasından dolayı bölgeyi ele geçirmiş ve günümüze kadar hala tartışmalı bölgeler arasında yer almaktadır.

Doğu Türkistan ayrıca bölgede önemli konuma sahip bir yer olmasından dolayı Çin açısından önem arz etmektedir. Hatta Orta Asya Ülkeleri ile stratejik ilişkiler noktasından da Doğu Türkistan önemli bir bölgedir. Doğu Türkistan, Çin’in Orta Asya Ülkeleri’ne açılan bir kapı konumuna sahiptir. Doğu Türkistan yeraltı zenginlikleri açısından da oldukça zengin bir yer olması, Çin’in bu bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Hatta aynı millettten olan Orta Asya Ülkeleri’ne karşı Çin, bölge ülkeleri ile Şanghay İş birliği Teşkilatını kurmuştur. Özellikle bu devletlerle güvenlik antlaşmaları yaparak iç işleri noktasında karışılmaması yönünde karara imza atmışlardır. Bunun yanı sıra Çin,

bölgede izlediği politika ile Orta Asya Ülkeleri'ni de yanına alarak, Doğu Türkistan'ın ayrılıkçı gruplarına karşı mücadele vererek muvaffak olmuştur. (Durdyev, & Gömeç,1998: 319-364).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin yıllardır en önemli iki sorunu vardı. Bunlardan birisi Tayvan meselesi, diğeri ise Sincan Uygur Özerk Bölgesidir. Tayvan meselesinde Çin, diğerk ülkeler ile yaptığı anlaşmalarda Çin tarafında yer almalarını istemiş ve Orta Asya Ülkeleri, Çin'in yanında yer almıştı. Uygur Türk Bölgesi ülkenin iç ve dış politikadaki en önemli sorunlarından birisi haline gelmişti. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan meselesinde en çok ABD'yi suçlamaktadır. ABD bölgede Çin'e karşı farklı milletten olanları destekleyerek Çin'in bölgedeki hakimiyetini zayıflatmaktı. Doğu Türkistan Orta Asya Ülkeleri ile en uzun sınırı olan Özerk bir bölgedir. Hatta Çin Orta Asya Ülkeleri ile olan ekonomik iş birlikteliğini, Doğu Türkistan toprakları üzerinden gerçekleştirmektedir. (Dağcı, & Keskin, 2013:13-26).

Doğu Türkistan'da Müslümanlar, uzun zaman camilere gitmekte ve dini değerlerini yaşamakta zorluk çekmişlerdi. Çin Hükümeti bu noktada geri adım atmadığından Uygur Türkleri ile çatışma yaşamışlardı. 1990'larda birçok Doğu Türkistan vatandaşı Orta Asya bölgelerine yerleşmeye başlamış, fakat Orta Asya Ülkeleri'nde hayatını devam ettirmeye çalışan Uygurlar, Çin'e karşı faaliyetlerini sürdürmeyi devam ettirmişlerdir. O dönemde birçok Uygur, Türkmenistan'a gelip yerleşmişler ve oraları vatan edinmişlerdi. Çin Devlet Başkanı Li Peng, bu çatışmalara ve Çin aleyhine gösterilen olaylara karşın Doğu Türkistan bölgesindeki ekonomik, ticari, teknolojik ve birçok alandaki faaliyetlerini geliştirme kararı alarak bölgenin gelişmesini sağlamayı amaçlamıştır. Aynı zamanda da Orta Asya Ülkeleri ile bu konu da iş birlikteliğini sürdürüyordu.

Çin Hükümeti, daha önce de dediğimiz gibi Tayvan ve Doğu Türkistan meselelerinde tutumunu aynı şekilde devam ettirmiştir. Diğerk ülkeler ile yaptığı iş birlikteliğinde Tayvan'ı devlet olarak kabul etmemeleri noktasındaki görüşünü devam ettiriyordu. Doğu Türkistan konusunda ülkenin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi yönündeki kararını sair ülkeler ile anlaşmıştır. Hatta üzücü olan ise Çin Hükümeti, Doğu Türkistan'a Orta Asya'dan destek gelmemesi için Orta Asya Ülkeleri ile olan sınır kapılarını kapatmıştır.

Türkmenistan'ın Doğu Türkistan meselesindeki tutumu ise tarafsız kalmakla birlikte dünyanın herhangi bölgesinde zulüm gören milletlere karşı yardımda bulunacağını vadedmiştir. Türkmenistan, Doğu Türkistan'a desteklerini sürdürmekle birlikte Çin Hükümeti ile yaptığı enerji kaynakları noktasındaki antlaşmalarını da devam ettirmektedir. 90'lı yıllarda birçok Uygur vatandaşı, Türkmenistan'a yerleşerek vatandaşlık haklarını kazanmışlardır. Özellikle Türkmenistan, onlara ev ve iş noktasında destek olarak ülkede rahat yaşamalarını sağlamıştır. Türkmen vatandaşı pasaportu olmayanlara pasaport alana kadar yine aynı haklardan yararlanma imkanını sunmuştu. Türkmenistan'ın Çin ile bu noktada yaşadığı sorunların başında ülkeye gelen Doğu Türkistan vatandaşlarının aile ve akrabalarını ziyaret etmelerine izin vermemektedir. Bu sebeple Türkmenistan Çin Hükümeti ile uzun dönem anlaşmaya varamamıştır. 15-20 yıl sonra Türkmenistan'dan Doğu Türkistan'a aile ziyaretleri için gidenler olmuştu ve Çin yine ülkeye gelenleri sıkı bir takip altında tutarak kısa vadeli ülkeye girmelerine izin vermiştir.

3.4. Şanghay İş Birliğinde BDT ve Türkmenistan

Orta Asya ülkeleri ile Çin arasındaki jeopolitik ve jeostratejik ilişkiler bağımsızlık yıllarından sonra her geçen gün gelişmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti dünyanın diğer ülkelere kıyasen jeostratejik ve jeopolitik konumundan dolayı karışık bir ülkedir. Dünya'da en çok nüfusa sahip olması ve en çok ülke ile komşu olması hasebiyle karışık bir politika yapısına sahiptir. Çin Halk Cumhuriyeti ortalama 18 bin km deniz, 22 bin km karadan sınırı olan bir ülkedir. Çin'in ekonomik ve nüfus açısından bölgede güçlü bir yapıya sahip olması, komşu ülkeleri açısından hem tehdit hem de endişe vericidir. Bundan dolayı komşu ülkeler herhangi bir olumsuz olaya karşı Çin ile iş birlikteliğini devam ettirerek sorunları beraber çözmektedirler. Çin'in önemli ekonomik güce sahip olması, bölge ülkeler ile olan ilişkilerinin gelişmesine ve ticari ortaklığın artmasına neden olmuştur. Çin günümüzde en çok ticari ilişkilerini komşu ülkeleri ile yapmaktadır. Ticaret hacminin yaklaşık %'60 oranı, komşu ülkeleri ile olan ticarettir. (Yardımcı oğlu, & Koçarlan, 2012:163-174).

Çin uzun yıllar dış ülkeler ile olan ilişkilerinde kapalı bir yapıya sahipti. Fakat 2003 yılından itibaren Çin, yurt dışı ülkeleri ile bağında daha olumlu siyaset yöntemini izlemiştir. Hatta bölge ülkeleri ile yaptığı ticaret anlaşmalarında, komşularını zengin etmek, güven vermek ve iyi geçinme politikasını öne sürmüştür. Bu politikayı sürekli canlı tutmaya çalışmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya'daki başarılarının birisi

de ABD Orta Doğu Ülkeleri ile uğraşırken, Çin, Orta Asya Ülkeleri ile birçok alanda olumlu adımlar atmayı başarmıştır. Çin, Orta Asya'da askeri olarak mevcudiyetini sürdürmek yerine ekonomik faaliyeti öne sürmüştür. Çin, bölgede çok farklı ikili ilişkiler geliştirerek bölge ülkelerinin güvenliğini elde etmiştir. Ayrıca Çin, bölge ülkelerinde ekonomik ve güvenliği temin etmek gibi politika izlemesindeki neden bölgede askeri olarak en çok Rusya'nın sözü geçmekteydi. Bundan dolayı iyi geçinme ve ekonomik kalkınma politikasını öne sürmüştür.

Orta Asya Ülkeleri bağımsızlığını kazandıktan sonra, uzun yıllar sınır bölgelerinde tartışmalar yaşayarak bir türlü çözüme kavuşturamamışlardı. Orta Asya Ülkeleri'nin hepsinde sınır komşuları ile problem yaşamaktaydılar. Günümüzde de hala ufak çaplıda olsa ülkeler arasında anlaşamamazlıklar devam etmektedir. Bundan dolayı Kazakistan lideri Nazarbayev, bir konuşmasında uzun yıllardır yaşanan bu sorunun çözülmesi için birlikte hareket etmenin ve görüşmeler gerçekleştirmenin önemli olduğunu vurgulamıştı. 1996 yılında Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Yeltsin'in Çin'e gerçekleştirdiği resmi ziyareti esnasında Orta Asya Ülkeleri Liderleri de bir araya geldiler. Bu şekilde 26 Nisan 1996 yılında Şanghay bölgesinde gerçekleşen görüşme sayesinde ülkeler arasında birçok anlaşmaya imza atılmıştır. İlk önce Rusya Çin ilişkileri noktasında imzalar atılmış daha sonra Orta Asya Ülkeleri arasında barış anlaşması noktasında imzalar atılmıştır. Böylelikle bu görüşmenin adı Şanghay Beşlisi olarak anılmaya başlanmıştır. Şanghay Beşlisi'nin gerçekleştirdiği zirve, dünya basınında da büyük bir yankı uyandırmıştır. Çin ile Rusya aynı zamanda da BMGK'nin daimî iki üyelerindendir. (Altundağ, 2016:99-124).

Şanghay Beşlisi'nin Orta Asya Ülkeleri'nde güvenliği oluşturacağı düşünülmüyordu. Bundan dolayı liderler bir araya geldiklerinde güvenlik meselelerini sürekli görüşmekteydiler. Şanghay Beşlisi görüşmelerinde ülkeler bölgede bölgeye zarar verecek faaliyetlere karşı iş birliği halinde olmak, çok kutuplu dünya vurgusunu ve iç işlerine karışmamak gibi meseleleri müzakere etmişler. 5 Temmuz 2000 senesinde bu beş ülke Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de bir araya gelerek, bu toplantının daha da genişletilmesi noktasında görüşmeleri müzakere etmiş ve diğer Orta Asya ülkelerinin de katılmasını istemiştir. Toplantıda Çin Hükümeti Devlet Başkanı Jiang Zemin Türkmenistan ve Özbekistan'ın da bu toplantıya katılması için devlet başkanları ile görüşmeler gerçekleştirmişti.

15 Haziran 2001 yılında bu toplantıya ve Şanghay beşlisine Özbekistan'ında resmi bir şekilde katılmasıyla Şanghay İş birliği Örgütüne dönüşmüştür. Özbekistan'ın da katılmasıyla ülkeler arasında güvenlik ve ekonomik iş birlikteliği daha da artmaya başlamış ve uluslararası arenada Şanghay İş birliği Örgütü Avrasya ülkelerinde büyük yankıya neden olmakla birlikte Orta Asya'nın sorunlarını çözme noktasında da büyük öneme sahip olmuştur. Şanghay İş birliği Örgütü ilk Çin'de başlayarak daha sonra Rusya'da, Kazakistan'da, Kırgızistan ve Bişkek'te toplantılar gerçekleşmiştir. Toplantıda alınan kararlar arasında, örgütü hedef almayan uluslararası örgütlerle iş birlikteliğine hazır oldukları da belirtilmiştir. (Özdaşlı, 2012:1088-122).

Şanghay Beşlisi olarak Orta Asya'nın sınır güvenliklerini temin etmek için ortaya çıkan örgüt daha sonraki yıllarda Şanghay İş birliği Örgütüne dönüşmesiyle örgütün işlevsel vazifesi ve rolü değişmeye başlamıştır. Sınır güvenliklerini sağlamak olarak başlayan anlaşmalar daha sonra ticari, ekonomik, siyasi ve istihbari olarak birçok alanda da iş birlikteliklerine dönüşmüştür. Bu örgütün kurulması ile Çin'e bölgeden gelebilecek tehditlerin azaltılması noktasında önemli adım olmuştur. Bu şekilde Uygur sorunu da her geçen gün kontrol altına alınabilir bir hale gelmiştir.

Türkmenistan Şanghay İş Birliği Örgütüne gözlemci statüsünde katılmaya devam etmektedir. Çin Devlet Başkanı daha önceki yıllarda Türkmenbaşı ile görüşmeler gerçekleştirerek, Türkmenistan'ın ŞİÖ'ne katılmasını istemiştir. Fakat Türkmen lider, 1995 yılında elde ettiği "Daimî Tarafsızlık" ilkesini öne sürmüş ve bu ilkenin gereği Türkmenistan'ın dünya genelinde oluşan uluslararası örgütlere katılma hakkına sahip olmadığı bildirmiştir. Bundan dolayı Türkmenistan her daim ŞİÖ'ye gözlemci statüsünde katılmaya devam etmektedir. Yine Türkmenistan, ülkeler arasındaki bu tarz iş birlikteliğine katılarak, ülkeler ile ikili görüşmeler ve iş birlikteliğini devam ettirmektedir. Tarafsızlık ilkesinden dolayı bu tarz örgütlere doğrudan katılmamakla birlikte dolaylı yönden sürekli iştirak etmeye çalışıyor. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından onaylanan ülkenin tarafsızlık ilkesinin şartlarından dolayı herhangi bir birliğe veya örgüte doğrudan katılamamaktadır. Bundan dolayı birçok teklif gelmesine rağmen Türkmenistan, Şanghay İş birliği Örgütünde yer almamıştır. Aynı şekilde de Türk Konseyi İşbirliğine de hep gözlemci statüsü ile katılmıştır. (Erol, & Başaran, 2021:402-432).

3.5. Türkmenistan ve Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Türkmenistan ve Çin arasındaki doğalgaz iş birliği Saparmurat Niyazov zamanından başlamaktadır. Niyazov döneminde birçok projelere imza atılmış ve hayata geçmesi için adımlar atılmıştı. Bu yapılan anlaşmaların başında Türkmenistan'dan Çin'e doğru doğalgaz boru hattının inşası vardı. Çin, bildiğimiz gibi Türkmenistan'ın en büyük enerji ortağıdır. Ayrıca Çin dünyada en çok enerji kaynaklarını tüketen ülke olmasından Orta Asya Ülkeleri arasında en çok Türkmenistan ile iş birliği yapmaktadır. Çin'in enerji tüketimi her geçen sene artmaktadır ve ortalama 100 milyar metreküpten fazla doğal gazı tüketmektedir. Türkmenistan'ın doğal gazı ihraç etmesi, ülke ekonomisinin gelişmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Türkmenistan sadece Çin'e bağlı kalmayıp, diğer ülkelerle de anlaşmalar yaparak doğal gazı pazarlamayı planlamıştır.

2000 yıllarında, Türkmenistan'dan Çin'e yıllık ihraç edilen doğalgaz miktarı yaklaşık 25 milyar metreküp doğalgazı ihraç edilirken, bu rakam kısa zamanda 53 milyar metreküpü bulmuştur. Çin'in bu ihtiyacından dolayı, 2009 yılında Türkmenistan ve Çin arasındaki boru hattı inşası tamamlanarak daha fazla doğal gaz ithal edebilmiştir. Türkmenistan'dan başlayıp Orta Asya üzerinden Çin'e doğru uzanan boru hattının iki kolu da Türkmenistan'dan başlıyordu. Bu boru hattının ilki Malay- Bahtiyarlık doğalgazı olarak adlandırılmıştır. Malay- Bahtiyarlık boru hattı Türkmen doğalgaz şirketi tarafından işletilmektedir. Malay-Bahtiyarlık boru hattı tam manasıyla 2009 yılında çalışmaya başlayarak yaklaşık 1450 mm çapında ve bunun ortalama 185 kilometresi Türkmenistan'ın sınır bölgelerinden geçmekteydi. (Rejepova, 2013:16-18).

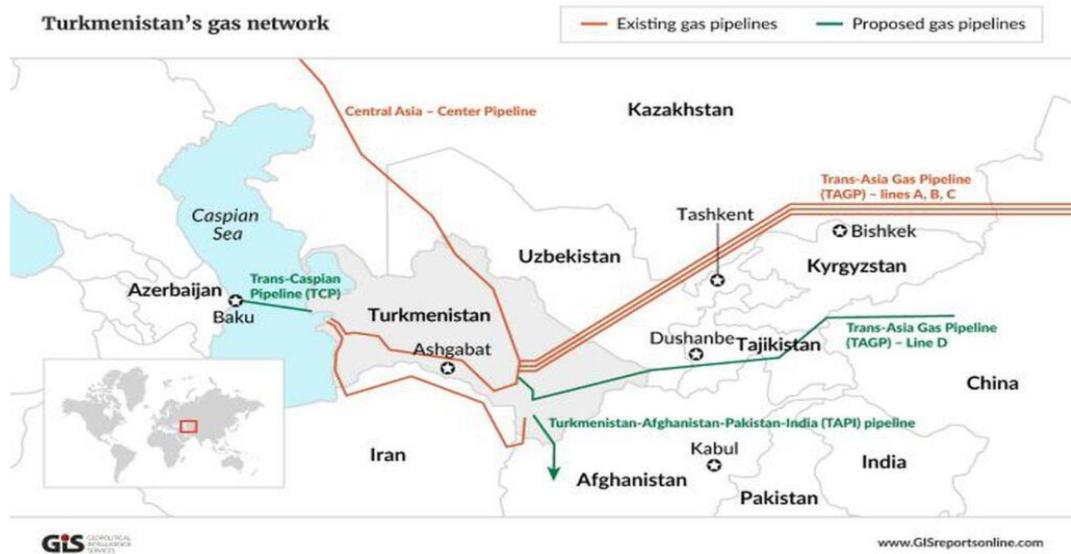
Türkmenistan ve Çin arasındaki ikinci boru hattı ise Türkmen doğalgaz şirketleri ile Çin'in en büyük doğalgaz şirketi CNPC arasında birlikte işletilen Bahtiyarlık boru hattıdır. Türkmenistan, Çin arasındaki ikinci boru hattı 2014 senesinde açıldı. Bu hat özellikle ülkenin doğu bölgesinden başlamakta olup yaklaşık 67 kilometrelik kısmı, ülke sınırlarından geçmektedir. Aslında doğalgaz boru hattının iki kolu da Türkmenistan'ın doğusundan başlıyor. Fakat iki boru hattının başlangıç noktası aynı yerden başlamadığından mesafe farkı vardı.

Türkmenistan'dan Çin'e doğru uzanan boru hattının üçüncü kolu ise Kazakistan ve Özbekistan üzerinden başlayarak Çin'e doğru uzanıyordu. Türkmenistan'dan başlayan iki boru hattı ile üçüncü kolu dahil toplamda yıllık 55 milyar metreküp doğalgaz

gönderme kapasitesine sahiptir. Fakat Türkmenistan başlayan boru hattının kapasitesi oldukça fazla olup, ortalama yıllık 40 milyar metreküp doğalgaz gönderme kapasitesine sahiptir. (Higashi, 2009:5-33).

A, B ve C kollarından oluşan doğalgaz boru hattı 2013 yılına kadar tam kapasite ile çalışmaya devam etmiştir. Üç boru hattının toplam kapasitesi Çin'in yıllık enerjiye olan ihtiyacını temin edemiyordu. Bundan dolayı 2013 yılından iki ülke tekrardan anlaşarak üçüncü büyük boru hattının inşasını kararlaştırdılar. Bu boru hattı ise Türkmenistan'ın güneydoğu cephesinde yer alan Kalkınış bölgesinden başlayacaktı. Ayrıca bu boru hattı birkaç ülke üzerinden geçerek Çin'e doğru uzanmaktaydı. Özellikle Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan üzerinden geçerek Çin'e ulaşacaktı. Bu boru hattı ortalama yıllık 25 milyar metreküp kapasitesiyle sahiptir. Fakat üçüncü kolun tamamlanması 2022 yılın sonlarına doğru beklenmektedir. (Karaca, 2012:10-24).

Görsel: 1.6: Türkmenistan ve Çin Arasındaki Doğal Gaz Boru Hattını Gösteren Harita

Kaynak: Stefan Hedlund, 2019

Çin, dünya ülkelerine kıyasen ekonomik olarak çok hızlı büyümesinden dolayı 2020 yıllarında ortalama 200 milyar metreküp doğalgazı ithal etmiştir. Bu rakam önümüzdeki on yıl içinde çok daha artacağı tahmin edilmektedir. Çin ise bu ihtiyacının büyük kısmını Orta Asya Ülkeleri'nden temin etmektedir. Zaten Çin, Orta Asya Ülkeleri'nden enerji ihtiyacını temin etmek için 1992 yılından başlattığı ikili ilişkileri 2013 yılında ortaklık derecesine kadar getirmişti. Türkmenistan ile Çin arasında çekilen boru hatları sayesinde ortalama iki ülke arasında yıllık 10 milyar dolarlık dış ticaret hacmi

oluşmuştu. Fakat iki ülke daha sonraki yaptıkları görüşmelerinde ise 20 milyar dolara kadar çıkabileceklerini görüşmüşlerdir. Bu rakam, 2017 yılında iki ülke arasında gerçekleşmiştir. 2017 yılında Çin'in Orta Asya'dan ve özellikle Türkmenistan'dan ithal ettiği doğal gaz oranı 83% iken bu rakam 2020 senesinde çok daha yüksek orana gelmişti.

Türkmenistan, Çin'e her sene gaz sevkiyatını arttırmaktadır. Türkmenistan ve Çin arasındaki inşa edilen ve edilmekte olan boru hatları bölgedeki en büyük doğal gaz ihracat hatları olduğunu da göstermektedir. Bununla birlikte Aşkabat'tan uzanan boru hatları 9 bin kilometre uzunluğunda olup Çin Halk Cumhuriyeti'nin yaklaşık 15 vilayetine bağlanmaktadır. Bu ise dünya ülkeleri sırasında en büyük boru hattı olarak geçmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde enerji tüketimi ile enerji kaynaklarını ithal etme oranı da her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte Rusya ve Türkmenistan'dan ithal ettiği doğal gazı ülke de büyük depolama tesisi inşa ederek ülkenin ihtiyaç duydukları alanlarda tesis edilen gazı kullanmayı düşünüyor. Çin gaz depolama sistemlerini 2030 yılına kadar bitirmeyi planlayarak toplamda 23 adet doğal gaz depolama tesisini inşa etmek için yüksek miktarda para harcaması beklenmektedir. Çin, gaz depolama sistemine ortalama 15 milyar dolardan fazla yatıracığı ve bunun dışında da kışın halkın doğal gaza ihtiyacını kesintisiz karşılamak için 11 farklı bölgede de depo inşaatını kurmayı planlıyor. Böylelikle Çin'in Türkmenistan ve Rusya'dan alacağı yıllık doğalgaz oranında yüksek oranda artacağı ve yeni boru hatlarına ihtiyaç olacağı düşünülmektedir. (Özsoy, 2019:541-468).

SONUÇ

Türkmenistan ile Çin arasındaki ikili ilişkiler çok eski bir tarihe dayanmakla birlik 1991 yılından sonra çok daha farklı boyutlarda gelişmeye başlamıştır. Çin Halk Cumhuriyeti eski bir kültüre ve devlete sahip olmasından dolayı, birçok ülke ile olan ilişkilerinde geçmişten günümüze kadar köklü bir devlet geleneğine sahiptir. Türkmenistan ile olan ilişkileri ilk İpek Yolu ile başlamış daha sonra ticaret ve birçok alandaki ilişkilerini geliştirmiştir. Türkmenistan'ın Merv şehri en çok ticaretin döndüğü ve İpek Yolunun kalbi dediğimiz bir yerdir. Dünya'nın her yerinden ticaret için gelenler Merv şehrine gelerek hem Çin mallarını hem de Türkmen halısını satın alırlardı.

Orta Asya ülkeleri ve Türkmenistan bölgede önemli bir konuma sahip bir ülkedir. Doğal ve yeraltı zenginlikleri ile dünyada bilinen ve eski bir kültüre ve geleneklere sahip bir ülkedir. Türkmenistan Orta Asya Ülkeleri'nin merkezi konumunda olmakla birlikte bölgede doğu ile batıyı bağlayan bir köprü konumuna da sahiptir. Bundan dolayı Çin Türkmenistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler her geçen gün artmaktadır. Doğalgaz zengini olan Türkmenistan, bölgede ve dünyada birçok ülke ile enerji kaynakları noktasında anlaşmalar yapan dünya ülkelerinin başında gelir.

Türkmenistan uzun yıllar Rusya'nın idaresinde kaldığından doğrudan hiçbir ülke ile ikili münasebet kuramamıştır. Ekonomik ve ticari iş birlikteliğini Rusya vasıtasıyla yürütüyordu. Bağımsızlığını kazanan Aşkabat Hükümeti, 1992 yılından itibaren doğrudan Çin ile ikili ilişkileri geliştirmeye başlamıştı. 1994 senesinden sonra iki ülke başkanları arasında birçok alanda anlaşmalar yapılarak onların hayata geçirilmesi noktasında faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Başta ekonomi, enerji, eğitim, sağlık ve transport olmak üzere birçok alanda iş birlikteliğine başlanılmıştı. Bu anlaşmaların en başında ise enerji kaynakları gelmekteydi.

Çin, dünya ülkeleri arasında en çok enerji kaynaklarını tüketen ülke olmasından kaynaklı Türkmenistan ile ikili ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirme politikasını yürütmüştü. Türkmenistan, bölgenin en fazla doğalgaz rezervine sahip olan ülkelerden biridir. Saparmurat Niyazov döneminde, ülkeler arasında enerji alanında yapılan anlaşmaların temeli atılmıştı ve Berdimuhammedov dönemi ile birçok proje hayata geçmiştir. Niyazov dönemi Türkmenistan'ın iç işleri noktasındaki meseleleri ile yoğunlaşırken Berdimuhammedov dönemi dış işleri ile olan bağın artmasıyla geçmişti.

Ayrıca Niyazov döneminde de yapılan birkaç anlaşma hayata geçmişti. Eğitim alanındaki anlaşma hayata geçerek birçok Türkmen öğrenci, Çin Devlet Üniversiteleri'nde eğitim almaya başlamışlardı. Bunun yanı sıra iki ülke arasındaki ulaşımın sağlanması için uçak seferleri başlamıştı. Ticari ve ekonomik iş birlikteliği gittikçe artmıştı. Berdimuhammedov ise bu yapılan projelerin daha da kuvvetlenmesi için diplomatik faaliyetlerini sürdürmüştü.

Türkmenistan ile Çin arasındaki ikili iş birliği İpek Yolu ile başlayıp günümüze kadar istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Kervanlar ve tüccarlar vasıtasıyla başlayan iki ülke arasında ikili iş birliği günümüzde demiryolu ve havayolları vasıtasıyla devam etmektedir. Ayrıca Türkmenistan ve Çin tarihi İpek Yolu projesini tekrardan canlandırmak için birçok anlaşma yapmıştır. Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan bir demiryolu ve karayolu projesinin hayata geçirilmesi için adımlar atarak birçok ülke ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. İpek Yolu ülkeler arasındaki ticaret ve ikili ilişkilerin gelişmesi noktasından önem arz etmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti, uzun yıllar Türkmenistan ile istikrarlı ilişkilerini devam ettirmiştir. Bölge ve komşu ülkeleri ile ticaret ve ekonomik sorunlar yaşamada Türkmenistan ile bu noktada uzun vadeli herhangi bir sorun yaşamamıştır. Türkmenistan, tarafsızlık statüsüne sahip olduğundan bütün dünya ülkeleri ile iyi geçinme politikasını yürütmüştür. Bundan dolayı her iki ülkede siyasi ve diplomatik ilişkilerini yürütürken ülkelerin kanunlarına saygı göstermişlerdir. Sadece Türkmenistan ile Çin arasından yaşanan sorunların birisi, Aşkabat'ın Çin mallarını ithal etme noktasında yaşanan sorunlar olmuş, bu ise iki ülke arasındaki görüşmelerde devlet başkanları tarafından müzakere edilmişti.

Aşkabat ve Çin arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler gittikçe gelişmektedir. Çünkü Çin'in enerji tüketiminde dünyada birinci sırada yer alması, en çok doğal gazı Orta Asya ülkelerinden ve Türkmenistan'dan temin etmektedir. Türkmenistan ise %'80 oranında ekonomik olarak Çin'e bağlı durumundadır. Bundan dolayı, iki ülke arasında yıllık ihracat ve ithalat oranlarında gittikçe artmaktadır. Saparmurat Niyazov döneminde 2030 yılına kadar Çin ile doğalgaz noktasında anlaşmalar yapılmıştır. Aşkabat ile Pekin arasındaki ortalama yıllık ihracat 10 milyar doların üzerinde devam etmekle bu rakamı oldukça ileriye taşımak için ülkeler anlaşmalar yapmaya devam etmektedir.

Çin, Orta Asya Ülkeleri'ni bağımsızlığını kazanır kazanmaz tanımıştır. Çünkü uzun yıllar bölge ülkeleri ile doğrudan ilişkiler kurmak isteyen Çin için büyük bir avantaj oluşturmaktadır. Çin Orta Asya Ülkeleri'nin yeraltı zenginliklere sahip olduklarını bildiğinden bu bölgeye yatırım amaçlı birçok maddi yardımda bulunmuştur. Bazı ülkeler ile stratejik ilişkilerini ortaklık düzeyine taşımak için Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkelerde başarılı olmuştur. Çin Orta Asya'da batı ülkelerinin ve ABD'nin olmasına karşı politika yürüterek bölgeye daha ağırlıklı yatırımlar yaparak batının etkisini kırmıştır. Türkmenistan ise doğalgaz noktasında stratejik ilişkilerini geliştirmiş ve bu ikili ilişkiler ortaklık düzeyine kadar yükselmiştir. Fakat Çin, bölge de yürüttüğü politikaların birçoğuna Türkmenistan hükümeti engel olmuştur hatta kendi topraklarında Çin vatandaşının yaşamasına veya toprak almasına karşı çıkmıştır. Bundan dolayı Çin Vatandaşları, Türkmenistan'da çalışma ve toprak elde etmek gibi faaliyetlerini yürütememektedir.

Türkmenistan ile Çin, bölge de en çok ikili iş birliğini kuvvetlendirmiş iki ülkedir. Bunun yanı sıra kültürü ve tarihi itibarıyla aynı soydan gelen Uygur Türklerine karşı açık ve net bir şekilde durumunu belli etmezse de Çin'e destek vermemektedir. Tarafsızlık statüsünden dolayı Doğu Türkistan'a açıktan destek olmamakla birlikte kendi topraklarına sığınan birçok Doğu Türkistan vatandaşına sahip çıkmış ve vatandaşlık hakkını vermiştir. Bu noktada iki ülke arasında yaşanan ciddi sorunlar olmamıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan meselesinden dolayı Orta Asya Ülkeleri ile oldukça iyi geçinmiştir. Çünkü ABD bölge de Çin'e karşı milliyetçilik faaliyetini başlatarak bölgede söz sahibi olmak istiyordu. Fakat Çin Orta Asya Ülkeleri ile Şanghay İş Birliği Teşkilatı'nı kurmuştur. Çin ve Rusya, başta olmakla birlikte diğer Orta Asya Ülkeleri de bu birliğe dahil olmuştur. Türkmenistan ise Şanghay İş birliği Örgütüne gözlemci statüsünde katılmayı tercih etmektedir. Bunun başlıca nedeni ülkenin tarafsızlık statüsüne sahip olmasındandır. Çin (ŞİÖ) vasıtasıyla Doğu Türkistan meselesini büyük oranda bitirmişti. Çünkü Çin Orta Asya Ülkeleri'ni arkasına alarak tehdidin azalmasını sağlamıştı.

Ayrıca Türkmenistan ve Çin arasında dünyanın en büyük doğalgaz boru hattı çekilerek iki ülke arasındaki enerji alanındaki iş birlikteliği zirveye çıkmıştır. Türkmenistan, doğalgaz kaynaklarını uzak doğu ülkelerine ihraç etmeyi planlayarak Çin ile yoğun iş birliğini de devam ettirmektedir. Türkmenistan'dan başlayıp Çin üzerinden Japonya ve

Güney Kore ülkelerine kadar boru hattı çekilmesi noktasında başkanlar anlaşmışlar ve günümüzde ise inşası hala devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıbelli, B. (2008). *Avrasya jeopolitiğinde büyük oyun*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akbulut, G. 21.(2016). *Yüzyıl'ın eko- politik ürünü*. Demir İpek Yolu, 39-101.
- Amirbek, A., & Hanayi, Ö. Ticari-ekonomik iş birliği temelinde Çin-Orta Asya İlişkilerinin Analizi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 64-75.
- Alperen, Ü. (2018). “Bir Kuşak Bir Yol” Girişimi ve Çin’in Orta Asya Politikası. *Bilge Strateji*, 10(19), 17-38.
- Altundağ, Z. (2016). Geçmişten Günümüze Şanghay İş birliği Örgütü. *Avrasya Etütleri*, 49(1), 99-124.
- Askarova, S. (2020). Çin'in enerji politikaları. *Avrasya Stratejileri*, 208-242.
- Aydın, M. (2012). *Kafkaslar değişim dönüşüm (Avrasya üçlemesi III)*. Ankara: Nobel Akademik yayıncılık, 221-223.
- Aydın, A. (2015). Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya’da Rusya, ABD ve Çin. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 1-11.
- Bandyopadhyay, L.8. (2012), Nation Building or National Revival in Turkmenistan: From Dependence to Independence. *Eurasian Studies*, 127-143.
- Bashimov, G. (2016). Türkmenistan pamuk sektörünün rekabetçilik düzeyinin Analizi. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 47-55.
- Bayraktar, Y., & Kaya, H.(2015). Türkmenistan ve Türkiye Ekonomik İlişkileri, 76-91.
- Belkin, P., Nichol, J., & Woehrel, S. (2013). Europe’s energy security: options and challenges to natural gas supply diversification. *Congressional Research Service*, 1-33.
- Beşikçi, S. Ö. (2016). Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasındaki

- stratejik değişimler ve yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 237-252.
- Budak, T. (2013). Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5(9), 125-142.
- Birgül, S., & Yılmaz, A. G. O. Social sciences studies. *Journal*.(2020),6-10.
- Boas,V.(2012). *Energy and human rights: Two irreconcilable foreign policy goals?*The case of the Trans-Caspian Pipeline in EU-Turkmen relations, 6-14.
- Савкович, Е. В. (2011). Торгово-экономическое сотрудничество КНР с Республикой Туркменистан(1992-2010гг.). *Вестник Томского государственного университета*, (344).87-91.
- Choo, J. (2018). The geopolitics of Central Asian energy. In *Limiting institutions: Manchester University Press*, 1-18.
- Dağcı, K., & Keskin, M. (2013). Çin'in Doğu Türkistan politikası ve azınlık hakları bağlamında hak ihlalleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), 13-26.
- Dailey, E. (1993). Human Rights in Turkmenistan (Vol. 1245). Human Rights Watch, 7-29.
- Demirel, G. (2019). Permanent neutrality policy of Turkmenistan: *a comparative analysis of Turkmenbashi and Berdimuhammedov eras (Master's thesis)*.23-30.
- Durduyev, M.,&Gömeç, S. (1998). Çin Türkmenleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19(30), 319-364.
- Duran, H., & Pusevsuren, N. (2016). Güvenlik, enerji ve pazar ekseninde Çin'in Orta Asya politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 281-294.
- ..Duran, H., & Pusevsuren, N. (2016). Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9-12.
- Erol, M. S., & Başaran, D. Afgan Sorunu Bağlamında Şanghay İş birliği Örgütü'nün

- Ortadoğu Açılımı. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 402-432.
- Esenow, B. (2010). *Öwrenilýän diliň ýurdunyň taryh (Hytayyň taryhy)*. Aşgabat, 8-10.
- Ekrem, E. (2011). Çin'in Orta Asya Politikaları. *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın, 4*, 28-32.
- Gent, R. (2013). China takes a decisive advantage in Turkmenistan. *Turkmen Chronicles*, 59-86.
- Горак, С. (2007). Туркменистан после Туркменбаши. К вопросу о трансформации режимов личной власти. *Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС*, 3(3), 62-77.
- Gajarow, N. (2010). *Öwrenilýän diliň ýurdunyň taryhy. Magtymguly adyndaky Türkmen Döwlet Uniwersiteti*, 55-59.
- Geldinyýazow M. (2010). Türkmenistanyň Tebigy Baýlyklary olary gaytadan işlemek. *Türkmen döwlet neşirýat gullugy*, 17-19.
- Geldymuhammedowa O. (2018). *Dünyäniň energiýa üpjünçiligi we howpsuzlygy. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. Türkmen döwlet neşirýat gullugy*, 176-180.
- Geldiýew H., Suwhanow N. Halkara energetika howpsuzlygy. *Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2017*. 32-192.
- Giffen, J., Earle, L., & Buxton, C. (2005). *The development of civil society in Central Asia*, 71-73.
- Hancock, K. J. (2006). Escaping Russia, looking to China: Turkmenistan pins hopes on China's thirst for natural gas. In *China and Eurasia Forum Quarterly*, 67-87.
- Hüseyinov, F. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşumunun hukuki boyutları, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4).1-15.
- Higashi, N. (2009). Natural gas in China. *IEA Energy Markets and Security Working*

Papers, 5-33.

Hudaýýarow, M. (2011). *Türkmenistanyň ykdysady we durmuş geografiýasy*.

Orta mekdepleriň VIII synpy üçin okuw kitaby. Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 65-69.

Hojaberdi, Ç. (2010). *Bitaraplyk syýasatynyň taryhy*. Ýokary okuw

mekdepleriniň syýasaty öwreniş hünäriniň talyplary üçin okuw gollanmasy, 15-51.

Ismayilov, E., & Budak, T. (2014). *Bağımsızlık sonrası Türkmenistan'ın enerji politikası*. *Bilge strateji*, 6(11), 29-45.

Ionova, E. (2015). Foreign Policy Priorities of Turkmenistan. *Russia and the moslem world*, (2(272).48-55.

Чжэньпэн, Л. (2017). Китайская дипломатия в Центральной Азии в 1990-е годы. *Социально-политические науки*, (1), 17-21.

Jakóbowski, J., & Marszewski, M. (2018). *Crisis in Turkmenistan A test for China's policy in the region*. *OSW Commentary*, 31(284), 1-6.

Karaýew B. (2017). Geosyýasy seljeriş we strategiki meýilleşdiriş. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. *Türkmen döwlet neşirýatgullugy*, 167-179.

Karaca, R. K. (2012). Çin'in değişen enerji stratejisinin dış politikasına etkileri (1990–2010). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), 93-118.

Kazygulyýew A. (2016). Dünya ykdysadyýeti. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. *Türkmen döwlet neşirýat gullugy*, 370-375.

Кепбанов, Е. А. (2021). Статус Туркменистана как постоянно нейтрального государства. *Московский журнал международного права*, (4), 35-47.

Курбанова, Л. Ч. (2019). Участие нейтрального Туркменистана в международном сотрудничестве. 35-48.

Kössekow.D. (2010). Türkmenistanyň daşary syýasatynyň taryhy. Aşgabat, 25-75.

- Lottaz, P., & Reginbogin, H. R. (2019). Notions of Neutralities. Lexington, 273-276.
- Magtymow A., Ilamanow Ý.(2015). Türkmenistanyň fiziki geografiýasy. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby, Türkmen döwlet neşirýat gullugy,35-38.
- Musaýew A.A. (2012). Türkmenistanyň taryhy. *Umumy okuwlaryň ýazgylar toplumy. Turkmen oba hojalyk instituty*, 177-186.
- Mammetşeripov, T. (2019). Gurbanguly Berdimuhammedov döneminde Türkmenistanın komşuları ile iňlişkileri (*Master's thesis, Lisansüstü Eđitim Enstitüsü*).24-84.
- Muhammedowa.J, (2010). *Guýýdan nebiti we gazy çykarmak, ugratmaga taýýarlamak üçin maşynlar we enjamlar*. Aşgabat, 8-13.
- Nargylyç Hojageldiýew,(1991).«Gökdepe galasy». Aşgabat:«ÇÄÇ» döredijilik-önümçilik birleşigi, 4-84.
- Nuryýew Ý.M. (2012). *Türkmenistanyň konstitusiýa hukugy*. Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 61-107.
- Nogayeva, A., & Yessen, N. (2017). The China's energy policy in Central Asia. *Concorde*, (3), 110-113.
- Ovezdyrdyýev, K., & Zhang, B. (2019). Research on economic and trade cooperation problems and countermeasures between China and Turkmenistan. *Open journal of usiness and management*, 8(1), 357-368.
- Özdaşli, E. (2012). Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İş birliği Örgütü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6), 108-122.
- Özsoy, B. (2019). Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler. *Manas Sosyal Araştırmalar*

Dergisi, 8(1), 451-468.

Парамонов, В. (2005). Китай и Центральная Азия: состояние и перспективы экономических отношений. Conflict Studies Research Centre, 5, 1-23.

Pirani, S. (2012). *Central Asian and Caspian gas production and the constraints on export*. Oxford Institute for Energy Studies, 77-83.

Pomfret, R. (2013). Turkmenistan after Turkmenbashi. *Institutional Reform in Central Asia. Politico-economic Challenges*, 75-78.

Rahmanow A. Diplomatik wekilhanalar we habar-seljeriş-düşündiriş işi. *Ýokary okuw mekdepleriniň halkara gatnaşyklary we diplomatiýa, halkara hukugy, halkara ykdysady gatnaşyklary, halkara žurnalistikasy, taryh, syýasaty öwreniş hünärleriniň talyplary üçin okuw kitaby*. Türkmen döwlet neşirýat gullugy, (2016), 113-118.

Rahmanow A. (2017). Taryh we häzirki döwür. *Türkmen döwlet neşirýat gullugy*, 13-196.

Rejepova, T. (2013). Turkmenistan, China reach new energy deals. *The Central Asia-Caucasus Analyst, October*, 16-18.

Saparmyradowa O., Ilmyradow K. Hytaý lukmançylygynyň esaslary. *Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, (2017), 121-124.*

Salman, Z.A, & Özbay, İ. Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 317-328.

Soyunova, O. (2019). *Development of economic reforms in Turkmenistan*. ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ. 10(3), 25-32.

Suwhanow N. (2011). Türkmenistanda täze Galkynyş eýýamy. *Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 62-70.*

- Šír, J., & Horák, S. (2008, May). China as an emerging superpower in Central Asia: The view from Ashkhabad. In *China and Eurasia Forum Quarterly* (Vol. 6, No. 2, pp. 78-85).
- Uğrasız, B. (2002). Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine yönelik politikası, 2-11.
- Ussanepesov, Ş. (2008). Ekonomik açıdan Türkmenistan doğal gaz sektörüne genel bir Bakış. *Karadeniz Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 55-56.
- Ülker, H. (2021). *Hazar jeopolitiği ve hazar konvansiyonu* (Master's thesis, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü), 86-88.
- Wang, L., & Li, N. (2019, July). Scientific and Educational Cooperation Between China and the Commonwealth of Independent States. In *4th International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Humanities (ICCESSH 2019)* (pp. 1678- 1681). Atlantis Press.
- Yardımcıoğlu , M., & Koçarslan, H. (2012). Çok kutuplu dünyaya doğru: şanghay İş birliği örgütü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 163-174.
- Yaşar, S. A. R. I. (2021). Energy Diplomacy and Foreign Policy Choice. *Inter-State and Intra- State Conflicts in Global Politics: From Eurasia to China*, 236-244.
- Yetişgin, A. P. D. M. (2007). The Anglo-Russian rivalry, Russia's annexation of Merv and the consequences of the annexation on Turkmens. *Ahmet Yesevi University Board of Trustees*, (40), 141-167.
- Yıldırım, E.(2011) Türkmenistan: Aşiretten Ulusa. *Bağımsızlıklarının yirminci yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile ilişkiler*, 393-398.
- Yilmaz, E. Gurbangulı, Berdimuhamedov (2018). *Türkmenistan-Büyük İpek Yolu 'nun Kalbi*. Ankara: Türksoy Yayınları. (87), 235-238.
- Vasánczki, L. Z. (2011). *Gas exports in Turkmenistan*, 1-54.

Vladimir, P., & Alexei, S. (2015). China in the oil and gas branch of

Turkmenistan. *Central Asia and the Caucasus*, 16(3-4), 176-185.

Zhuangzhi, S. (2007). The Relationship between China and Central Asia. *Eager eyes*

fixed on Eurasia), Sapporo. Japan: Slavic research center, Hokkaido

University, 41-63.

DİZİN

-A-

AB.....vi,
17,
ABD
7,9,17,20,21,26,34,36,54,77,80
82,89,90
Avrupa Birliği..... 21
Aşkabat1,2,9,10,12,13,14,15,23,24,

28,32,33,35,36,38,39,42,51,56,
57,66,67,68,70,87,88,89

-C-

CASİC.....viii,52

-Ç-

ÇHK.....viii, 37,44,52
Çin Halk Cumhuriyeti i,vi,1,2,3,4,
11,15,31,32,37,38,39,40,41,
42,43,45,50,51,52,53,55,57
70,74,77,78,79,87

-E-

EİT..... vi,23,24
Enerji Kaynakları 2,3,20,26,28,31,
35,44,49,55,56,57,75,76,77,
81,84,87
Eğitim i, iii,30,38,39,40,46,47,52,
57,58,59,85,86
Ekonomi i,viii,2,4,7,8,9,10,12,14,16
17,18,20,23,29,30,33,35,54
56,63,67,70, 79,81,86

-P-

Putin.....28

-R-

Rusya iv,ix,3,4,7,8,11,13,15,16,17,
18,24,25,27,28,32,33,35,42,48
50,55,56,70,73,80,84,87

-B-

BDT.....vi, 17
Berdimuhammedov 10,25,26,28,29,31,
34,48,50,51,53,56,57,59,62,79,88
Bitarafılık İlkesi.....23

-D-

Doğal gaz 8,10,16,20,21,24,26,27,28,
29,30,31,32,33,35,36,44,46,48,49,
51,52,55,58,65,66,69,77,84,87,89
Demir İpek Yolu..... vi,76,89

-İ-

İhracat i,8,24,26,29,31,43,44,45,48,50,
54,55,56,57,63,64,65,66,67,68,
84,86,87
İthalat i,29,43,44,56,63,64,67,86,
İpek Yolu
v,vi,1,2,11,16,29,30,32,37,40,43,
48,55,56,60,61,63,72,76,85,86

-K-

Karakum Çölü.....10
Kazakistan 7,8,17,20,26,28,30,32,53,62,
70,71,73,74,75,77,80,81,82,87
Kırgızistan 7,55,70,77,81,83

-O-

Orta Asya
i,v,3,4,7,8,9,11,12,13,15,16,17,20,22,23
31,33,35,51,53,55,56,62,63,64,70,71,73,
77,79,80,83,85,87

-T-

Tarafsızlık İlkesi 1,3,9,10,21,22,23,24,
25,35,48,50,84,89,90
TANAP..... vii,30
TAPIvii ,58
TRANS HAZAR LİMANI.....15,62,63

-S-

Saparmurat Niyazov 10,19,23,24,
25,28,31,33,38,40,41,43,44,
47,48,49,50,76,84,88,89
SSCB i,ix,7,10,15,16,17,19,33,71

-Ş-

Şanghay İş birliği Örgütü... v,50,58,
59,66,77,79,80,81,87,

